

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN MEZHEPLER
TARİHÇİLİĞİ**

Ayşe SEZGİN

**Danışman
Doç. Dr. Mehmet İLHAN**

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Muhammed Ebu Zehre'nin Mezhepler Tarihçiliği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Muhammed Ebu Zehre'nin Mezhepler Tarihçiliği
Ayşe SEZGİN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Temel İslam Bilimleri Programı

Bu tezde, yirminci yüzyılda Mısır'ın İslam dünyasının seçkin alimlerinden kabul edilen Muhammed Ebu Zehre'nin (1316-1394/1898-1974) hayatı, eserleri ve mezheplere bakışı ve mezhepler tarihçiliğine yer verilmiştir. Bu bağlamda Muhammed Ebu Zehre'nin genel itibarıyla bilinen bütün mezheplere değindiğini söyleyebiliriz. Fakat mezhepleri ele alış şeklinin bilimsel olmaktan ziyade daha çok doğaçlama gibi olduğunu söylemek mümkündür. Müellif daha çok inandığı ya da düşündüğü şeyleri, dilediği gibi yazmıştır. Bu bakımdan Mezhepler Tarihiyle ilgili değerlendirilebilecek eserlerinde belirli bir bilimsel bir kaygı güdüldüğünü, belirli bir yöntem ya da usul izlendiğini söyleyebilmek zor gözükmektedir.

Müellifin İslam Dünyası adına istediği tek şey İslam birliğidir. Farklı fikir ya da düşüncelerin etrafında birleşen mezheplerin, İslam dinine aykırı herhangi bir söylem ya da eylem geliştirmede süreci bu düşünceleri ve fikirleri İslam dini adına zenginlik olarak görmesi büyük bir olgunluktur. Bu doğrultuda düşünce ve fikir anlamında farklı olursa da İslam adı altında birleşilmesi en büyük temennisidir. Ebu Zehre'nin bu temennisi adına yapılması gerekenleri tek tek açıkladığını görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Mezhepler Tarihi, Muhammed Ebu Zehre

ABSTRACT
Master's Thesis
Muhammed Abu Zahra's sectarian historiography
Ayşe SEZGİN

Dokuz Eylul University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences Program

In this thesis, the life of Mohammed Ebu Zahra (1316-1394 / 1898-1974), regarded as one of the distinguished scholars of the Islamic world in the twentieth century, his views on sects and historiography of sects are examined. In this context, we can say that Muhammed Ebu Zehre refers to all sects known in general. But it is possible to say that the way of he is dealing with sects is more like improvisation rather than scientific. The author has written what he believes or thinks more as he wishes. In this respect, it may be difficult to say that there is a certain scientific concern in his works related the History of Sects or he follows a certain method.

The only thing the author wishes on behalf of the Islamic world is the Islamic unity. Different sects coming together around different ideas or thoughts can be evaluated as riches in the name of Islam according to him, unless they develop any discourse or action contrary to Islam. In this sense, his greatest wish is unification under the name of Islam, even if some differences in terms of different thoughts and ideas. We can say that Ebu Zehre explained what should be done on behalf of this wish one by one.

Keywords: Sect, Sectarian history, Muhammed Abu Zahra

MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBU ZEHRE VE MEZHEP ANLAYIŞI

1.1. MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN HAYATI	4
1.1.1 Öğrenim Hayatı	4
1.1.2 Dönemin sosyo-politik durumu	5
1.2 MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN ESERLERİ	6
1.2.1 Kitapları	6
1.3. MEZHEPLEŞMEYE BAKIŞI	10
1.3.1. Mezhep Kavramına Bakışı	10
1.3.2. Mezheplerin Ortaya Çıkış Sebepleri	12
1.3.3. Ebu Zehre'ye Göre İhtilaf ve Tefrika Kavramı	15

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİ

2.1 MUHAMMED EBU ZEHRE'YE GÖRE MEZHEP TASNİFİ	26
2.1.1. Siyasi Mezhepler	26
2.1.1.1. Şia	28
2.1.1.1.1. Sebeiyye	35
2.1.1.1.2. Gurabiyye	36
2.1.1.1.3. Keysaniyye	37

2.1.1.1.4. Zeydiyye	38
2.1.1.1.5. İmamiyye	39
2.1.1.1.6. Hakimiyye veya Dürzîlik	40
2.1.1.1.7. Nusayrilik	41
2.1.1.2. Hariciler	42
2.1.2. İtikadi Mezhepler	43
2.1.2.1. Cebriyye	43
2.1.2.2. Kaderiyye	44
2.1.2.3. Mürcie	46
2.1.2.5. Mu'tezile	47
2.1.2.6. Eş'ariyye	49
2.1.2.7. Maturidiyye	50
2.1.2.8. Selefiyye	52
2.1.3. Yeni Mezhepler	55
2.1.3.1. Vehhabilik	55
2.1.3.2. Bahâîlik	57
2.1.3.3. Kadıyanilik	58
2.1.4. Fıkhi Mezhepler	59
2.1.4.1. Hz. Peygamber Döneminde İctihad	60
2.1.4.2. Sahabe Döneminde İctihad	61
2.1.4.3 Sahabilerin İctihad Metodları	63
2.1.4.4. Tabiiler Döneminde İctihad	64
2.1.4.5. Müctehid İmamlar Döneminde İctihad	65
2.1.4.5.1. Ebu Hanife	65
2.1.4.5.2. Malik b. Enes	67
2.1.4.5.3. Şafii	68
2.1.4.5.4. Ahmed bin Hanbel	72
2.1.4.5.5. Davud ez-Zahiri	74
2.1.4.5.6. İbn Hazm	76
2.1.4.5.7. İbn Teymiyye	77
2.1.4.5.8. Zeyd b. Ali	79
2.1.4.5.9. Zeyd b. Ali'nin Siyaset Anlayışı	80
2.1.4.9. Cafer es-Sadık	81
2.1.4.9.1. Cafer Sadık'ın Siyaset Anlayışı	86

2.1.4.9.2. Kur'an'da Eksiklik Fazlalık Meselesi	89
2.2. MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	94
2.2.1. Mezhepleri Tasnif Metodu	94
2.2.2. Hak ve Batıl Ayrımı	96
2.2.3. Reddiyeci ve Dışlayıcı Yaklaşım	97
2.2.4. Kaynak Kritiği	98
2.2.5. Verdiği Bilgilerin Genel-Geçerliği ve Objektif-Subjektif Tutumu	99
2.2.6. Bir Üst Amaç Olarak İttihad-ı İslam Düşüncesi	100
2.2.7. Ebu Zehre ile Yusuf Ziya Yörükân'ın Mezhepler Tarihçiliğinin Mukayesesi	104
2.2.7.1. Mezhep Tanımlarının ve Mezheplerin Doğuşuna Bakış Açılarının Mukayesesi	105
2.2.7.2. Usûl Farklılıkları ve Metodolojilerinin Mukayesesi	106
2.2.7.3. Tasniflendirmelerinin Mukayesesi	107
2.2.7.4. Kaynak Kritiği-Referans Çeşitliliği Üzerine Mukayese	107
2.2.7.5. Ebu Hanife Kitapları Üzerinden Ebu Zehre ve Yörükân Mukayesesi	108
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	112

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Dünya İslam Birliği
ed.	Editör
GİM	Günümüz İslam Mezhepleri
haz.	Hazırlayan
İM	İmam Malik
İMT	İslam Mezhepleri Tarihi
MT	İslam'da İtikadi, Siyasi, Fıkhi Mezhepler Tarihi
s.	Sayfa
Selefilik	Selefilik İslami Köktencililiğin Tarihi Temelleri
İbn Teymiyye	İmam İbn-i Teymiyye
İtikadi Mezhepler	İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Müslümanlar olarak, düşüncelerimizin, siyasal pozisyonlarımızın ve dünyayı yorumlama biçimlerimizin tam anlamıyla bir çatışma sahasına döndüğü günümüzde, zihnimizi açık tutmanın yolu, etrafımızı saran ihtilafların temelinde ne olduğunu bilmemizdir. Mezhepler arasındaki farklılıklar, dinin anlaşılma biçimlerini arttırması ve çeşitlilik sağlamasından ziyade, bir diğerini yok etmeye yarayan araç haline gelmiştir. Toplumsal bir realite olan bu farklılaşma bütün dinlerin geçmişinde görülmüş ve hala da görülmeye devam etmektedir. İslam Tarihi'ne baktığımızda Müslümanlar arasında çıkan ilk siyasi ve itikadi ayrılıkların Sıffin Savaşı ve sonuçları ile ilgili tartışmalarla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İslam Mezhepleri her ne ile ya da ne şekilde ortaya çıkmış olursa olsun, kendilerini bir şekilde din ile meşrulaştırarak topluma kabul ettirmeye çalışmışlardır ve bunun sonucunda da taraftar bulmaları kolaylaşmıştır.

Araştırmamızın konusu, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed b. Abdullah Ebu Zehre eş-Şeştavi'nin mezhepler tarihçiliğidir. 1898-1974 yılları arasında yaşamış olan Muhammed Ebu Zehre, İslam dünyasının önemli alimlerindendir. Çalışmamızda Muhammed Ebu Zehre'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, mezheplere bakışı ve mezhepler tarihçiliği incelenecektir.

Muhammed Ebu Zehre; yaşamı boyunca Kur'an ve tefsir ilimleri, fıkıh, siyaset, mantık, toplum, insan hak ve hürriyetleri gibi birçok alanda eserler vermiştir. Aynı zamanda, hem Livaü'l İslam dergisinde hem de diğer ilmi dergilerde çeşitli alanlarda makaleler yazmıştır. İslam ülkelerinde katılımcı ve düzenleyici olarak konferanslarda bulunmuştur. Mısır ve İslam dünyası başta olmak üzere ilmi bakımdan şöhrete sahip olan Muhammed Ebu Zehre, daha çok İslam Hukuku alanında kendisine has görüşleriyle ortaya çıkmıştır.

Ebu Zehre'nin örneğinde; Fıkıh, Cedel, Tefsir gibi farklı alanlarla ilgilenen bir alimin mezhepler tarihi ve mezhep imamlarıyla ilgili yazmış olduğu eserlerin incelenmesi, bir islam hukukçusunun bakış açısıyla Mezhepler Tarihine farklı bir perspektiften bakmamızı sağlayacaktır.

Araştırmanın Kaynakları ve Metodu

Çeşitli ilmi alanlarda eserleri bulunan müellifimizin, Mezhepler Tarihi alanına dair tek bir eseri bulunmaktadır. Fakat mezhep imamlarıyla ilgili ayrı ayrı müstakil eserleri vardır. Dolayısıyla biz, bu araştırmada kaynak olarak daha çok Muhammed Ebu Zehre'nin eserlerinden yararlandık. Farklı konularda olup, mezheplerle bağlantılı olan kitaplarını da kaynak göstererek çalışmamıza dahil ettik. Bu eserler arasında dikkat çeken dört araştırma bulunmaktadır:

1- Muhammed Ebu Zehre'nin vefatından hemen sonra yapılmış olan ilk ve en kapsamlı iki çalışmadan birincisi olan Ebu Bekir Abdürrezzak'ın *Ebu Zehre: İmamü asrih*, hayatühû ve eserühû'l-ilmî adlı eserinde Abdürrezzak; Ebu Zehre'nin hayatını, eserlerini, ilmi kişiliğini ve özelliklerini ele almaktadır.

2- Ebu Bekir Abdürrezzak'ın Ebu Zehre ile ilgili yazmış olduğu ikinci kapsamlı eser ise; *Ebu Zehre fî re'yi ulemâi'l-asr* adlı eserdir. Bu eserde Ebu Bekir Abdürrezzak, Muhammed Ebu Zehre ile ilgili ilmî şahsiyetlerin, hocalarının, ve daha birçok alanda kendisini tanıyan şahsiyetlerin bakış açısıyla, onun nasıl bir ilim ve dava adamı olduğuna dair görüşleri bir araya getirmiştir. Son bölümde ise hayatına ve ilmî kariyerine değinmiştir.

3- Nasır Mahmûd Vehdân'a ait olan *Ebu Zehre Âlimen İslâmiyyen, hayâtühû ve menhecühû fî buhûsihi ve kütübih* adlı çalışma; yüksek lisans tezi olarak hazırlanarak kitap haline getirilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Ebu Zehre'nin hayatı, ilmî kişiliği ve kendisine farklı alanlarda etkisi olan hocaları aktarılmaktadır. İkinci bölümde, Ebu Zehre'nin itikat, fıkıh ve hadis alanlarındaki metodu anlatılmaktadır. Üçüncü bölümünde ise; Ebu Zehre'nin basılmış, tercüme edilmiş ve tamamlanamamış eserleri aktarılmaktadır.

4- Muhammed Osman Şübeyr'in *Muhammed Ebu Zehre, İmamü'l-fukahai'l-muâsirîn ve'l-müdâfiu'l-cerî' an hakâiki'd-dîn* adlı eseri: İlk bölümde Ebu Zehre'nin yaşadığı asrı, hayatını, ilmî kişiliğini, dinî ve toplumsal yaşamını ele almaktadır. Daha sonra onun fıkıh alanındaki metoduna değinmiştir. Son olarak ise; tefsir, fıkıh usûlüsiyer ve devletlerarası ilişkiler gibi birçok alana dair eserlerini ayrı ayrı değerlendirmektedir.

Bunların dışında Ebu Zehre'nin hayatıyla ilgili İslam Ansiklopedisi'nde Saffet Köse'nin hazırladığı *Ebu Zehre* maddesi,¹ müellifimiz ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Hakeza Saffet Köse'nin İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmış olan *Muhammed Ebu Zehre: Hayatı, İslam Hukuku ve diğer Disiplinlerle ilgili Bazı Görüşleri* adlı makalesi de, Ebu Zehre'nin hayatı, eserleri ve fıkhi görüşlerini bizlere aktaran başka bir çalışmadır. Muhammet Yılmaz'ın, *Muhammed Ebu Zehre ve Kur'an Tefsirindeki Yöntemi* konulu doktora tezinde,² Ebu Zehre'nin hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Biz bu sebepten dolayı hayatına ve eserlerine çok detaylı bir şekilde yer vermedik.

Çalışmamızın ilk bölümünde, müellifin hayatına ve eserlerine değinerek, Mezhepler Tarihi alanındaki birikimini ve çalışmalarını inceledik. İkinci bölümde Muhammed Ebu Zehre'ye göre; mezhep kavramını, mezheplerin ortaya çıkış sebeplerini ve mezheplerin ortaya çıkışındaki ihtilafları mezhepleri tasniflendirerek, mezhepleri ve mezhep imamlarını ele almaya çalıştık. Son olarak ise; Muhammed Ebu Zehre'nin Mezhepler Tarihçiliğini değerlendirdik.

¹ Saffet Köse, Muhammed Ebu Zehre, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2005, XXX, 519-522 (DİA)

² Muhammet Yılmaz, **Muhammed Ebu Zehre ve Tefsiri**, İsam Yayınları, İstanbul 2017, s. 21-67

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBU ZEHRE VE MEZHEP ANLAYIŞI

1.1. MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN HAYATI

1.1.1 Öğrenim Hayatı

29 Mart 1898'de Nil deltasının ortalarında yer alan Mahalletülkübra'da doğmuştur.³ Dine ve İslami değerlere bağlı, şehrin ileri gelen bir ailesine mensup olan Ebu Zehre, kendi ifadesiyle orta halli; ancak ilmi ve zekasıyla parmakla gösterilen seçkin bir aileye mensuptu. Ebu Zehre ailesi; dindar, vatansever ve her yönüyle gayretkar bir aile olarak şöhret bulmuştur.⁴

Muhammed Ebu Zehre, İlkokula giderken Kur'an'ı Kerim'i ezberledi. Zekası hocaları tarafından fark edilen Ebu Zehre, dini ilimlere ek olarak matematik ve coğrafya gibi müsbet ilimleri öğrenmek maksadıyla girdiği okuldan mezun olduktan sonra ikinci Ezher olarak anılan el-Cami'ul-Ahmedi'ye girdi.⁵ Medresetü'l Kazai's-şer'i'den mezun oldu ve bir sene stajyer avukat olarak görev yaptı. Bu sırada dışarıdan Kahire Üniversitesi Darü'lulum Fakültesi'ni bitirdi. Aynı sene, Arap dili ve fıkıh eğitimi vermek üzere mezun olduğu fakülteye ve Medresetü'l-kazai's-şer'i'ye hoca olarak atandı. Ezher Üniversitesi'ne bağlı olan Külliyyetü usulî'd-din'in vaaz ve irşad bölümüne müderris oldu. Okuttuğu derslerle ilgili yazmış olduğu eserlerle telif hayatına başladı. Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hitabet, daha sonra ise İslam Hukuku hocalığına getirildi ve bu alanda bölüm başkanlığı yaptı. Emekliliğinden sonra da burada ders vermeye devam etti. 1960'da Evkaf Bakanlığı tarafından Kur'an'ı Kerim tercümesi ve tefsirinin hazırlanması amacıyla oluşturulan komisyonda raportörlük yaptı. Bu komisyon tarafından hazırlanan el-Müntehab fi tefsiri'l Kur'ani'l Kerim adlı eser birçok dile çevrildi. Bunların dışında aile planması, talakın sınırlandırılması, çok evlilik gibi konuları içeren ahval-i şahsiyye kanun tasarısına sert eleştirilerde bulunduğu için gazete ve dergilerde yazı yazması

³ Muhammed Ebu Zehre'nin hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Köse, "Muhammed Ebu Zehre", **DİA**, İstanbul 2014, XXX, s. 519

⁴ Muhammed Ebu Zehre'nin hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Yılmaz, **Muhammed Ebu Zehre ve Tefsiri**, s. 21-67

⁵ Muhammet Yılmaz, Muhammed Ebu Zehre ve Tefsiri, İsam Yayınları, İstanbul 2017, s. 30

engellendi. Daha sonra Cemal Abdülnasır'ın ölümü üzerine bu kısıtlamalar kaldırıldı.⁶

Muhammed Ebu Zehre, 12 Nisan 1974 Cuma günü yere secde eder bir şekilde düştü. Başı yaralandı ve bir süre baygın kaldıktan sonra vefat etti. Cuma günü akşam ezanı ile kameti arasında yetmiş yaşında ruhunu teslim etti.⁷

Vefat haberi yayıldığında Mısır, Arap dünyası, İslam alemi ve dostları üzüntüye gark oldu. Ebu Zehre'nin gayretini ve faziletini anlatan çok fazla makale ve kaside yazıldı.⁸

1.1.2 Dönemin sosyo-politik durumu

Mısır, İngiltere tarafından 1982 yılında zaptedilmiştir. Fakat bazı Avrupa devletlerinin yoğun itirazları neticesinde İngiltere asayiş sağlandığında işgale son vereceğini ve çekileceğini açıklamak zorunda kalmıştır. Buna rağmen Mısır ancak 1922 yılının Şubat ayında bir takım özel şartlar karşılığında bağımsızlığını kazanabilmiştir. 15 Mart 1922'de Sultan Ahmed Fuat tarafından monarşi ilan edilmiştir. II. Dünya savaşı döneminde ise İngiltere ile ilişkiler iyice gerginleşmiş ve devam eden süreçte Mısır'da siyasi istikrarsızlık ülkeyi kötü etkilemiştir. 1952 yılına gelindiğinde ise darbeyle yönetime el koyulmuş ve General Muhammed Necib başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur. Ülkedeki önemli siyasetçiler tutuklanmış ve en etkili örgüt olan Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) kapatılmıştır.

Özet olarak aktarmaya çalıştığımız bu süreçten anlaşılacağı gibi, Mısır da İslam dünyasının geneli gibi siyasi istikrarsızlık hakimdir. Aynı dönemde Filistin'in Yahudilere verilmesi (1917), hilafetin kaldırılması (1924), Osmanlı imparatorluğunun dağılması gibi İslam dünyasını yakından ilgilendiren olaylar meydana gelmiştir. Bu dönemde Mısır'da bazı öğrenciler ilim için Avrupa'daki üniversitelere gönderilmiş ve almış oldukları pozitif bilimleri tefsir, hadis ve kelam gibi dini ilimlere karşıt olarak görmeye başlamışlardır. Devlet politikası olarak da, en önemli İslam ilim merkezleri arasında yer alan Ezher Üniversitesi mezunlarına, çağdaş ilimden uzak oldukları gerekçesiyle devlet kadrolarında yer verilmemiştir.⁹

⁶ İlyas Üzümlü, "Mezhep", **DiA**, İstanbul 2014, XXIX, s. 519, 520

⁷⁷ Nasır Mahmud Vehdan, Ebu Zehre, Alimen İslamiyyen, hayatühu ve menhecühu fi buhusihi ve kütübih, Kahire: Şirketü'n-nas li't-tibaa, 1996 s. 72, M. Osman Şübeyr, Muhammed Ebu Zehre: İmamü'l-fukahai'l-muasirin ve'l-mudafiu'l-ceri an hakaik'd-din, Dimaşk: Darü'l-kalem, 2006 s. 123,124

⁸ Ebu Bekir Abdürezzak, **Ebu Zehre: İmamüasrih, hayatühu ve eserühü'l-ilmî**, Kahire: Darü'l-i'tisam, 1985 s. 225

⁹ Şübeyr, **Muhammed Ebu Zehre**, s. 20-21

Muhammed Ebu Zehre'nin eserlerine bakıldığında dönemindeki olaylara karşı duyarsız kalmadığı göze çarpmaktadır. Ebu Zehre'ye göre Avrupalılar İslam dünyasının geri kalmış olmasını islam dinine bağlamışlardır. Oysa Kuran'ın ilk ayetleri insanı ilme, öğrenmeye ve okumaya sevk etmektedir. Fakat ne acıdır ki zamanında Avrupa'ya tıp ve diğer ilimleri öğreten Müslümanlar dönemin gerisinde kalmıştır. Müslümanların ekonomik, siyasi ve askeri açılardan neredeyse çöküntüye uğraması ve tüm bu faktörlerin toplumsal hayata etkileri Ebu Zehre'yi derinden üzmüştür. Eserlerinde İslam toplumundaki bu tip sorunlara değindiği ve bunların çözümlerine yönelik incelemeleri görülmektedir. Ebu Zehre, bu dönemde Kuran aleyhinde öne sürülen yanlış düşüncelere cevap olarak makaleler yazmış ve Müslümanlar'ın bilime gereken önemi vermesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Ebu Zehre, Dünya İslam Birliği isimli kitabında, ekonomik ve ticari iş birliğinin İslam birliği için temel unsur olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre, ülkeler arasındaki çatışmaların sebebi yeryüzündeki zenginlikleri ele geçirme hırsıdır. Müslümanların bölünmeleri ve zayıflamaları ile birlikte topraklarındaki yer altı ve üstü kaynaklar egemen devletlerin kontrolüne geçmektedir. Bu sebeple Müslümanların bu sömürü düzeninden kurtulabilmeleri için kendi aralarında iktisadi birlik içerisinde olmaları gerektiğini de ifade etmiştir. Ebu Zehre'ye göre; Müslümanlar Kuran'ı Kerim'in emrettiği şekilde birlik olamamış, milliyetçilik söylemleri ile dağılmış ve bu sebeple zillete düşmüştür. Toparlanmak için yine İslam'ın gölgesi altında bir araya gelinmesinden başka çıkar yol da yoktur.¹⁰

1.2 MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN ESERLERİ

1.2.1 Kitapları

Muhammed Ebu Zehre muhtelif ilim dallarında çok sayıda eser vermiştir. Bazılarını zikretmekle yetineceğiz. Daha fazla bilgi için Saffet Köse'nin İslam Ansiklopedisi'ndeki *Muhammed Ebu Zehre* maddesine ve Muhammet Yılmaz hocanın *Muhammed Ebu Zehre ve Tefsiri* adlı doktora çalışmasına bakılabilir.

¹⁰ Muhammed Ebu Zehre, *Dünya İslam Birliği*, çev. İbrahim Sarmış, Esra Yayınları, İstanbul 1996, s. 453-456, 457-460 (DİB)

Mezhepler Tarihi

a) *Tarihu'l Mezâhibi'l İslamiyye*: Muhammed Ebu Zehre'nin bu eseri, birisi siyaset ve akaid (Fi's-Siyase ve'l-Akaid), diğeri ise fıkhi mezhepler tarihi (Fi Tarihi'l-Mezahibi'l-Fıkhiyye) olmak üzere iki ciltlik bir kitaptır. Bu kitabında Muhammed Ebu Zehre, itikadi ve siyasi problemleri ele alarak, bu mezheplerin özelliklerini ve görüşlerini açıklamaktadır.

Tefsir ve Kur'an İlimleri

- a) *Zehretü't-tefâsir*
- b) *el-Mu'cizetü'l-kübra: el-Kur'ân*
- c) *Şeriatü'l-Kur'ân*

Biyografik ve İslam Hukuk Tarihine Dair Eserleri

a) *Târihu'l-Mezâhibi'l-fıkhiyye*: İlk önce inanç, davet ve hitabete dair yazılan eserlerde belirttiğimiz siyaset ve akaidle ilgili *Tarihu'l-mezahibi'l-İslamiyye* eseriyle birlikte basılmıştı. Fakat daha sonra müsakıl bir eser olarak Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından 1976 yılında *Tarihu'l-mezahibi'l-İslamiyye* ismiyle Mısır'da basılmıştır. Eserde Hanefi, Maliki, Şafii, Hanbeli, Zahiri ve diğer fıkhi mezheplerin tarihleri ve gelişmeleri sade bir dille anlatılmıştır.

b) *el-İmam Ebu Hanîfe*: Eserde Ebu Hanife'nin hayatı, yaşadığı dönem ve görüşleri anlatılmaktadır. Fıkıh usulü anlayışı, fıkhi görüşleri ve metodu, Kur'an ve sünnete bakışı ve fıkhi alandaki metotları etraflıca işlenmektedir. Kitap ilk olarak özel baskı olarak 1945 yılında basılmış olup, daha sonra 1947'de Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından Kahire'de neşredilmiştir. Osman Kesioğlu tarafından Ebu Hanife adıyla türkçeye tercüme edilmiş ve 1962 yılında Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra ise İstanbul'da (1966) ve Konya'da (1981) basılmıştır.

c) *el-İmam eş-Şafîi*: Eser giriş ve önsözden sonra iki bölümde incelenmiştir. İlk bölümde İmam Şafii'nin hayatı, ikinci bölümde ise fıkhi, fıkıh usulü,ilmi çalışmaları ve görüşleri işlenmiştir.Osman Kesioğlu tarafından 1969 yılında İmam Şafii adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

d) *el-İmam Mâlik*: Giriş, önsöz ve iki bölümden oluşan eserde, İmam Malik'in hayatı, görüşleri, mezhebi ve fıkhıdaki usulü ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Eser, ilk olarak 1946 yılında Mektebetü'l-Enclü tarafından basılmıştır. Osman Keskiöğlu tarafından İmam Malik: Hayatı-Görüşleri-Fıkhı adıyla türkçeye tecüme edilmiştir. (Ankara 1984)

e) *el-İmam Ahmed b. Hanbel*: İlk olarak 1947 yılında Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından Kahire'de basılmıştır. Urducaya tercümesi yapılan bu kitap Osman Keskiöğlu tarafından Ahmed b. Hanbel: Hayatı, Görüşleri, Fıkhta Yeri adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. (Ankara 1984)

f) *el-İmam İbn Hazm el-Endelüsî*: Eser ilk olarak 1954'te Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından Kahire'de basılmıştır. Osman Keskiöğlu tarafından İbn Hazm adıyla Türkçe'ye çevrilerek İstanbul'da 1966 yılında basılmıştır.

g) *el-İmam Zeyd*: Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından 1959 yılında Kahire'de basılmıştır. Salih Parlak ve Ahmet Karababa tarafından İmam Zeyd adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1996 yılında İstanbul'da basılmıştır.

h) *el-İmam İbn Teymiyye*: Eser ilk olarak Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından 1952 yılında Kahire'de basılmıştır. Osman Keskiöğlu tarafından, Şeyhülislam Ahmed İbn Teymiyye: Hayatı, Görüşleri, Fıkhtaki Yeri, Usulü adıyla Ankara'da 1987 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca Vecdi Akyüz, Nusrettin Bolelli, Adil Bebek tarafından İmam İbn Teymiyye: Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Çağı ve Fıkh adıyla ikinci çevirisi yapılmıştır. (İstanbul 1988)

ı) *el-İmam es-Sadık*: Eser, Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından tarihsiz olarak Kahire'de basılmıştır. İbrahim Tüfekçi tarafından İmam Cafer adıyla Türkçe'ye tercüme edilerek 1992 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

Siyasete Dair Eserleri

a) *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*: Kitap dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İslam'ın evrenselliği, ikinci bölümde Hz. Peygamber'in İslam birliğini tesis süreci, ve bu birliği dayandırdığı esaslar, üçüncü bölümünde, Hulefa-i Raşidin döneminden sonra başlayan dağılma süreci, dördüncü bölümde ise, günümüzde Müslümanların siyasi, kültürel ve ekonomik birliğinin nasıl sağlanacağı üzerinde durulmaktadır. el-Mektebetü'l Fenni tarafından 1985 yılında, Beyrut ve Darü'l-fikri'l-Arabi tarafından Kahire'de 1972 yılında basılmıştır. Eser, İbrahim Sarmış tarafından İslam Birliği

adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve 1996 yılında Konya'da basılmıştır. (Esra Yayınları)
Bunların dışında İngilizce ile Fransızcaya da çevrilmiştir.

Fıkha Dair Eserleri

Mali İbadetlere ve Muamelata Dair Eserleri

- 1) *Fetâva's-şeyh Muhammed Ebû Zehre*
- 2) *ez-Zekât*
- 3) *Buhus fi'r-riba*
- 4) *el-Milkiyye ve Nazariyyetü'l-akd*
- 5) *el-İktisadü'l-İslâmiyye*
- 6) *et-Te'mîn*
- 7) *Müşkiletü'l -evkaf*
- 8) *Tahrîmü'r-riba tanzim iktisadi*
- 9) *Meşrûu tanzîmi'l-vakf*
- 10) *İntihâü'l vakfi'l ehl-i ve'l-edvarülletî merra bihâ*
- 11) *el-İstihkâk el-vacib fi kanuni'l-vakf*
- 12) *Muhâdarat fi'l-vakf*
- 13) *Hakr*
- 14) *Nazarât fi meşrûi kanuni'l-vasiyye*
- 15) *el-Cedîd fi kanuni'l-vasiyye*
- 16) *Şerhu Kanuni'l-vasiyye*

Aileye ve Toplum Hukukuna Dair Eserleri

- 1) *İslâhu'l-üsre*
- 2) *Nazarât fi kanuni'l-üsre*
- 3) *Tanzâmü'l-üsre ve tanzîmü'n-nesl*
- 4) *Meşrûu'l-kanuni'l-hasbi-takyidi't-talâk ve taaddüdi'z-zevcât*
- 5) *el-Ahvâlü's-şahsiyye*
- 6) *Muhadarat fi akdi'z-zevâc ve âsârüh*
- 7) *el-Milkiyye bi'l-hilâfe fi's-şeria ve'l-kanuni'r-Rûmâni*
- 8) *er-Red alâ meşrûi Vizâreti's-şûûni'l-ictimâiyye fi'l-üsre*
- 9) *el-Miras inde'l-Ca'feriyye*
- 10) *el-Fikhü'l-İslâmi ve'l-kanunü'r-Rûmani*

- 11) *el-Velâye ale'n-nefs*
- 12) *et-Tekafülü'l-ictimaî fi'l-İslâm*
- 13) *Ahkamü't-terikât ve'l-mevâris*
- 14) *el-Müctemeu'l-insani fi zılli'l-İslâm*
- 15) *Tanzîmü'l-İslâm li'l-müctema*

H. Peygamber'in Hayatına ve Onun Devletlerarası İlişkiler Hukukuna Dair Eserleri

- 1) *Hatemü'n-nebiyyîn*
- 2) *Cihâd*
- 3) *Nazariyyetü'l-harb i'l-İslâm*
- 4) *el-Alâkatü'd-devliyye fi zılli'l-İslâm*

Fıkıh Usulü ve Cedel İlmine Dair Eserleri

- 1) *Usûlü'l-fıkh*
- 2) *Muhâdarat fi usûli'l-fıkhî'l-Ca'feri*
- 3) *Mesâdirü'l-fıkhî'l-İslâmi*
- 4) *el-Mesâlihu'l-mürsele ev mezhebü'l menfea fi'l-fıkhî'l-İslâmi*
- 5) *İsâetü isti'mâli'l-hak*
- 6) *Tarîhu'l-cedel*

Basılmamış Eserleri

- a) *La Nesha fi'l Kur'ân*
- b) *Ehlü'l-kitab*
- c) *İslâmü Ali b. Ebî Tâlib*
- d) *Tarihu'l edebi'l-Arabî fi sadri'l-İslâm ve'l-asril-Abbasiyyi'l-evvel*
- e) *Şerhu'l-erbaîn hadisen fi'l-ahlâk*

1.3. MEZHEPLEŞMEYE BAKIŞI

1.3.1. Mezhep Kavramına Bakışı

Sözlükte gitmek, gidilen yol ve benimsenen görüş anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise mezhep; “dinin aslî veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri

bulmak ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşler veya belirledikleri sistem olarak tanımlanabilir. Tanımda belirtilen aslî hükümler ile dinin inanç esasları, fer'î hükümler ile ibadet ve insanlar arasındaki ilişkiler kastedilmektedir.¹¹ Kur'an'da mezhep kelimesine rastlanmamakla birlikte, "zehab" sözcüğüne Bakara,¹² Âl-i İmran,¹³ ve Nisa¹⁴ surelerinde ve daha birçok ayette rastlamaktayız. Fırka ise Tevbe Suresinde¹⁵ topluluk olarak geçmektedir.¹⁶

Muhammed Ebu Zehre'nin belirli bir mezhep tanımına rastlamasak da, onun mezhepleri; siyasi, itikadi ve fıkhi olmak üzere sınıflara ayırdığını görmekteyiz.¹⁷ Mezhepler, yaşanan çağın etkisiyle siyasi, sosyal, dini ve ekonomik sebepler ve benzeri sonuçlar dahilinde oluşan yapılardır. Muhammed Ebu Zehre de, mezhepleri daha çok ortaya çıkış sebebiyle isimlendirmiştir. Mezhepler, oluşurken ve gelişirken farklı alanlarla ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu sebeple bir mezhebin ortaya çıkışıyla ilgili olarak tek bir neden söylememiz pek mümkün değildir. Dolayısıyla Muhammed Ebu Zehre'nin, mezhepleri; sadece çıkış sebebine bakarak adlandırması yanlıştır diyebiliriz. Çünkü itikadi bir sebeple ortaya çıkan mezhebin fıkhi görüşleri bulunmakla birlikte; fıkhi gerekçelerle ortaya çıkan mezhebin de itikadi ya da siyasi görüşleri bulunmaktadır.

Ebu Zehre Mezhepler Tarihi kitabını, kendine özgü bakış açısıyla sade bir dil kullanarak, herkese hitap edecek bir şekilde ortaya koymuştur. Örneğin; sosyal ve dini durumlarla bağlantılı olarak mezhepleri siyasi, itikadi ve fıkhi olarak tasniflendirerek incelemiş ve düzenli bir sistematğin oluşmasını sağlamış fakat mezhepleri belirli bir metot kullanmadan, gelişigüzel bir şekilde açıklamıştır. Kitabında kavramlara yer vermemiştir. Onun, mezheplerin ortaya çıkmasındaki en büyük payı, düşünce farklılıklarına bağlı olarak sosyal durumlara dayandığını söyleyebiliriz.

¹¹ İlyas Üzümlü, "Mezhep", **DİA**, İstanbul 2014, XXIX, 526

¹² Bakara 2/17

¹³ Âl-i İmran 3/14

¹⁴ Nisa 4/19

¹⁵ Tevbe 9/122

¹⁶ İlyas Üzümlü, "Mezhep", **DİA**, İstanbul 2014, XXIX, 526

¹⁷ Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde mezhep maddesinde İlyas Üzümlü; "Muhammed Ebu Zehre gibi bazı çağdaş mezhepler tarihi müellifleri fıkıh mezheplerinin dışındaki grupları siyasî (Şîa, Hâricîler) ve itikadî (Mu'tezile, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye vb.) olmak üzere taksime tâbi tutmuşsa da siyasî mezheplerin, sonraları kendilerine has itikadî ve fikhî görüşleri de oluştuğundan sözü edilen taksimi esas almak isabetli görünmemektedir" diyerek bu ayrımı eleştirmektedir. Bkz. İlyas Üzümlü, Mezhep, **DİA**, İstanbul 2014, XXIX, s. 526

1.3.2. Mezheplerin Ortaya Çıkış Sebepleri

İnsanların düşünceleri tarih boyunca farklılık arzemiştir. Bunun ise çeşitli sebepleri vardır. Bunlar; insanların yaşadıkları çevrenin siyasi, sosyal, ekonomik alanlarda farklılık göstermesiyle ilgilidir. Bununla birlikte yaşanan çağın ve teknolojinin gelişmesinin de bu duruma etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Mezheplerin oluşumuna etki eden en önemli unsur insandır. Zira insan, dini anlayan, yaşayan; siyasi, sosyal ve ekonomik durumu kendi elinde barındıran ve bunu yöneten faktördür. İslam dininin de insanlara tanıtmış olduğu düşünce özgürlüğü, insanların düşünebilmesini ve bunları ifade edebilmesini sağlamıştır. Kur'an'daki ısrarlı akletmez misiniz?, düşünmez misiniz? soruları İslam dininin akla sınır koymadığının, aksine inanların akıllarını kullanmalarını sağlamaya çalıştığının göstergesidir. İnsanların hem dini hem de dünyevi fikirleri, yaşadıkları çağdaki beşeri ve ekonomik faaliyetlerin ilerlemesiyle değişmiştir. Bu da insanların düşüncelerinin farklılaşmasına, akabinde ise gruplaşmalarına sebep olmuştur.

Toplumsal hayatta insan, kendisiyle aynı düşüncede olanlarla birlikte gruplaşma içerisine girer. Bu mezhepleşme sürecinde etkili olan bir husustur. Mezheplerin oluşumunda sosyal durumun siyasi durumla bağlantısı olarak egemenlik meselesi de önem taşır. Nitekim "gerek siyasi ve itikadi mezheplerin, gerekse fıkhi mezheplerin doğuşunda, gelişmesinde ve takip ettiği süreçte başat ve belirleyici unsur siyaset ile ilgili olmuştur." İslam Mezheplerinin ortaya çıkışında Müslümanların özel siyasi sebepleri vardır. Bunlar; Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan imamet-hilafet tartışmaları, Hz. Osman dönemindeki karışıklıklar, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadele gibi bazı örnekler eşliğinde özetlenebilir. Bunların dışında fetihlerle İslam'ın yayılması sonucunda farklı din ve kültürlerle karşılaşılması, felsefi eserlerin tercüme edilmesi gibi unsurlar mezheplerin oluşumuna etki etmiştir.¹⁸

Nassların kapalı olması, büyük günah meselesi, kader konusundaki muğlaklık gibi hususların da mezheplerin ortaya çıkışına etki ettiği yadsınamaz bir gerçektir.

Muhammed Ebu Zehre mezheplerin ortaya çıkış sebeplerini farklı gerekçelerle tanımlamıştır: Ele alınan konuların anlaşılmasının zor ve bu meseleyle

¹⁸ Hasan Onat, **İslam Mezhepleri Tarihi**, "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş", (Ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 52 (İMT)

ilgilenen kişilerin eğitim düzeyi ve ilgi alanlarının farklı olması bu sebeplerden bazılarıdır.¹⁹

Muhammed Ebu Zehre, insanların düşüncelerinin farklı olmasının sebebini ve Müslümanlar arasındaki düşünce farklılıklarını yani özelde İslam Mezheplerinin ortaya çıkış sebeplerini ayrı ayrı ele almıştır. Dolayısıyla duruma hem genel hem de özel bir bakış açısıyla bakmış ve sebepleri maddeler halinde incelemiştir. Ebu Zehre'ye göre mezheplerin ortaya çıkışındaki genel sebepleri şunlardır:

a) Mezheplerin ortaya çıkışının asıl sebebi insanlar arasındaki fikri ayrılık veya farklı temellere dayanan felsefi düşüncelerdir. Bunların insanların fikirlerine etkisine değinirken Ebu Zehre daha çok filozoflardan ve onların görüşlerinden bahseder ve bu konuyla ilgili örnekler verir: "Bazı alimler; insan, düşünme çağını idrak ettiği andan itibaren kainata felsefi görüşlerle bakmaya başlamıştır" derlerse, biz de hemen şunu söyleriz: Bu felsefi düşünceler, insanların hayal ve tasavvurları insandan insana farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda, insanların; teknoloji ve medeniyet alanlarında ilerlemeleri sebebiyle ihtilaflar ve felsefi görüşler bir hayli artmış ve farklı mezhepler ortaya çıkmıştır.²⁰ Filozofların öteden beri kapalı olan hususları anlamaya çalışmaları, felsefenin ve felsefi düşünüşün tarihini oluşturmuştur. Filozofun anlama yetisi gibi anlama yolları da farklıdır. Muhammed Ebu Zehre'ye göre "doğru" bunların sadece birisinde değil, toplamındadır."²¹ Yani aslında her bir filozof kendine göre doğruyu söyler fakat daha sonra aralarına giren herhangi bir ihtilaftan dolayı fikri olarak ayrılırlar. Muhammed Ebu Zehre bu yönüyle insanların fikirlerine saygı duyan bir yapıya sahiptir. Bunu daha sonra onun mezheplere bakışını ele alırken de inceleyip göreceğiz.

b) İnsanlar arasındaki ihtilaftın diğer bir sebebi ise, yaşadıkları toplumun onların üzerinde farklı bir etki yaratmasıdır. Bu etkiyle her insan kendi mizacına göre bir eğilimde bulunur ve buna göre kendisinde bir fikri anlayış oluşur. Bu anlayışa bağlı olarak insanların yönelişleri de farklılaşır. "Eğer fikri ölçüler, ilmi yöneliş farklılığı sebebiyle her bir ilim ehli için ayrı oluyor ve bir de aynı konu ele alınıyorsa, her bir ölçü sahibinin diğeriyle ihtilafa düşmesi kaçınılmazdır. Çünkü herkes kendi ilminin metoduyla kendi düşüncesini elde edecektir. Kur'an'ın yaratılmışlığı konusunda kelamcıların ve fakihlerin kendi içlerinde özel ve genel olarak düştükleri ihtilaf, bu türden fıkhi ihtilaftır. Aralarındaki bu ihtilaftın sebebi metotlardaki farklılıktır.

¹⁹ Muhammed Ebu Zehre, **İslam'da Siyasi, İtikadi, Fıkhi Mezhepler Tarihi**, çev. Sıbğatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 17-24 (MT)

²⁰ Muhammed Ebu Zehre, **İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınları, İstanbul 1970, s. 11

²¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 18

Çünkü fakihlerin ölçüleri, sadece kitap ve sünnete dayanmakta iken, kelimcılar soyut akli ölçülerin arkasından gitmektedirler."²² Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki; Muhammed Ebu Zehre, Ebu Hanife ile ilgili yazmış olduğu kitabında fakihlerin, ictihad ederken Kur'an ve sünnette bulamadıkları hususlar ile ilgili re'yelerini kullandıklarına değinmiş ve hatta İmam Malik ve Ebu Hanife dönemlerinde Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y açıklığının daralarak birbirlerine yaklaştığını söylemiştir.²³ Böylece Fakihlerin sadece nassa dayanmadığını, onların da Mu'tezilî alimler gibi akli ölçütlere dayandığını görmekteyiz.

c) İhtilafın bir sebebi de, bazı insanların eskiyi taklit etmeleri ve yeni düşüncelere karşı çıkmalarıdır. Bu düşüncenin içinden de taassup anlayışının çıkması ihtilafı derinleştirmektedir.

d) Son olarak ise Muhammed Ebu Zehre, iktidar ve hükmetme arzusuna değinmiştir. Bu durum bilhassa siyasi metotlarda ortaya çıkar. İslam dini, siyasetle ilgili herhangi bir hüküm belirtmemiş ve bunu insanlara bırakmıştır. Bu durumu menfi anlamda kullanan iktidar sahipleri olmuştur. Kendi hâkimiyetlerini özellikle din ile bütünleştirmişler ve bu da insanların onlara bakışını kutsallaştırmıştır. Bu yönüyle iktidarın yani siyasilerin dini kullanma arzusu da mezheplerin ortaya çıkışına sebep olmuş ve daha sonraki süreçlere eşlik etmiştir.²⁴

Görüldüğü gibi insanların düşünce yapıları, zamana, mekana ve dini anlayış biçimlerine göre değişmektedir. Özellikle İslam dininin siyasi anlamda insanları özgür bırakması, bazı kişiler tarafından yönetim alanında dinin kullanılmasına sebep olmuştur.

Yukarıda sıraladığımız sebepler genel geçerliği olan, bölgeden bölgeye değişmeyen ihtilaflardır. Fakat bir de Müslümanların kendi aralarında ihtilaf ettikleri özel hususlar vardır. Bu hususları Muhammed Ebu Zehre'ye göre İhtilaf ve Tefrika kavramına ve konuyla ilgili Zehre'nin tefsirine değindikten sonra ele alacağız.

²² Muhammed Ebu Zehre, **MT**, s. 19

²³ Muhammed Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, çev. Osman Kesioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 129

²⁴ "Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonraki karışıklıklar siyasi amaç ve anlayışlara dayalı birçok siyasi grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gruplar, siyasi görüşlerini temellendirmek yahut siyasi amaçlarının arkasındaki hedeflerini örtmek için dini Nasslara dayanmaktan geri kalmamışlardır. Nitekim Hz. Ali yanlısı olanlar zaman içinde gelişen siyasi hadiselerle bağlı olarak zümrelere ayrılmış, hilafetin Ali ve çocuklarının hakkı olduğu görüşü etrafında birleşen, fakat ayrıntıda birbirinden ayrılan birçok tali fırka meydana gelmiştir. Mezheplerin oluşumuna sebep olan siyasi sebepler, Haricilik ve Şiilik gibi iki ana fırkanın teşekkülüne yol açtığı gibi öteki gruplaşma faaliyetlerinde de önemli rol oynamıştır." İlyas Üzümlü, Mezhep, **DİA**, İstanbul 2014, XXIX, 528

1.3.3. Ebu Zehre'ye Göre İhtilaf ve Tefrika Kavramı

İhtilaf; farklı görüşe sahip olmak, anlaşmazlık, karşı gelmek ve görüş ayrılığı gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise ihtilaf; söz veya fiilde bir kimsenin izlediği yoldan başka bir yol izlemek demektir. Kur'an'da ve hadislerde ihtilaf kelimesi mutlak olarak zikredildiğinde olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bununla birlikte daima birlik olmak, tefrika ve ihtilaftan kaçınmak emredilmiştir.²⁵

Tefrika; sözlükte ayırma, parçalama, dağılma anlamına gelmektedir. Terim olarak ise; belirli bir dinî, siyasî ve fikrî birliğe sahip olan toplulukların bölünerek fırkalara ayrılmasını ifade eder. Tefrika, anlamı itibarıyla ihtilafta yakından ilişkili bir kelimedir. İhtilaf, her ne kadar bazı durumlarda tefrika ile eş anlamlı kullanılsa da genelde fikir ayrılıklarıyla daha çok ilgilidir.

Dini konularda ortaya çıkan tefrikalar derinleşerek, siyasi ve sosyal ayrışmalara yol açabilmektedir. Meydana gelen sosyal ve siyasi çekişmeler şiddetlenerek dini yorumlama konusunda kalıcı ihtilaflara yol açabilir. En tehlikeli nokta, önceki ümmetlerde görüldüğü gibi siyasî ve fikrî bölünmelerin dinde kalıcı fırkalaşmalara, bunun da dini metinlerin ve hükümlerin tahrifine yol açmasıdır. Bu sebeple naslarda dinin aslî yapısını ve ümmetin bütünlüğünü bozacak her türlü tefrika yasaklanmıştır.²⁶

Muhammed Ebu Zehre, Zehretü't Tefasir adlı eserinde tefrika ayeti olarak da bilinen "Dinlerini bölüp gruplara ayıranlar var ya, senin onlarla hiçbir alakan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir"²⁷ mealindeki ayetin açıklaması esnasında mezheplerden bahsetmiştir.

Onun açıklamasına göre, ayet-i kerimenin mevzusu Ehl-i Kitap'tır. Onlar İslam'dan önce dinlerini çeşitli gruplara ayırdılar. Yahudilerde Ferisiyyun ve Sadukiyyun vardır. Yine onlardan ahirete inanmayanlar vardır. Her grup yanında olanı destekliyor, diğerlerine düşman oluyordu. Hristiyanlardan Beni İsrail'den Samiriler vardır. Bunlar her ne kadar Beni İsrail kadar azgın olmasalar da Hz. Musa'nın risaletine inanmakla beraber Beni İsrail'den uzaklaşırlar. Hristiyanlar da İslam'dan önce kendi aralarında ayırdılar. Onlardan bir kısmı Katoliklerdir ki Melkaniyye diye isimlendirilirler. Ortodokslar da çeşitli fırkalara ayırdılar. Ortodokslardan sonra Akbatlar'dır ki bunlar da Arap tarihinde Yakubiyyun diye isimlendirilirler: Yunan Ortodoksları, Rum Ortodokslar ve diğerleri. Onlardan

²⁵ Şükrü Özen, İhtilaf, **DİA**, İstanbul 2000, s. 565, XXI

²⁶ Tuncay Başoğlu, Tefrika, **DİA**, İstanbul 2011, XL, 279

²⁷ En'am, 6/159 إِنَّ الدِّينَ قَرْفُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شَيْعًا لَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

İslam'dan önce Nasturiler vardı. Böylece kendilerini birleştirecek hakikatlerde bir araya gelmeden ayrıldılar. Onları her ne kadar Hristiyan ismi cem etse de bir araya getirse de ayrıldılar. Bundan dolayı Allahu Teala Hz. şöyle buyurdu:

"Hakkında şüpheye düştükleri hak söze göre Meryem oğlu İsa, işte budur. Allah'ın çocuk edinmesi düşünülemez.

O bundan uzaktır. Bir işe hükmettiği zaman ona sadece ol der ve o da oluverir. Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse (yalnız) O'na kulluk edin. Bu, dosdoğru bir yoldur. (Fakat Hristiyan) gruplar, aralarında ayrılığa düştüler. Büyük günü görüp yaşayacakları için kafirlerin vay haline!" ²⁸

Kur'anın tertibinden Yahudi ve Hristiyanların tarihinden açıktır ki, onlar ihtilafa düşüp dinlerini parçaladılar. Kur'an'ı Kerim onların bu ihtilaflarının apaçık hak geldikten sonra olduğunu onayladı. Bundan dolayı Allahu Teala buyurdu: Kendilerine kitap verilen kimseler ancak kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ayrıldılar. Bazı müfessirler ayetin mevzusunun ümmeti Muhammed'den bid'at sahibi olanların var olduğunu söylediler. Onlar, dinlerini Harici ve Şii diye ayırıp Ehl-i Sünnet'in dışında yol tutanlardır. İbn Kesir bu ayetin kendilerine kamil ilim geldikten sonra dinlerinde şu zamanda ihtilaf eden ehli kitap ve okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkıp ehli kitabın yollarına tabi olarak dinlerini ayıran ümmeti Muhammed için şamil olduğunu söylemiştir.

Ben derim ki bu ayetin mevzusu, puta tapanlar gibi dalalette olan ehli kitaptır. Onların ihtilaflarının delili dinlerinin aslında olup, Rablerinin emrettiği hakikatten çıkmalarıdır. Bundan sonra Ümmet-i Muhammed'den bunları yapanlar kıyasla ya da onlara tabi olmakla, onların girdiği yere girerler. Onlar, onların dalaletleri gibidir. Şia'nın manasız her biri dalalet üzere olan reislerine tabi olan fırkalardır. Ona delilsiz ve hidayetsiz tabi olurlar. Allahu Teala Hz. bu fırkalara Peygamberimizin beri olmasıyla hükmetti ve "sen onlarda bir şeyde değilsin" buyurdu. Yani sen onlardan berisin. Çünkü sen onlara çekişmelerinde (ihtilaflarında) ayrılık ve bitişmelerinde (birleşmelerinde) onlarla olmadın.

Meryem Suresi 37. ayete göre ise;

Sonra gruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne şahit olduğu zamanda vay o kafirlerin haline! ²⁹

²⁸ Meryem, 19/37 فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ

²⁹ Meryem, 19/37

Sübhan olan Allah beyan etti ki; tek olan Allah'a ibadet etmek dosdoğru yol olur. Kim bu yoldan saparsa hidayetden dalalet'e düşmüş ve kaymıştır. Lakin insanlar onu taat ve baş eğerek karşıladılar mı? Eğer kabul etmedilerse büyük bir dalalettedirler. Onlardan şirk koşanlar vardır. Onlardan Allah oğul edindi diyenler vardır. Onlar bu hususta çeşitli fırkalara ayrıldılar. Bundan dolayı Allahu Teala Hz. **فَاخْتَلَفَ** buyurdu. **ف** harfi sonrakini bir öncekine atfetmektedir. Yani **فَاخْتَلَفَ** cümlesini **هَٰذَا الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ** cümlesine atfetmektedir. Bu da onların amellerini ve itikadlarını kendisinde şüphe olmayan doğru yola atıftır. Ahzab kelimesi **حِزْب** kelimesinin cemisidir. Bu da sapık tarikat iddia eden, onunla öne çıkan, yardımlaşan, onu teyit eden, onunla diğerlerinden ayrılan, onu savunan ve ondan başkasına düşman olan cemaattir.

Kâfirler, muhtelif tarikatlar ve gruplardır. Hristiyanlar, Yahudiler, Müşrikler taife taifedir. Onlardan putlara ibadet edenler vardır. Onlardan bir kısmı ateşe, bir kısmı güneşe taparlar. Dosdoğru yol açık olmakla beraber, kafirler bu ihtilaflara, farklı yön ve hevalara düştüler.

الْأَحْزَابُ kelimesi sadece hristiyan fırkasıyla sınırlı değildir. Bununla kastedilen Allah'a şirk koşanlardır. Bunlar ister putu, ister güneşi, ister ateşi, ister bir şahsı ortak koşsunlar, eşittir. Allah'ın ordusu mü'minlerdir. Allahu Teala Hz. 'nin buyurduğu gibi: "Onlar Allah'ın ordusudur." Haberinizi olsun ki, Allah'ın ordusu felaha erenlerdir.

Mü'minler **فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ** ayetindeki ahzaba dahil değildir. Bu ayetteki gruplar işaret ettiğimiz ihtilaflara düştüler. Allah'ın şu sözü doğru olmuştur. "İşte bu benim dosdoğru yolumdur. Ona tâbi olun, sizi onun yolundan ayıran yollara tâbi olmayın. Allah'ın yolundan gayrı yollar şeytanın icatları ve menzilleridir.

مِنْ بَيْنِهِمْ kelimesindeki **مِنْ** o ihtilafın o grupların kendi içlerinden olduğuna delalet eder. Kendilerinden ihtilafların meydana geldiği sapık vesveseler ve vehimler arasındaki kargaşa, onların kendi içlerinden ve ihtilaflarındandır.

Allahu Teala Hz. onların bu ihtilaflarındaki akıbet'e hükmetti ve buyurdu ki: Büyük ve şahit olunan o günde kafir olanların vay haline! Şahit olunan günde helak olmaları onların vehimlerinden ve vesveselerindendir. Kendisinde hesap, azap, cehennem cezasının olduğu büyük güne şahit olmak demektir. Bize zahir olan mana, büyük ve şahit olunan günde şiddetli helaktır ki bugün de kıyamet günüdür.

لِّلَّذِينَ كَفَرُوا

Burada Allahu Teala Hz. onların helak sebeplerini beyan etmek için zamir yerine isim koydu. O helak sebepleri de apaçık dalalet olan, fikri fesadı kontrol eden ve vehimlere hükmeden küfür ve inkardır.

Onlar her ne kadar dirilmeye zikirden yüz çevirseler, akıbeti görmeseler ve ötesini düşünmeseler de, şahit olunan günde bundan önce inkar ettikleri şeyleri idrak etme, görme ve işitme bakımından insanların en keskini olurlar. Bundan dolayı Allahu Teala Hz. şöyle buyurdu: Onlar bize geldikleri gün ne acayip görürler ve ne acayip işitirler. Lakin bugün apaçık dalalettedirler.

Mana: Onların hakkı idrak etme, işitme, görme gücündeki halleri, hayret edilen ve şaşırılan bir haldir. Bu hayret ve gariplik Allah'a değildir. Çünkü O her şeyi bilendir. Onun ilmine hiçbir şey garip gelmez. Ancak gariplik bizdedir. Bu hal onların bugünkü hali değildir.

Çünkü onlar bugün apaçık bir dalalettedirler. Onların şahit olunan (kıyamet günündeki) halleridir. Muhakkak ki gaflet, dalalet ve onları sapıklığa düşüren vehimler kalkmıştır. Bundan dolayı Allahu Teala Hz. buyurdu: Lakin zalimler bugün apaçık dalalettedirler. Ayetteki اليوم yani gün ile kastedilen dünya hayatıdır. Onlar hevaları ve hevalarının idrak ve hislerine hükmetmesi sebebiyle dünya hayatında dalalettedirler. Ayetteki istidrak yani لكن onların hayreti gerektiren görme ve işitmedeki keskinliğin arasındaki fark ile bu dünyada haktan kör olmalarının ve apaçık dalalete düşmelerinin arasındaki hallerini beyan etmek içindir.

Müslümanların, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan yeni meseleleri çözerken farklı bakış açılarına sahip olmaları, Kur'an ve sünneti farklı yorumlamaları gibi sebeplerden dolayı farklı ictihatlar ortaya çıkmış ve bu ictihatlar vesilesiyle çeşitli bölgelerde farklı akımlar oluşmaya başlamıştır. Bu akımlar zamanla mezhep haline gelmiştir. İnsanın tek başına bir dünya olması, dini tutumlarında ve dünya görüşlerinde farklılık arz etmesine sebep olmuşken, toplumsal hayatta yaşamının vermiş olduğu zorunlulukla siyasi, sosyal, ekonomik şartlardan dolayı gruplaşmaya ya da örgütlenmeye gidilmesi de normal karşılanmaktadır.

Ethem Ruhi Fırlalı Hoca'nın tespitine göre; mezhep ile din kesinlikle aynileştirilemez.³⁰ Mezhepler sadece, dinin anlaşılma biçimleriyle ilgili tezahürlerden ibarettir. Bir başka ifadeyle, mezhepler din değil; dinin anlaşılma biçimleridir. Bu

³⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2008, s.19 (GİM)

sebeplerdir ki, mezhep ile din kavramlarının özdeşleştirilmesi mümkün değildir.³¹ Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması, yorumlanması ve pratiğe dökülmesi insan aracılığıyla olmaktadır. Bunu yapan kişinin üzerinde, yaşadığı çevrenin siyasi-sosyal durumunun, kişinin içsel durumunun, hayat anlayışının, kendi zekasının ve anlayış biçiminin büyük etkisi vardır. Din, mezhep adı altında insan unsuruyla şekillenmektedir. Burada önemli olan husus, mezhep kurucusunun ya da mezhep müntesibinin kendi düşüncelerini doğru ya da hak olarak görmesi, kendi gibi düşünmeyen insanların ya da mezheplerin ise yanlış ya da batıl olduğunu düşüncelerinin yanlış olduğudur. Çünkü ortada bir din ve bu dinin getirdiği farklı düşünceler ve yaşayışlar vardır. İnsanları ya da mezhepleri ötekileştirmekten çok, ortak paydada buluşulması o dinin müntesipleri için daha efdaldır. Yoksa bir dinin altında birbirlerini tekfir eden insanların bulunması, dine değil ama o dine inanan insanlara zarar vermektedir. Dini ise hoş göstermemektedir. Mensup olunan mezhep nerede ise din ile özdeşleştirilmekte ve gerçek din olarak takdim edilmeye çalışılmaktadır.

Dinin insanlar tarafından farklı şekillerde algılanıp, yorumlanması mezheplerin oluşumunun temel sebeplerindendir. Kur'an ve sünnetin yorumlanması, siyasi-sosyal unsur, kültür değişimi ve dini düşüncenin nasıl anlaşıldığıyla ilgili sebepler fikir farklılıklarını etkileyen unsurlardır.

Mezheplerin doğuşuna etki eden asıl sebep insan unsurunun olması, din konusunda farklı anlayışlara sebep olmaktadır. Dini düşünce ya da dini anlayış diğer sebeplere göre daha ince bir dokuya sahiptir. Bunun sebebi ise; dinin vahiy ile gelmiş olmasıdır. Mezhepler de beşeri olarak kendilerine dinin kural ve kaidelerine şekil veren ve bunlara göre yaşayan yapılardır.

İnsanlığın var oluşuyla başlayan düşünme eylemi, mezheplerin ve mezhepler tarihinin de başlangıcı olmuştur. Belirli dönemlerde kaynaklar ve alan hakkında isim değişiklikleri olsa da aslında mezhepler, kökeni düşünme eyleminden gelen gruplaşmalardır.

İslam Tarihi'nde Mezheplerin oluşumu daha çok dini içerikli olduğu için, mezhep müntesipleri tarafından başka mezheplerin dini konulardaki muhtelif görüşleri, müntesiplerini hak mezhep batıl mezhep ayırımına götürmüştür. Bu ayırımın günümüzdeki somut örneğini cemaatlerde de görmek mümkündür. Burada aslolan, İslam'ın vahiyle gelmiş olduğu ve tezahür eden mezheplerin de İslam'a

³¹ Hasan Onat, "Mezhep Kavramı ve Din-Mezhep İlişkisi", www.hasanonat.net (11.09.2013)

uygunluğudur. Mezheplerin oluşumunun beşeri olması dolayısıyla siyasi, sosyal ve coğrafi koşullar farklı bakış açılarına sebep olacaktır.

Herhangi bir mezhebin hak veya batıl şeklinde nitelendirilmesi ancak Kur'an ve sünnete uygunluğuyla ölçülebilmektedir. İnanç noktasında Kur'an ve sünnete ters düşmeyen mezhep hak mezhep, aksi ise batıl mezhep olarak görülmelidir. Ancak her insanın kendi aklıyla ve iradesiyle doğruyu bulabileceği ve "hiç kimsenin bir başkasının günahını yüklenemeyeceği" şeklindeki ilkeler açık olarak Kur'an'da yer almaktadır. Bu şekilde baktığımızda mezhepleri hak ya da batıl olarak değil de Kur'an ve sünnet doğrultusunda olan ya da olmayan mezhep şeklinde değerlendirmek daha doğru olur. Zira inanç hususunda önemli olan bireyselliktir. Bir mezhebin müntesibi olmak insanın Müslümanlığının derecesini göstermez.

Muhammed Ebu Zehre, Müslümanların ihtilaf etmelerinin sebebini açıklamadan önce bu ihtilafların dinin özüne karşı olmadığını ve dinin özüne yönelmese de siyasi-itikadi bir ihtilaf olması sebebiyle, her halükarda şer niteliği taşıdığını düşünmektedir. Dinin özünden kastı, Allah'ın birliği, Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğu hususlarıdır. Bu ihtilafların şer olmasının sebebini de Hz. Peygamber'in hadislerine isnad etmiştir. Bu hadislerden biri 73 fırka hadisidir. Buna göre müslümanların bir şekilde ayrılacağı düşünülmekte ve bu durum kabul edilmektedir.³² Muhammed Ebu Zehre 73 fırka hadisine sadece bu konuda değinmiştir. Biz bu konuya Muhammed Ebu Zehre'nin Mezhepleri Tasnif Metodu bölümünde değineceğiz.

İtikadi konuların tartışılmasının bir şer niteliği taşımasına karşın, hakkında Kitap ve sünnetten bir delil bulunmayan konu hakkında yapılan fıkhi meselelerdeki ihtilafın şer olmadığını³³ belirtmiştir. Aksine bu ihtilafların sonucunda ortaya çıkan düşünceler, "Kitap ve sünnetten çıkan manalar ve bunlardan çıkarılan ölçüler üzerinde derin çalışmalar yapılmasına vesile olmuştur."³⁴ Bu ihtilaflarla islam'ın bölünmediğini, bu düşüncelerin yalnızca bir görüş ayrılığı olarak kaldığı düşüncesindedir. Bununla birlikte her farklı görüşten alimlerin yararlandığını da belirtmektedir. Burada sonuç olarak Ebu Zehre ihtilafların birçok sebebini olduğunu ve bu ihtilaflardan bazılarının Müslümanların birliğini bozan bazılarının ise birliği bozmayan ihtilaflar olduğunu belirtmektedir.

a) Müslümanların kendi aralarındaki ihtilafın asıl sebebi Ebu Zehre'ye göre Arap ırkılığıdır. Hem Hz. Peygamber döneminde hem de Hz. Peygamber'den sonra

³² Ebu Zehre, **MT**, s. 21

³³ Ebu Zehre, **MT**, s. 21

³⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 22

bu durum devam etmiştir. Fakat Hz. Peygamber döneminde ırkçılık Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in söylemleriyle bastırılmıştı. Bu durum Hz. Osman dönemine kadar devam etmiş ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle tekrar gün yüzüne çıkmıştır. İrkçılığın ortaya çıkmasında önceleri Emeviler ile Haşimiler arasındaki rekabetin, sonraları ise Hariciler Mudar ve Rabia kabilesi arasında yaşanan cahiliye dönemi çekişmeleri meydana gelen ihtilafın büyük payı olmuştur. ³⁵

b) Siyasi anlamda ihtilafa yol açan sebeplerden biri de hilafet anlaşmazlığıdır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ben-iû Saide Gölgeğinde yapılan toplantıda Hz. Ebubekir halife seçilmiştir. Fakat bu durum, Sa'd b. Ubade'nin halifelik adaylığını destekleyen ensar, Resul'ün cenaze işlerinden dolayı toplantıda bulunamayan Hz. Ali'nin halife seçilmesini isteyen Haşimiler, Hz. Ebubekir'in halifeliğini gerçekleştiren muhacirler ve mevcut adaylardan hiçbirini benimsemeyip tarafsız kalanlar olmak üzere, ashabın dört farklı gruba ayrılmasının önüne geçememişlerdir. Hilafet tartışmaları Hz. Osman ve Hz. Ali dönemindeki imamet tartışmaları, İslam dünyasındaki büyük anlaşmazlıkların en önemli noktalarından birini teşkil etmiştir. İslam dünyasında meydana gelen Cemel ve Siffin vakalarından ve hakem olayıyla da sonuca bağlanamayan ilk çatışmalar imamet konusundaki ihtilaflardan kaynaklanmıştır. ³⁶ Bu olaylar sonucunda Şia, Hariciler ve Mürcie şekillenmiştir. Özellikle Şia İmamet konusunu iman esası haline getirmiş ve bu konuyla ilgili Ehl-i Sünnet'ten çokça eleştiri almıştır. Bu eleştirilere rağmen imamet meselesinin Sunni itikat kitaplarına girmesi Şia'ya aittir.

İmametın Kureyş'ten olması meselesiyle ilgili; "Başınıza, burnu kesik siyah bir köle dahi getirilse, sizi Allah'ın kitabıyla yönettiği sürece, dinleyin ve itaat edin," "Peygamber bana, başınıza kolları kesik Habeşli köle dahi geçse, onu dinleyip itaat etmemi öğütledi," ³⁷ "Başınıza kafası kuru üzüm tanesi gibi simsiyah bir Habeşli kral dahi geçirilse, onu dinleyin ve itaat edin" ³⁸ hadislerini yazdıktan sonra Muhammed Ebu Zehre; bu hadisler, "bu iş Kureyş'e aittir.." ³⁹ hadisiyle bir araya getirildiğinde, nassların genelinden, imametın Kureyş'e ait olacağı ve başkalarının imametinin geçerli olmayacağı sonucunu çıkaramıyoruz. "Bu iş Kureyş'e aittir.." hadisi, tıpkı Hz. Peygamber'in "hilafet benden sonra 30 yıl sürecek, sonra ısrarcı bir saltanata dönüşecektir" sözü gibi gayba dair haber verme türünden olmalıdır" demiştir. ⁴⁰

³⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 22-23

³⁶ İlyas Üzümlü, "Mezhep", **DİA**, İstanbul 2014, XXIX, 528

³⁷ Müslim, Mesacid, 240

³⁸ Buhari, Ezan 54, Biat Ahkamı, 4

³⁹ Müsned, 3/129, 4/421

⁴⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 94

Şarihler, gerek "kuru üzüm" gerekse "kolları kesik" ifadeleriyle imamın nesepçe düşük, görünüş olarak ise çirkinliğinin belirtilmek istendiğini yani imama nesep ve dış görünüşüne bakılmadan itaat etmek gerektiğini söylerler. İmametin Kureyş'e ait olması meselesiyle ilgili hadis ise şarihler; imamın Kureyş kabilesine mensup olması gerektiğini söylerler. Fakat başka hadisleri ve Kur'an'ın "takvadan başka üstünlük kabul etmeyen ifadelerini nazar-ı itibara alan bazı alimler bu görüşe katılmamışlardır. Alimlerin ihtilafıyla da teyit edildiği gibi, bu vacip bir hüküm olmaktan ziyade, imam olmak için aranan diğer şartların farklı kişilerde bulunması halinde bir tercih vesilesi olabilir. Bir başka deyişle, diğer vasıflarıyla liyakatsiz olan bir Kureyşli, sadece Kureyşli olduğu için bu işe layık görülmüş değildir. Bu nedenle, diğer şartların bulunmaması sebebiyle bir kimsede ehliyet yoksa, Kureyşli de olsa seçilemeyeceği aşikârdır." ⁴¹ Halifenin nasıl olması gerektiğiyle ilgili yorumu bulunmayan Ebu Zehre'nin halife seçimiyle ilgili yorumu şöyledir: Halifenin, kendisinden sonra bu göreve gelecek olan kişiyi, nefesine uymadan adil bir şekilde, kendisinin tayin etmesinde bir sakınca yoktur. Hz. Ebubekir'in Hz. Ömer'i halifelik için aday göstermesine benzer şekilde, Hz. Ömer de halife seçimini, Hz. Peygamber'in kendilerinden razı olduğunu belirttiği altı kişilik bir şuraya bırakmıştır. ⁴² Muhammed Ebu Zehre, burada geleneksel tavrını göstermiş ve Hz. Peygamber'in yakın olduğu kişileri desteklemiştir. Bu konu Hz. Peygamber döneminden sonra da etkisini kaybetmemekte ve hala konuşulup tartışılmaktadır. Fakat buna rağmen Muhammed Ebu Zehre, kendisine göre halifenin nasıl olması gerektiği gibi açıklamalarda bulunmamıştır.

c) İslam'ın fetihler sonucunda geniş sahalara yayılması ve diğer dinlere mensup insanların İslam'a girmesiyle, bu coğrafyaların ve insanların İslam dinine etkileri olasıdır. Müslümanların o coğrafyalardan etkilenmeleri ve İslam'a yeni giren insanların kendi kişisel ve toplumsal bakış açıları Müslümanlar üzerinde etkili olmuştur. Bu düşünceler ışığında "cebr" ve "ihtiyar" tartışmasını, Allah'ın sıfatlarının zatından ayrı mı yoksa zat ile aynı şey mi olduğu gibi konuları Müslümanlar arasında yaydılar. ⁴³ Bunlardan kötü düşüncelere sahip insanlar da İslam'a zarar vermek ve ihtilafı alevlendirmek için ortaya fikirler atmışlardır. Bu düşüncelerin yayılmasıyla bir ihtilaf sebebi daha ortaya çıkmıştır. Muhammed Ebu Zehre'ye göre

⁴¹ İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, II 279-285

⁴² Muhammed Ebu Zehre, **İmam Malik**, Hilal Yayınları, çev. Osman Kesikioğlu, Ankara 1984, s. 198, (İM)

⁴³ Ebu Zehre, **MT**, s. 23

böyle kişiler her grupta bulunur: Mu'tezile'den İbn Ravendi ve diğer gruplardan da "teşbih" ve "tescim" yapanlar gibi. ⁴⁴

d) Felsefi eserlerin tercüme edilmesinin ihtilafların artmasında açık bir etkisi olmuştur. Bunun sebebi, birçok felsefi değer ve eski teorilerin İslam düşüncesi ile varlık, madde ve algılanabilen tabiatın ötesi gibi konularda çatışma içerisine girmesiyle ilgilidir. İslam alimleri arasında bile, eski filozofların yolunu tutan ve onların düşüncelerini benimseyenler çıkıyordu. Abbasiler döneminde eski Yunan ve Roma sofistlerinin iddia ettiği biçimde, şüpheyi savunan "şüpheci" bir akım doğmuştu. Bu akımın etrafında çeşitli düşünceler oluştu. Bunun etkisi, bizzat dini düşüncede dahi görüldü. Bazı düşünürlerin İslam akidesi hakkında felsefi bir düşünüş ortaya koyduklarını görüyoruz. Örneğin, Mutezile'nin İslam akidesini ispatlama yönteminde felsefecilerin metodunu kullandığını, kelam ilminin de Mutezile'nin izinde gittiğini ve bunlara cevap veren Ehl-i Sünnet alimlerinin metodunun ise mantıki ölçüler, felsefi ta'dilat ve soyut akli incelemelerden olduğunu görüyoruz. ⁴⁵

Alimlerin kapalı olan hususları düşünüp bunlarla ilgili farklı görüşler ileri sürmeleri yine ihtilaf sebeplerindendir. Örneğin; Allah'ın sıfatlarının ispatı ve nefyi, Allah'ın kudreti karşısında kulun kudreti ve bunun gibi daha birçok mesele felsefi eserlerin tercümesiyle, İslam alimlerini bu konuları incelemeye itmişti. ⁴⁶

e) Kıssaların (hikayelerin) ortaya çıkmasıyla İsrailiyyat'ın Tefsir ve İslam Tarihi kaynaklarına girmesi, müteşabih ayetlerin tevil edilmeye çalışılması ihtilafın sebeplerindendir. Kıssaların ortaya çıkışı Muhammed Ebu Zehre'ye göre Hz. Osman dönemine dayanır. Hz. Ali ise kendi döneminde bu durumu hoş karşılamamış hatta hikayecileri camiden kovmuştu. Çünkü bunlar, bir kısmı tahrif ve değişikliğe uğrayan eski dinlerden alınan hikayelerle insanların aklını karıştırıyordu. Belki de İslam Tarihi ve Tefsir kaynaklarına da İsrailiyyatın girmesine sebep olan bu hikayelerdir. Bu dönemde ortaya atılan fikirlerin, ihtilafa neden olması tabiidir. ⁴⁷ İlahi dinlere mensup olan ya da daha sonra müslüman olan insanların, dinler arasındaki bazı yakınlıktan doğan fikirleri ortaya atmaları elbette Müslümanları etkilemektedir. Nitekim aynı Müslüman ve ilahi dinlere mensup olmayan insanların ya da felsefecilerin fikirlerinden etkilenen, bildiklerinin üzerine düşünen Müslümanlar, bu düşünceleri de süzgeçten geçireceklerdir.

⁴⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 24

⁴⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 25

⁴⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 25

⁴⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 25

f) Zamana ve mekana göre şer'i hükümlerin çıkarılması da Müslümanların aralarındaki ihtilaf sebeplerinden biridir.⁴⁸ İslam şeriatı Kur'an ve sünnete tabidir. Fakat bilindiği üzere Kur'an sınırlı, hadiseler ise sınırsızdır. Nasslar her ne kadar genel hükümler içerse de, her hüküm için nass bulmak imkansızdır. Bu durum; zamana, mekana ve insanların ihtiyaçlarına göre içtihad yapılmasını gerektirir. Her bir alim kendisine ulaşan hadise göre ya da Kur'an'ı anlama şekline göre hüküm vermiş ve farklı metodlar kazanmış, bunları kullanmışlardır.

İslam Dini'nin kaynağı Kur'an ve sünnettir. Fakat nasslar sınırlı, yaşanan olaylar ise sınırsızdır. Ortaya çıkan her yeni durum için şer'i bir hüküm çıkarmak kaçınılmazdır. Nasslar her ne kadar genel hükümler içerse de, bütün ayrıntıların hükmü için nass bulmak imkansızdır. Dolayısıyla bu da nassların detaylı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Hüküm çıkarma yolları alimler arasında farklı metodlar kazanmıştır. Her alim kendi görüşü doğrultusunda ya da kendisine ulaşan hadis ve sahabe sözleri içerisinden sahih bulduğunu tercih etmiştir.

Muhammed Ebu Zehre'ye göre şer'i hüküm çıkarmaktan dolayı ortaya çıkan ihtilaf tehlikeli olmamış, aksine güzel bir sonuç vermiştir. Çünkü ortaya çıkan farklı görüşlerin tamamı birleştirilerek, tüm beşeri kanunlardan daha sağlam, daha güçlü ve daha adaletli bir sistem ortaya çıkacaktır.⁴⁹ Buradan Ebu Zehre için icthad kapısının her zaman açık olduğunu ve şartlar değiştikçe şer'i hükümlerin düzenlenmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu anlıyoruz. Ayrıca görüldüğü üzere Muhammed Ebu Zehre burada siyasi, itikadi, fıkhi mezhep ayrımı yapmıyor fakat son madde onun fıkhi anlayış tarzını ortaya çıkarıyor.

Sonuç olarak insan, düşünen ve akleden bir varlıktır. Din, insanın dünya hayatını anlamlı kılar. Dinin yorumlanabilmesi için Kur'an ve sünneti doğru anlamak gerekir. Bu kaynakları yorumlayan ise insandır. Her insanın bakış açısının farklı olduğunu düşündüğümüzde farklı sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Dinin bireysel olarak farklı anlaşılması toplumda da farklılıklara götürür ve aynı görüşe sahip insanların bir araya toplanmasına sebep olur. İnsanların mezheplere ya da farklı gruplara bağlanması işte bu süreç sonucunda gerçekleşir.

İslam'ın insanlara tanıdığı olduğu düşünce hürriyetinin, mezhepleşmeye müsait bir din olduğunun göstergesidir. Kur'an insanların düşünmesini, akletmesini ve geçmişte yaşanan olaylardan ibret almasını istemektedir. Düşünen ve akleden insanın farklı düşünmesi kaçınılmazdır. İslam dini, hiçbir zaman insanların

⁴⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 26

⁴⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 26

düşüncesini sınırlandırmamıştır. Vahyin muhatabı her zaman için insan olmuştur. İslam'ın akıllı olan kişilerin, akıl baliğ olduktan sonra sorumlu tutması da bu sebeptendir. İnsanın düşünce yapısından dolayı da dinin her zaman yeniden anlaşılması zarureti, İslam dininin zenginliğinin göstergesidir. Dini hayatın yanında dünyanın küreselleşmesiyle düşünce farklılıklarının artması birbiriyle paraleldir. Buna ek olarak; siyasi hırslar, beşeri ihtiyaçlar, ekonomik durumlar, sosyal olaylar, ilim ve bilim alanındaki gelişmeler, dini hükümlere insanların bakışı içinde bulundukları ortama göre şekil almış ve bu düşünceler mezhep adı altında meşrulaştırılmıştır.

Muhammed Ebu Zehre'ye göre Müslümanlar arasında görülen ihtilafın biri pratik (ameli) diğeri teorik (nazari-ilmi) olmak üzere iki alanı vardır. Müslümanlar arasında görülen pratik ihtilaflar, Haricilerin Hz. Osman'a karşı çıkışı, Hz. Ali ile Hariciler arasında meydana gelen anlaşmazlık, Abdullah bin Zübeyr ile Emeviler arasındaki anlaşmazlık, Haricilerin Emevilerle anlaşmazlığı ve Emevilerin Hz. Ali ile olan anlaşmazlığı gibi ihtilaflardır.⁵⁰ Bu konular siyasi tarihin incelediği, sebeplerini ve sonuçlarını açıkladığı durumlardır. Pratikte gerçekleşen bu olayların, fikri anlamda Müslümanların iç işlerini etkilemesi yadsınamaz bir gerçektir. Zaten teori kısmı da daha çok akideyle ilgili hususlardan oluşmaktadır. Bu ayrılıklar aralarındaki bağı koparmasa da birbirlerini kendi aralarında suçlamışlardır.

Muhammed Ebu Zehre'ye göre teorik ihtilaflar siyasi, itikadi ve fıkhi konular üzerine olsa da bunlar İslam'ın özüne dokunmamıştır. Yalnız mezheplerin ayrılış şekli de yukarıdaki konular üzerinde yani siyasi, itikadi ve fıkhi olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi Ebu Zehre Mezheplerin ortaya çıkış sebeplerini açıklamadan önce insanların genel anlamda neden ayrılığa düştüğünü daha sonra ise Müslümanların özelde neden ihtilafa düştüklerine yer vermiştir. Her ne kadar bir ihtilaf ve fikri anlamda bir ayrılık olsa da bunların İslam'ın özüne zarar vermediğinin de altını çizmektedir.⁵¹ Şimdi ise biz bu mezhepleri sırayla işleyeceğiz.

⁵⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 27

⁵¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 27

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİ

2.1 MUHAMMED EBU ZEHRE'YE GÖRE MEZHEP TASNİFİ

İslam Mezhepleri Tarihi içerisinde mezhepleri tasnif metodu önemli bir yere sahiptir. Biz bu konuyu Muhammed Ebu Zehre'nin Mezhepleri Tasnif Metod başlığı altında inceledik. Burada ise, Muhammed Ebu Zehre ile birlikte diğer Mezhepler Tarihçileri'nin mezhepleri nasıl tasniflendirdiğini inceleyeceğiz. Muhammed Ebu Zehre, İslam Mezhepleri Tarihi içine giren neredeyse bütün mezheplere yer vermiş ve bu mezhepleri siyasi, itikadi ve fıkhi mezhepler olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Ebu Zehre'nin aynı dönemde yaşadığı Yusuf Ziya Yörükkan da dahil olmak üzere, Ethem Ruhi Fiğlalı, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Mustafa Öz, Yaşar Kutluay gibi Mezhepler Tarihçileri ise mezhepleri tasniflendirmemiş, doğrudan aktarmışlardır.

2.1.1. Siyasi Mezhepler

Siyasi mezhepler, yönetimle ilgili ihtilaflara bağlı şekilde ortaya çıkan gruplarla oluşmuştur.⁵² Fakat İslam tarihine ya da İslam Mezhepleri tarihine baktığımızda bizler siyasi sebeplerle ortaya çıkan bu mezheplerin sadece siyasi konularla sınırlı kalmadığını, zamanla dinin usulüne ve furuuna dair görüşler ortaya attığını ve literatürde daha çok itikadi mezheplerin içerisinde incelendiğini görmekteyiz.

Muhammed Ebu Zehre'ye göre, "bütün siyasi mezheplerin görüşleri bir şekilde "İmamet-i Kübra" da denilen "hilafet" konusu etrafında toplanırlar.⁵³ Bu bağlamda İmama halife denmesinin sebebi, görevi üstlenen kişinin "Hz. Peygambere halef olmasından"⁵⁴ kaynaklanmaktadır. Meselenin imamet diye adlandırılmasının sebebi de "halifeye önceleri "imam" deniyor olması ve tıpkı cemaatle kılınan namazda imama uyma konusunda olduğu gibi ona itaat etmenin vacip kabul edilmesinden ileri gelmektedir."⁵⁵ Siyasi mezheplerde imamet bu denli yüceltilmesi elbette mezhep imamının işini kolaylaştırmaktadır. Bu şekilde hem dini hem dünyevi alanda kendisini yüceltmesi ve sözünü dinlettirmesi kolaylaşmıştır.

⁵² İlyas Üzüm, "Mezhep", **DİA**, XXIX, 527

⁵³ Ebu Zehre, **MT**, s. 30

⁵⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 30

⁵⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 30

Muhammed Ebu Zehre'ye göre mezhepler veya gruplar, ilk ihtilaf döneminde teşekkül etmezler. İhtilaflar başladıktan sonra farklı fikirler olgunlaşır ve konuyla ilgili bütün görüşler ortaya konur. Bu görüşleri savunanlar yeterince tanındığında mezhepler oluşmuş olur.

Hiz. Peygamber'den sonra kimin halife olacağıyla ilgili herhangi bir nass bulunmamaktadır. Hiz. Peygamber'in vefatından sonra bu hususla ilgili farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Muhammed Ebu Zehre bu konuya hilafet hakkında ihtilafın aşamaları başlığıyla değinmiştir.⁵⁶ Burada Kur'an'daki İslami idarenin üç prensibine değinmiştir. Bunlar; adalet, şura ve itaattir. Müslümanlar, İmametın Kureyş'ten gelip gelmemesi meselesi üzerinde, Ensar'ın ve Beni Haşim'in halifenin kendilerinden olması gerektiğı düşüncesine ve benzeri durumlara karşın ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar sonucunda dört halife farklı şekillerle başa geçmiştir. Muhammed Ebu Zehre'ye göre Şia'nın ortaya çıkmasında ilk adım Hiz. Osman dönemindeki fitnelerdir. İmam Ali dönemi boyunca süren fitnelerin bir yankısı olarak da Haricilik mezhebi ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Bu iki uç mezhepten hemen sonra da ılımlı mezhep olan, adına Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat denilen mezhep ortaya çıkmıştır.

Muhammed Ebu Zehre'ye göre siyasi ihtilafların çıkmasına sebep olan konular; en başta kader konusu, büyük günah işleyen kimsenin durumu ve Allah'ın sıfatları ile kelamı konularıdır.⁵⁸

Ebu Zehre; "siyasi ihtilaflar veya siyasi mezhepler, her ne kadar siyasi bir çizgi üzerinde başlamış ise de, İslami siyasetin doğası ile din arasındaki yakın ilişki bunların özünü oluşturmuştur" ⁵⁹ demiştir. Bundan dolayı temel ilkeleri dinin çevresinde oluşan siyasi mezhepler, bazen dine yakın olmuşlar, bazen de dinin prensiplerinden saparak dine uzak kalmışlardır. Ayrıca siyasi mezhepler iman ve itikat gibi dinin temel prensiplerine ilişkin kimi konulara da değinmişler ve iman-itikat alanında kendi başlarına görüş sahibi olmuşlardır."⁶⁰ Sadece itikat ile ilgili konularla yetinmeyip fer'i konularda da görüş belirtmişlerdir. Bu iki görüş; yani hem siyasi hem itikadi görüşler, kendi içlerinde fıkhi mezhep gereksinimi doğurmuştur. Bu anlamda" siyasi mezheplerin fer'i meseleler hakkında kapsamlı incelemeler yaptığını görüyoruz." ⁶¹ Dolayısıyla itikadi görüşleri olan siyasi mezheplerin aynı zamanda onunla paralel giden fıkhi bir mezhebi de vardır. Ancak görüşleri siyasetle ilgili olsa

⁵⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 33

⁵⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 41

⁵⁸ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 165

⁵⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 41

⁶⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 41

⁶¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 41

da "siyasi mezhepler" kavramı İslam Mezhepleri Tarihi içerisinde pek yer bulamamıştır.

2.1.1.1. Şia

Muhammed Ebu Zehre daha önce de belirttiğimiz gibi kitabında kavramlara yer vermemiştir. Şia'yı anlatmaya başlarken de Şia'nın kelime anlamına ve terim anlamına değinmemiş, doğrudan Şiiliğin nasıl ortaya çıktığını anlatmaya başlamıştır. Şia; Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali ve onun soyundan gelen kimselere geçmesi gerektiğini düşünen çeşitli grupların ortak adıdır. Sözlükte tabi olmak anlamındaki şia kelimesi taraftar, destekleyici, bir işi gerçekleştirmek amacıyla bir kişi etrafında toplanan grup anlamına gelir.⁶² Şia kelimesi Kur'an'da; Hz. İbrahim'in Nuh'un şiasından olduğu,⁶³ Hz. Musa'nın birbirleriyle kavga eden iki kişiyi gördüğünde, bunlardan birinin kendi şiasından yani tarafından, diğerinin ise düşmanlarından olduğu, şiasından olanın düşmanına karşı yardım istediği,⁶⁴ ifadeleri dikkate alındığında, kelimenin Arap dilinde aşık bir biçimde tâbi, dost ve taraftar anlamlarına geldiği görülür. Her şiadan (ümmetten) Allah'a asi olanların çekip çıkarılacağı belirtilen ayette ise, bir iş üzerinde toplanan grup, fırka, zümre ve cemaat anlamına gelmektedir.⁶⁵

Şiiliğin ortaya çıkışıyla ilgili farklı rivayetler vardır: Tarihçiler bu mezhebin ortaya çıkışının Hz. Osman döneminden önce olduğunu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin halifeliğe Hz. Ebubekir'den daha layık olduğunu benimseyen kişilerin bu mezhebin öncülerini teşkil ettiklerini ileri sürmektedirler. Bazı alimler Şiiliğin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Ali'nin meşru halife olduğu talebiyle, siyasi bir hareket olarak başladığını söylerler. Bazılarına göre ise Şiilik, siyasi bir hareket olarak, Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bazıları Hz. Ali'nin şehit edilmesinden ve cemaatin Muaviye'ye bey'atından sonra ortaya çıktığını söyler. Bir başka görüşe göre ise Şia, İslam dini içerisinde tartışmaları Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan, siyasi tavırları Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra da sadece kendilerine delalet eden bir ıstılah olarak istiklal kazanan bir kütleleşme hareketidir.⁶⁶ Bu görüşler daha çok Şia'nın mezhep haline gelmediği dönemlerine ait olmakla birlikte en kuvvetli görüş; Emeviler tarafından

⁶² Mustafa Öz, Şia, **DİA**, XXXIX, 111

⁶³ Saffat 37/83

⁶⁴ Kasas 28/15

⁶⁵ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s. 61-62

⁶⁶ Fiğlalı, **GİM**, s. 266

şehit edilen Hz. Hüseyin'in kanı üzerindeki iddiaların Şia'nın temel unsurunu teşkil etmiş olduğuna dair olandır.⁶⁷ Bazı Şii kaynaklar ise bu fırkanın, Resulullah'ın sağlığında ortaya çıktığını ve daha o zamanlar, Hz. Ali'nin üstün olduğunu kabul ederek onun tarafını tutanların bir topluluk olarak "Ali Şiası"nı meydana getirdiklerini ileri sürerler.⁶⁸ Şiiliğin doğuşu hakkında görüş bildiren araştırmacıların çoğu ise, bu fırkanın Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarından sonra tarih sahnesine çıktığı görüşünü savunmuşlardır.⁶⁹

Muhammed Ebu Zehre, Şiiliğin Hz. Osman dönemindeki fitneler sonucunda ortaya çıktığı görüşündedir: "Şiiler her ne kadar; Şii mezhebinin kökleri, ta Hz. Peygamber'in vefatlarına kadar uzanır diyorlarsa da, Şii mezhebi, bu fitnelerin altında ortaya çıkmıştır." ⁷⁰ "Şiiliğin ilk olarak ortaya çıkışı daha eski tarihli gösterilmeye çalışılsa da, önemli olan varlıklarını gösterdikleri zamandır" ⁷¹ diyerek kendi düşüncesini desteklemiştir.

Hz. Ali'nin şahsını Şia'dan soyutlayan Ebu Zehre, Hz. Ali'nin bu gelişmede bizzat katkısı olmadan büyüdüğünü ve geliştiğini, bunun Hz Ali'nin üstün kabiliyetinin istismar edilmesi sonucunda ortaya çıktığını da ⁷² vurgulamıştır. Zira Hz. Ali'ye destek olanlar olarak bir Şiilikten bahsedilebilir ama günümüzdeki gibi bir Şia'dan bahsetmek o dönem için mümkün değildir. Fakat görüldüğü gibi Şiiliğin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte Muhammed Ebu Zehre'nin, Mezhepler Tarihi açısından önemli bir konu olan Şiiliğin ortaya çıkışını tek bir cümleye dayandırması, yorum yapmaması ve kitabında da başka rivayetlere yer vermemesi ortada bir boşluk bırakmıştır. Böyle bir konuyla ilgili yorum yapmaması da polemige neden olmamak içindir diyebiliriz.

"Şiilik, Hz. Osman döneminden başlayarak Mısır'da doğdu. Çünkü Mısır'ın, propaganda için uygun bir ortamı vardı. Daha sonra ise Irak'a sıçradı ve burayı merkez edindi" diyen Muhammed Ebu Zehre'ye göre Irak'ın Şia'nın merkezi haline gelmesinin nedeni; "Hz. Ali'nin hilafeti boyunca Irak'ta kalması, Irak'ın eski kültürleri bir arada barındırması ve ilim merkezi olması" ⁷³ gibi özelliklerinden dolayıdır. Bizler bu açıklamalardan Irak'ın eskiden beri kendi içerisinde farklı kültür ve medeniyetleri barındırdığını ve farklı düşüncelere açık olduğunu anlıyoruz. Bu da o bölgede

⁶⁷ Mustafa Öz, Şia, **DİA**, XXXIX, 111

⁶⁸ Fiğlalı, **GİM**, s. 265

⁶⁹ Fiğlalı, **GİM**, s. 265

⁷⁰ Sönmez Kutlu, Hasan Onat, **İMT**, s. 161

⁷¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 301

⁷² Ebu Zehre, **MT**, s. 45

⁷³ Ebu Zehre, **MT**, s. 46-47

mezheplerin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla Şiiliğin de böyle bir bölgede ortaya çıkması normaldir.

Hız. Ali'yi ilahlaştıran Sebeiyye ve gulat fırkalar dışında Muhammed Ebu Zehre'ye göre Şia İslami bir mezheptir. Yayıldığı bölge itibariyle Şia'nın diğer dinlerden ve felsefi görüşlerden etkilenmesi kaçınılmazdır. Bununla ilgili olarak bir grup Avrupalı alim; Şia'nın temelinde bir Farisi eğilim olduğunu, bazıları ise Şia'nın Farislardan çok Yahudilerden etkilendiğini söylemektedirler. Delil olarak ise, Hız. Ali'nin kutsanmasına davetiye çıkaran Abdullah b. Sebe'nin Yahudi asıllı olmasıdır. Fakat Ebu Zehre, Şia'nın Fars etkisi altında kaldığını düşünmekte, Yahudilerden etkilendikleri konusuna gelince ise, Şia felsefesinin çok farklı yönlerden kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁷⁴ Şiiliğin temeliyle ilgili araştırmacılar, farklı nazariyeler ortaya koymaya çalışmışlardır. Şimdi bunların belli başlı olanlarını inceleyeceğiz:

Şiiliğin İran asıllı olduğunu söyleyenler; Dozy, Auguste Muller, Von Kraemer, Darmesteter ve Guidi gibi birçok kişi Şiiliği Farisi temele bağlamışlardır. Dozy aşırı giderek Şiiliği tamamen Farisi bir temele bağlamış ve şöyle demiştir: "Şia aslında Farisi bir fırkadır. Hürriyeti seven Arap ırkı ile köle gibi yaşamaya alışmış olan Fars ırkı arasındaki bariz fark açık bir şekilde bu mezhepte görülür.." Buna benzer ifadeleri Auguste Muller de kullanmaktadır: "İranlılar İslam'dan önce uzun yıllar boyunca Hint fikirlerinin tesiri altında kalmışlardı. Bu yüzden Şehinşah'ın bedenine Allah'ın ruhunun yerleştiğini ve bu ruhun babadan oğula intikal ettiğini kabule meyletmişlerdi." Darmesteter ise şunları söylemiştir: Görünüşte İslam'a boyun eğen Farisi unsurlar İslam'a Hint fikirlerini sokmuşlardır. Buna göre, seçkin bir ilah ailesi vardır; bu ailenin sülbünde ilahi nur nesilden nesile intikal eder ve beklenen mesihte sona erer. Bu görüş İslam'a sokulmuş, Ehl-i Beyt içinde ve Ali'nin şahsında görülür hale gelmiştir." Guidi ise bu görüşe karşılık şunu ilave eder: "Bu aşırı fikirlerin, İslam'ı yıkmak için planlanmış olan putperest İran propagandasının hamleleri sonucu yayılmıştır." Bu fikirler, mezhepler tarihi yazan bazı kişilerin görüşleridir ve bu kişiler, İranlıların ve bu arada gulatın hareketlerini, İslam'ı içten yıkmak için Ehl-i Beyt'i paravan yapan ve bunun için de önce İslam akaidini yıkmak için çaba harcayan kişiler olarak yorumlanmaktadır. Konuyla ilgili Makrizi'nin rivayetine göre birçok grubun İslam inançlarına saldırılarının sebebi şudur: İranlılar büyük topraklara sahip; birçok topluluk üzerinde hakimdiler. Kendilerini hür ve efendi gibi, başkalarını da köle gibi görüyorlardı. Arapların ellerinden devletlerini almaları, onlara

⁷⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 47-48

ağır gelmiştir. İslam'ı hile ile tuzağa düşürmenin en iyi çıkış yolu olduğunu düşündüler ve bu sebeple böyle bir yola başvurdular. Bu nazariyeyi eleştirenlere baktığımızda ise; Friedlaender, Nicholson, Gibb ve Goldziher'i görmekteyiz.⁷⁵

Şiiliğin Yahudi asıllı olduğu kanaatini taşıyanların en meşhurlarından biri Wellhausen'dir ki bu düşüncesini Taberi'de bulunan bir rivayete dayandırmıştır. Fakat Taberi'nin bu rivayeti, Şehristani'nin el-Milel ve'n Nihal'indeki rivayetlere ters düşmektedir. Wellhausen; "Abdullah b. Sebe'ye nisbet edilen Şia mezhebi, neticede İran'a bağlanmaktan ziyade Yahudiliğe dayandırılmaktadır. Peygamberleri Allah'ın yeryüzündeki otoritesini temsil eden hükümdarlar olarak kabul etmek fikri Yahudilikten İslam'a intikal etmiştir. Bu fikrin başlangıç noktası ise şu olmuştur; Peygamberlik, ilahi otoritenin somut ve canlı olarak sergilendiği bir müessesedir. Zaruri olarak halifeliğe bağlanır ve halifelikle birlikte yaşamaya devam eder. Hz. Muhammed'den önce uzun bir peygamberler silsilesi vardır. Bunlar, Yahudilerin nebiler zinciri dedikleri gibi, birbirlerine eklenerek devam ederler. Nitekim II. şariat kitabı on sekizinci babta şöyle varid olmuştur: "Zaman Musa'nın cinsinden olan ve kıyamete kadar onun görevini devam ettirecek bir peygamberden hali olarak geçmeyecektir. Bu zincir Muhammed'de kesilmeyecektir. Her peygamberin kendi yanında bir halifesi vardır. Peygamberin sağlığında hayattadır ve onun arkadaşıdır. Bu fikir "Musa'nın bir halifesi vardır o da Yuşa'dır" şeklindeki Yahudi inancında olduğu gibi "Muhammed'in de bir halifesi vardır, o da Ali'dir." Onunla hükümdarlık devam eder" şekline dönüşmüştür. Ali ve oğullarına Nebi ismi verilmez. Onlara genellikle Vasi ya da İmam denir. Fakat her ne kadar Nebi denmese de, onları gaybı bilen kişiler, Allah'ın halifeleri olarak tasvir etmelerine bakılırsa, maksadın bu olduğu mantıklı bir gerçek ve gerekçedir. Bu nazariye, Taberi'nin Seyf b. Amr et-Temimi'den naklettiği rivayet ile Ikdu'l Ferid sahibinin Şi'bi'den naklettiği mukayeeye dayanmaktadır. Her iki rivayet de itikadi mevzularda muteber olmayan tarih ve edebiyat kitaplarından alınmıştır.⁷⁶

Şiiliğin Yahudi-Hristiyan asıllı olduğunu söyleyenler; bu nazariyeyi savunanların en meşhurları Goldziher ve Friedlaender'dir. Bu müsteşriklerin değindiği konu mehdi meselesidir. Buna göre, imam ölmemiştir. İnsanlara böyle görünmüş ve gizlenmiştir. Kıyametten önce uygun bir zamanda tekrar ortaya çıkacak ve yeryüzüne adaleti getirecektir. Bu konunun Yahudiliğe ve Hristiyanlığa bağlanması ise şu şekilde olmuştur: Bağdadi, Sebeiy'e den bahsederken şu görüşü

⁷⁵ İrfan Abdülhamid, **İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları**, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 26, 29 (**İtikadi Mezhepler**)

⁷⁶ Abdülhamid, **İtikadi Mezhepler**, s. 31, 33

nakleder: Ali öldürölünce İbn Sebe, maktulün Ali olmadığını, onun insanlara Ali kılığında görünen bir şeytan olduğunu, Ali'nin ise İsa gibi göğe yükseldiğini iddia etmiştir. Yahudiler ve Hristiyanlar İsa'nın katli konusunda nasıl yalancı iseler Havaric de Ali'nin katli iddiasında aynı şekilde yalancıdırlar. ⁷⁷

Şiiliğin Arap asıllı olduğunu söyleyenlerden biri; Montgomery Watt'tır. Bu şahsa göre büyük fetih hareketleri bir çeşit ruhi ve maddi sıkıntılara sebep olmuştur. Bu durum bazılarını bu buhrandan kurtulma konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Bu da ancak siyasi ve manevi yeteneklere sahip bir liderin zuhuruyla gerçekleşecektir. Watt bu nazariyesini iki delile dayandırmaktadır:

1- Şii çevreler, kendi aralarında da farklı görüşler olmakla birlikte imamet meselesini dini bir mesele olarak görmektedir. Bu yüzden imam masum olmalıdır.

2- Şiilik, Yemen Arapları arasında ortaya çıkmıştır. Yemen hükümdarları, hükümdarlığı tevarüs yoluyla elde eden bir yapıya sahiptirler. Bu hükümdarlar da kendilerini hem maddi hem de manevi otoritenin sahibi yapan ve birtakım vasıflar taşıyan kişilerdir.

Son olarak Watt, "İslam'ın veraset yoluyla intikal eden iktidarı desteklememiş olması karşısında bunların tutumuna bakılırsa, onların hükümdarlığı mukaddes sayan güney araplarından oluşu, bizi onların bu hususta tarihi geçmişlerinin etkisi altında bulundukları inancına sevk etmektedir" demiştir. ⁷⁸

Görüldüğü gibi Muhammed Ebu Zehre'nin değindiği Şiiliğin temelinde bir Farisi eğilim olduğu ya da Yahudilerden etkilendiği konusuyla ilgili farklı yorumlar bulunmaktadır. Muhammed Ebu Zehre, sadece böyle bir görüş olduğundan bahsetmiş, konunun detaylarına girmemiştir. Fakat bu hususta; Şia'nın bazı görüşlerinin Yahudi görüşlere uygun düşmesinin sebebini, Şia felsefesinin farklı kaynaklardan ya da çevrelerden kaynaklanmış olmasına bağlamıştır. İslami bazı delillere dayanarak da olsa Şia'nın ortaya koyduğu görüşlerin Fars eğilimli olduğu düşüncesindedir.

Şiiliği diğer fırkalardan ayıran en önemli özellik, imamet anlayışı ve vahiy algısıdır. ⁷⁹ Ebu Zehre de Şia'nın en çok imamet anlayışı üzerinde durmuştur. Bu konuyla ilgili, İbn Haldun'un Mukaddime'sinden alıntı yaparak onların imamet anlayışını açıklamıştır. Buna göre: "İmamet, ümmetin görüşüne bırakılan genel bir mesele değildir. Dolayısıyla, imameti üstüne alacak kişi de ümmet tarafından seçilmez. İmamet, İslam'ın kaidesidir. Onu ihmal edip işi ümmete devretmek hiçbir

⁷⁷ Abdülhamid, **İtikadi Mezhepler**, s. 34-35

⁷⁸ Abdülhamid, **İtikadi Mezhepler**, s. 36

⁷⁹ Hasan Onat, **İMT**, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 157

peygambere caiz değildir. Peygamberin bizzat ümmete İmam tayin etmesi gereklidir. Bu imam küçük ve büyük her türlü günahlardan uzak olmalıdır.⁸⁰ Şiiler, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından seçilmiş halife olduğuna ve Onun en faziletli sahabe olduğuna inanırlar. İçlerinde, Hz. Ali ve evlatlarını takdis konusunda aşırı gidenler olduğu gibi, ılımlı olanlar da vardır. İlimli Şiiler hiçbir sahabeyi tekfir etmeden Hz. Ali'yi üstün tutmakla yetinmişler ve onu takdis derecesine yükseltmemişlerdir.⁸¹ Ebu Zehre, konuyla ilgili çok fazla açıklamada bulunmamıştır. Fakat Muhammed Ebu Zehre'nin vermiş olduğu bu bilgi doğru olsa da, kitabında Şii kaynaklardan bilgi vermemesi eksikliklerdir.

Kummi, Risaletu'l İtikadi'l İmamiyye adlı eserinde İmamet ile ilgili ayetlerle örnekler vererek İmam Cafer'in görüşlerini nakleder. İmam Cafer der ki: Nebiler, resuller ve imamlar hakkındaki inancımız, onların meleklerden daha üstün oldukları yönündedir. Yüce Allah meleklerle; "yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediği zaman melekler ona "orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın. Oysa biz seni överek tesbih ve takdis ediyoruz, dediler. O, ben sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi."⁸² Ayette ifade edilen görüşler Hz. Adem'in mertebesinden ötürüdür. Melekler, kendi mertebelerinden üstün bir mertebe istemediler. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Adem'e isimlerin tamamını öğretti. Sonra onları meleklerle sunarak, eğer doğruysanız onların isimlerini bana söyleyin dedi. Dediler ki; Sen yücesin. Biz senin bize öğrettiğin dışında bilgi sahibi değiliz. Şüphesiz sen bilensin. Dedi ki: Ey Adem, bunlara onların isimlerini bildir. Adem, bunlara onların isimlerini haber verince, O, Ben size, Ben göklerin ve yerin gizlediklerini bilirim. Sizin açıkladığınızı ve içinde gizlediğinizi bilirim, dememiş miydim? dedi."⁸³ Bütün bunların hepsi, Hz. Adem'in nebî olmasından dolayı, meleklerle üstün tutulması gerektiğini gösterir. Ayrıca Allah'ın "bunlara onların isimlerini bildir" şeklindeki buyruğu da bu hususu destekler.

Hz. Adem'in meleklerden daha üstün olduğunun delillerinden biri, Allah'ın meleklerle, Hz. Adem'e secde etmelerini emretmesi üzerine, "meleklerin hepsinin de topluca secde"⁸⁴ etmeleridir. Allah, sadece daha üstün birinin önünde secde etmeyi emretmiştir. Meleklerin Allah'a secde etmeleri kullukları ve itaatleri sebebiyleydi. Adem'e secde etmeleri ise, Allah'ın onun soyundan gönderdiği nebî ve imamlara

⁸⁰ İbn Haldun, **Mukaddime**, Yayına Haz. Arslan Tekin, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 750

⁸¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 44

⁸² Bakara 2/30

⁸³ Bakara 2/31-33

⁸⁴ Hicr, 15/30

ikramdan dolayıdır. Nebî şöyle dedi: Ben, Cebrail, Mikail, İsrail ve Allah'a yaklaştırılmış bütün meleklerden daha üstünüm ve ben, Ademoğullarının efendisi, insanların ise en hayırlısıyım.⁸⁵

Her coğrafyanın, milletin, mezhebin kendine göre Kur'an'ı anlama ve yorumlama biçimleri vardır. Buna bağlı olarak Şiiilerin de Kur'an'daki bazı ayetlerin Hz. Ali'ye atfedildiğine inandıklarını görmekteyiz. Kùltürlerarası geçişin her anlamda mümkün olduğu küresel dünyada, elbette düşüncelerin, yaşayışların değışkenlik göstermesi kaçınılmazdır. Bu durumun mezheplere yansıyan bir diğet tarafı da dinlerin mezheplere, mezheplerin de kendi içlerinde fırkalara ayrıldığı gerçeğidir. Bunun asıl sebebi ise elbette İslam dininin insanlara geniş bir bakış açısı sağlamasıyla ilgilidir. Şia mezhebinin içerisinde de görüş ayrılıkları olmuş ve mezhep kendi içerisinde fırkalara ayrılmıştır. Ebu Zehre; Şia'nın fırkalarını gulat ve ılımlı fırkalar olarak nitelendirmiştir. Burada Gulat-ı Şia Hz. Ali'yi peygamberlik mertebesine, bazıları Tanrı mertebesine çıkarır. Bazıları ise Allah'ın Hz. İsa'ya hulul ettiğine inanan Hristiyan dinine benzetir.⁸⁶ Buradan anlaşılıyor ki, Gulat-ı Şia'ya farklı inançlardan farklı düşünceler girmiştir. Muhammed Ebu Zehre'nin, Avrupa ulemasının Şia'yı araştırdığını ve aslının İranlılardan çok Yahudilikten çıktığını dile getirmiştir. Buna dayanak olarak da Şia'nın kurucusunun, Abdullah b. Sebe'nin Yahudi olduğu bilgisinin doğruluğuna inanmaktayız.⁸⁷

Şia ile ilgili kitap yazan müellifler, Şia'nın doğuşuyla ilgili farklı görüş belirttikleri gibi fırkaların tasnifleri de farklı olmuştur. Muhammed Ebu Zehre, Şehristani ve Bağdadî'nin eserlerindeki gibi 73 fırka hadisine dayanmamış, kendine özgü; siyasi, itikadi ve fıkhi mezhepler olarak tasniflendirmiştir. Fakat bu yazarların değindiğı bazı fırkalara da değinmiştir. Bunu yaparken ilk önce fırkaların özünden daha sonra görüşlerinden bahsetmiştir. Ebu Zehre'nin değindiğı Gulat fırkalar; Sebeiyye ve Gurabiyye, ılımlı fırkalar ise; Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Nusayriyye ve Dürziyye'dir.⁸⁸

Aşırı fırkalardan Sebeiyye ve Gurabiyye'ye değinen Ebu Zehre, bu fırkaların Hz. Ali'yi ilahlaştırmaları da hemen hemen Hz. Muhammed'den üstün saydıklarını belirtmiştir.⁸⁹ Fakat Şiiler, bu fırkaları ve bunlardan itikadi bakımdan yoldan sapmış benzerlerini kendinden saymıyor ve onlardan Gulat (aşırı) diye

⁸⁵ Ebu Cafer b. Ali İbn Babeveyh el-Kummi "Şeyh Saduk", **Risaletul-i İtikadi'l İmamiyye**, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978, s. 104-105

⁸⁶ Ebu Zehre, Ebu Hanife, s. 136

⁸⁷ Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, s. 137

⁸⁸ Dürziyye mezhebinin diğet adı

⁸⁹ Muhammed Ebu Zehre, **İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Hisar Yayınevi, çev. Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul, s. 43

bahsediyorlardı.⁹⁰ Diğer İslami gruplarda da görülmekle birlikte, daha çok Şii fırkalarında görülen, Şii ulemanın da zaman zaman şikayetçi olduğu gali ve aşırı zümreler daima mevcut olagelmıştır.⁹¹ Muhammed Ebu Zehre, Şiilerin bu fırkaları kendileri gibi görmemeleriyle ilgili, "her ne olursa olsun, İslam'dan çıkmış bu fırkaların, günümüz Şiileri arasında varlığına rastlamamaktayız. Günümüz Şiileri arasında, insanların gözü önünde "İmamların İlahlığı" iddiasında bulunan veya Cebrail'in risalet konusunda hata ettiğini iddia eden kimse yoktur"⁹² demiştir.

Muhammed Ebu Zehre, gulat fırkalardan bahsettikten sonra ılımlı olan fırkaları anlatmıştır. Klasik kaynaklardaki gibi Ebu Zehre de Zeydiyye'nin İslam Cemaati'ne en yakın ve en mutedil grup⁹³ olduğunu söylemiştir. Bunların dışında Ebu Zehre, İmamiyye'ye ve onun gruplarına da değinmiştir. İmamlık ile ilgili; İmamilerin Hz. Ali'nin bizzat tayin edildiğine, sağlam olduğuna inandıkları bazı haberleri ve Hz. Ali'nin imameti hakkında nass anlamı taşıdığını sandıkları bazı vakaları delil olarak kullanmışlardır. Ancak İslam alimlerinin çoğunluğunun ise, haberlerin sağlamlığı ve bilinen vakalardan, bu sonucu çıkarma konusunda onlara muhalefet ettiklerini dile getirmiştir. İmamiler, kendi aralarında Hz. Ali'nin nass yoluyla Hz. Peygamber'in halifesi olduğuna inandıkları gibi, Hz. Ali'den sonra gelecek olan imamların da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğuna inanmışlardır. Fakat bunlardan sonra gelen imamlar konusunda ihtilaf ederek bu konuda 70 fırkaya bölündüğünü söylemiştir. Bunların başlıcaları "İsnaaşeriyye" ve "İsmailiyye" isimli fırkalardır⁹⁴ demiştir. Son olarak ise, Dürziyye ile Nusayriler'e değinmiştir.

2.1.1.1.1. Sebeiyye

Muhammed Ebu Zehre, Sebeiyye fırkasına mensup olan kimseler için "Abdullah b. Sebe'nin taraftarları"⁹⁵ ifadesini kullanmıştır. Ebu Zehre fazlasıyla dağınık anlattığı bu bölümde Abdullah b. Sebe'nin Yahudi kökenli bir annesinin olduğundan ve aşamalı olarak Müslümanlar arasında yaymaya çalıştığı yıkıcı görüşlerinden bahsetmiştir. Abdullah b. Sebe'nin görüşleri şunlardır:

a) Tevrat'a göre her peygamberin bir vekili vardı ve Hz. Muhammed'in vekili de Hz. Ali'ydi. Nasıl ki Hz. Muhammed peygamberlerin en hayırlısıysa, Hz. Ali de

⁹⁰ Muhammed Ebu Zehre, **İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1970, s. 59

⁹¹ Öz, Şiilik ve Kolları, s. 75

⁹² Ebu Zehre, **MT**, s. 51

⁹³ Ebu Zehre, **MT**, s. 54

⁹⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 60

⁹⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 49

vekillerin en hayırlısıdır. Bunların dışında bir de Hz. Muhammed'in dünya hayatına döneceğini ortaya atarak; Hz. İsa'nın dünyaya geri döneceğine inanmıştır. Hz. Muhammed'in döneceğine inanmayanları hayretle karşıladığını söyleyerek bu düşüncelerini Hz. Ali'nin ilahlığına kadar götürmüştür.

b) Hz. Ali'nin ölmediğini, Hz. İsa gibi göğe yükseltildiğini ve Hz. Ali'nin de göğe yükseltildiğine inan Abdullah b. Sebe şöyle söylemektedir: Yahudi ve Hristiyanlar, Hz. İsa'nın öldürülmesi konusunda nasıl yalan söylüyorlarsa, Hariciler de aynı şekilde Hz. Ali'nin öldürüldüğü konusunda yalan söylüyorlar.

c) Sebeiler arasında "İlah, Hz. Ali'ye ve ondan sonra gelecek olan imamlara geçmiştir" inancı da yaygındır. Ebu Zehre'ye göre bu görüş, ilahların bir kısım insanlara geçtiğine inanan eski bazı dinleri andırmaktadır.⁹⁶

Abdullah b. Sebe'nin düşünceleri Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve bazı eski dinlerin arasında gidip geldiği için Muhammed Ebu Zehre, elbette bu görüşlere karşı çıkmış ve Sebeiiye'yi gulat fırkalar arasında nitelendirmiştir.

İslam Ansiklopedisi'nde Fiğlalı'ya göre bazı yazarlar, Abdullah b. Sebe'yi Sebeiiye'nin kurucusu olarak gösterirlerken, bazıları da onun görüşlerini benimseyen Abdullah b. Sevda adında Hireli bir Yahudiden bahsederler. Farklı nisbelerle anılan Abdullah b. Sebe ile Abdullah b. Sevda'nın aynı ya da farklı kişiler olduğunu rivayetlerle anlamak pek mümkün değildir. Çünkü İbn Sebe ile ilgili bilgilerin tek kaynağı olan Seyf b. Ömer, neredeyse bütün biyografi alimlerine göre, zayıf ve metruktür. Fakat İbn Sebe için ne söylenirse söylene, İslam tarihinde Hz. Ali hakkında aşırı fikirler ileri süren, Sebeiiye adı ile bilinen ve bu şekilde anılan bir fırkanın var olduğu bir gerçektir.⁹⁷

2.1.1.1.2. Gurabiyye

Galiyye; sözlükte "haddi aşmak" anlamına gelen, gulûv kökünün çoğulu olup "itidal çizgisini aşanlar" anlamına gelmektedir. Mezhepler tarihiyle ilgilenen Sunni ve Şii müellifler, imamet konusu hakkında aşırı görüş benimseyen ve Şia'ya bağlılığını iddia eden gruplar için galiyye terimini kullanmışlardır. Bununla birlikte bu grupların tenasüh inancını benimsemelerine, yani ahireti inkar etmelerine de dikkat çekmişlerdir.⁹⁸ Gurabiyye, Gali fırkalarından sadece birinin adıdır.

Muhammed Ebu Zehre, bu fırkayı anlatırken Sebeiiye ile Gurabiyye arasındaki farka değinmiştir. Buna göre Gurabiyye, Hz. Ali'yi ilahlaştırmaz fakat Hz.

⁹⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 49,50

⁹⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, Abdullah b. Sebe, **DİA**, İstanbul 1988, I, 133

⁹⁸ Mustafa Öz, Galiyye, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 333

Peygamber'den üstün tutar. Bu düşüncenin kaynağı ise; peygamberliğin aslında Hz. Ali'ye ait olduğunu fakat Cebrail'in yanlışlıkla Hz. Muhammed'e geldiği iddiasıdır.

Fırkanın Gurabiyye adıyla anılmasının sebebi, onların iki karganın birbirine benzemesi gibi, Hz. Ali de Hz. Muhammed'e benzerdi demeleridir. Alimler bu iddiayı elbette çürütmüşlerdir. Örnek olarak; İbn Hazm, el-Fasl adlı eserinde; "bu iddia tarihi ve gerçekleri bilmemekten ileri gelmektedir. Çünkü Hz. Ali, Hz. Peygamber'in gönderildiği sırada henüz çocuktur. Henüz dokuz yaşında küçük bir çocuk olan Hz. Ali risaleti kaldıracak güçte değildi.." demiştir.⁹⁹ Ayrıca, Allah Teâlânın ya da bir meleğin bu şekilde bir şaşırmasının saçmalığı bir yana herhangi bir insanın bile bir çocukla bir yetişkini karıştırma ihtimali de yoktur.

Ebu Zehre, bu iki fırka hakkında; bu sapık inanışlı fırkaları ve benzerlerini mutedil Şiilerin gulat olarak değerlendirdiklerini ve kendilerinden olmaları bir yana ehl-i kiblede bile saymadıklarını söylemiştir. Biz burada Muhammed Ebu Zehre'nin, farklı fikirlere, düşüncelere saygı gösterdiğini fakat aşırılıklar için çok da hoşgörülü olmadığını söylemeden geçemeyeceğiz. Muhammed Ebu Zehre, bu iki fırkadan sonraki fırkaları gulat olarak nitelendirmemiştir.

2.1.1.1.3. Keysaniyye

Bu fırkanın adının nereden geldiğiyle ilgili ihtilaflar bulunmaktadır: Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı'nda ölen kölesi veya Hz. Ali'nin Muhtar'a verdiği söylenen Keysan lakabından kaynaklandığı nakledilir. Fakat bu ismin Becile kabilesinin azatlılarından Ebu Amre Keysan'dan kaynaklandığı yönündeki kanaat daha uygun görünmektedir.¹⁰⁰

Görüşleri;

a) Keysaniyye fırkası Sebeiyye gibi Ehl-i Beyt imamlarının ilahlığı üzerine kurulu değildir. İmamın kutsal bir kişi olduğu ve ona tümüyle itaat edileceği esasına dayanmaktadır. Bununla birlikte Keysaniler, imamı ilahi bir sembol olarak gördükleri için, onun hata işlemez (masum) olduklarına inanırlar.

b) Keysaniler de Sebeiler gibi imamın geri döneceğine inanırlar. Fakat onlara göre dönecek olan imam Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra gelen Muhammed b. Hanefiyye'dir. Bazıları onun öldüğüne ve geri geleceğine inanırlar. Bazıları ise ölmediğine Radvâ dağında bal ve su ile yaşadığına inanırlar.

⁹⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 50

¹⁰⁰ Mustafa Öz, Keysaniyye, **DİA**, İstanbul 2002, XXV, 362,363

c) Keysaniler beda prensibine inanırlar. Beda inancına göre Allah, bilgisinin değişmesiyle dilediği her şeyi değiştirir. Bir şeyi önce emreder, sonra yasaklar. Şehristani bu durumla ilgili şöyle bir yorum yapmıştır: Muhtar, görüş değiştirebilmek için beda inancını seçti. Çünkü o, gelecekteki olayların kendisine gelen vahiyle ya da imamdanda aldığı haber üzerine bildiğini iddia ediyordu. Müntesiplerine bir şeyin olacağını vaad ettiği zaman, olay dediği gibi çıkarsa, bunu iddiasına delil olarak kullanıyordu. Söylediği gibi çıkmadığı zaman ise; "Rabbimiz beda yaptı" (görüşünü değiştirdi) diyordu. Ebu Zehre'ye göre bu düşünce açıkça bir sapıklık ve inanç bozukluğudur.

d) Keysaniyye fırkası ruhların tenasühüne de inanır. Tenasüh, ruhun bir bedenden ayrılıp başka bir bedene geçmesi olayıdır. Keysaniler bu felsefeyi sadece imamlarla ilgili olarak almışlardır.

Muhammed Ebu Zehre, Keysaniyye fırkasının bu görüşlerini ifade ettikten sonra fırkanın; "Hz. Peygambere karşı peygamberliğin manasına aykırı bir tutum içerisinde olduklarını belirtmiştir. Fakat Hz. Ali'nin çocuklarıyla ilgili sergilemiş oldukları aşırı taassup ve onları nübüvvet mertebesine çıkarma eğilimi içinde olmaları ve fırkanın sözlerinde beda inancı dışında, Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili herhangi menfi bir durum yoktur. Bunlarla birlikte, ruhların tenasühü gibi konularda da birtakım felsefi görüşlerin olduğu açıktır" ¹⁰¹ demiştir.

2.1.1.1.4. Zeydiyye

Zeydiyye'nin kurucusu Zeyd b. Ali Zeyne'l Abidin'dir. Nitekim fırka da ismini kendisinden almaktadır. Zeyd b. Ali fakih ve kelamcı bir alimdir.

Zeydiyye fırkası, Şii grupları arasında İslam cemaatine en yakın ve en mutedil olan fırkadır diyen Ebu Zehre, bu yakınlığı en çok; imamları nübüvvet mertebesine yükseltmemelerine, onların da insanlar gibi olduklarını kabul etmelerine ve Hz. Peygamber'in ashabından kimseyi tekfir etmemelerine dayandırmıştır. ¹⁰²

Zeyd b. Ali'nin vefatından sonra mezhebin zayıflaması ve diğer Şii mezheplerin onlara galip gelmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bazıları Zeydiyye mezhebini tamamen eritti, bazıları ise ona yeni prensiplerini kabul ettirdiler. Bundan dolayı sonradan gelen Zeydiler, tam liyakat sahibi olmayanların imametlerini caiz görmeyerek Rafizilere ¹⁰³ katıldılar. Bu şekilde ilk Zeydilerin en belirgin özellikleri

¹⁰¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 51,52,53,54

¹⁰² Ebu Zehre, **MT**, s. 29

¹⁰³ "Rafiziler; Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı başlatmış olduğu isyan sırasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i meşru halife olarak kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmamiler'i, ardından ilk üç

kaybolmuştur. Buna göre Ebu Zehre; Zeydiyye fırkasını Rafizilere katılan ve katılmayan Zeydiler olarak ikiye ayırmıştır. ¹⁰⁴

2.1.1.1.5. İmamiyye

İmam kelimesi sözlükte, kendisine uyulan kimse demektir. İslam literatüründe ise imam; toplumun başında bulunan ve toplumun bireylerini yöneten ve yönlendiren kişilere denilmiştir. ¹⁰⁵ İmamiyye, imam prensibini benimseyen bütün Şii gruplar için olduğu gibi varlığını devam ettiren Şii grup durumunda bulunan İsnâaşeriyye için de kullanılır. ¹⁰⁶ İmamiyye adıyla nitelendirilen grupların ortak noktası; imamların özellik olarak değil, bizzat ve ismen belirtilmiş olduklarına inanmalarıdır. Bunlara göre, İmam Ali Hz. Peygamber tarafından tayin edilmiştir. İmamiyye mezhebi, Hz. Ali'nin imametinin özellik olarak değil, zat olarak tespit edildiği görüşünde ittifak etmişlerdir. Bu konuyla ilgili İmamiyye mezhebi şu görüştedir: "Dinde imamı tayin etmekten daha önemli bir iş yoktur ki, Hz. Peygamber ümmetin bu işini ihmal ederek dünyadan ayrılınsın. Hz. Peygamber ihtilafı ortadan kaldırmak ve birliği sağlamak üzere gönderildiği için, bu konuyu ihmal ederek dünyadan ayrılması caiz olmaz. Dolayısıyla Hz. peygamberin kendisine başvurulacak bir kimseyi tayin etmesi vaciptir. Hz. Ali ise bu iş için Peygamber nassı ile tayin edilen kimsedir." ¹⁰⁷

İmamiler Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından bizzat tayin edildiğine, Hz. Peygamberden gelen, doğruluğuna inandıkları bazı ayet ve hadisleri delil olarak gösterirler. Örneğin; "ben kimin efendisi isem, Ali de onun efendisidir. Allah'ım onun dostu olana dost ol. Onun düşmanı olana düşman ol" ¹⁰⁸ "En iyi hüküm vereniniz Ali'dir" hadislerini delil olarak almışlardır. ¹⁰⁹ İmamet nass ve tayinledir diye kabul edilince, ister istemez imamlara itaat etmenin iman-küfür meselesi olarak karşımıza çıktığını görürüz: Mesela Kuleyni'nin nakletmiş olduğu bazı rivayetlere göre bazı ayetler bu duruma işaret eder. ¹¹⁰ "Allah'a, Resulüne ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" ayetiyle imaamlara itaat farz kılınmıştır. ¹¹¹ "Bugün size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım. Din olarak size İslamiyet'i

halifenin hilafetini reddettikleri için bütün Şii grupları, daha sonra da Şii unsurları taşıyan bazı batınî grupları ifade eder." Bkz. Mustafa Öz, Rafiziler, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 396

¹⁰⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 58

¹⁰⁵ Mustafa Öz, Avni İlhan, İmamet, **DİA**, İstanbul 2000, XXII, 201

¹⁰⁶ Mustafa Öz, İmamiyye, **DİA**, İstanbul 2000, XXII, 207

¹⁰⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 59

¹⁰⁸ İbn Mace, Mukaddime/11, Ahmed b. Hanbel, 1/118, 119; 4/281, 368; 5/370

¹⁰⁹ Buhari, Tefsir, 7, İbn-u Mace, Mukaddime/11

¹¹⁰ Hasan Onat, **İMT**, s. 204

¹¹¹ Nisa 4/59

beğendim.." ¹¹² ayetlerini Şia, Hz. Ali'nin imametinin ilan edilmesinden sonra indiğini ve dinin tamamlanması işini Hz. Ali'nin imametiyle sağlandığını iddia eder. ¹¹³

Şeyh Saduk olarak meşhur olan Kummi'nin Risaletü'l-İtikadati'l-İmamiyye adlı eserinde imamlardan şöyle bahsedilmiştir: "Bizim inancımıza göre Allah'ın peygamberi Muhammed'den sonra yarattıkları üzerindeki delil Hz. Ali, sonra Hasan sonra Hüseyin, sonra Muhammed b. Ali, sonra Cafer b. Muhammed, sonra Musa b. Cafer, sonra Ali b. Musa er-Rıza, sonra Muhammed b. Ali, sonra Ali b. Muhammed, sonra Hasan b. Ali, sonra el-Hüccet, Allah'ın emrini ayakta tutan (el-Kaa'im bi-Emrillah) zamanın sahibi, Rahman'ın yeryüzündeki halifesi, yeryüzünde var olan fakat gözlerden gizli (ğâib) olan Muhammed b. el-Hasan'dır. Bizim onlar hakkındaki inancımız şudur: Onlar, Allah'ın kendilerine itaat etmeyi emrettiği Ulu'l Emr olan kişilerdir. Onlar hata ve yanlışlardan korunmuş masumlardır. " ¹¹⁴

Muhammed Ebu Zehre, İmamiyye ile ilgili bilgi verdikten sonra; İslam alimlerinin bu haberlerin sağlamlığı ve bilinen bu vakalardan, bu sonucu çıkarma konusunda onlara muhalefet etmişlerdir, demiştir. Konuyla ilgili kendisinin yine bir yorumu bulunmamaktadır.

İmamiler, Hz. Ali'nin Hz. Ali tarafından bizzat tayin edildiği ve Hz. Ali'den sonra gelecek kişilerin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduklarına itaat etmişlerdir. Fakat bunlardan sonra gelecek kişiler konusunda ihtilafa düşmüşler ve yetmişden fazla muhtelif fırkalara ayrılmışlardır. Bunların başlıcaları ise İsnâaşeriyye ve İsmailiyye fırkalarıdır. ¹¹⁵

2.1.1.1.6. Hakimiyye veya Dürzîlik

Fatimîler'in altıncı halifesi olan Hâkim-Biemrillâh yönetime geçtikten sonra, bazı İsmâîlîler onun düşüncelerini destekleyerek teşkilatlanmaya çalışmıştır. 30 Mayıs 1017 tarihinde ilâhlığını açıklayan Hâkim yeni bir devrin başladığını ilan etmiş ve kurulan yeni dinin imamlığına da İran asıllı olan Hamza b. Ali'yi getirmiştir. Hamza b. Ali yeni dönemde İslâmî mânada ibadete ihtiyaç kalmadığını ve insanların gerçek ilâhî bilgileri kendilerinden öğrenmeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Bu hareket her ne kadar Hakimiyye diye anılsa da yaygın kullanılan bir diğer adı Dürziyye'dir. Önceleri Hamza'nın yakını iken sonrasında mürted sayılan Anuş Tegin (Neştêkîn)

¹¹² Maide 5/3

¹¹³ Hasan Onat, **İMT**, s. 171

¹¹⁴ Kummi, **Risaletü'l-İtikadî'l-İmamiyye**, (Şii İmamiyye'nin İnanç Esasları) çev. Ethem Ruhi Fırlı s. 109-110

¹¹⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 60

ed-Derezî'nin yoğun propagandaları neticesinde hareket bu isimle anılmaya başlamıştır. ¹¹⁶

Şiiliğin İsmailiye kolundan doğan Dürzilik, Hakim bi-Emrillah'ın uluhiyyet iddiaları üzerine dayandırılmaktadır ¹¹⁷ diyen Ebu Zehre, bu grubun daha çok gizlilik anlayışına değinmiştir: "Temel düşüncesi sayılabilecek olan ve gölgesinde farklı görüşlerin gelişmesini sağlayan gizlilik prensibi Hakimiliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur" demiştir. Bunlar, ilahın imamın şahsına hulul ettiğine ve ona tapmak gerektiğine inanmışlardır. Bu görüşü savunanların başında, Allah'ın kendisine hulul ettiğini savunan el-Hakim bi-Emrillah vardı. Kendisi bir müddet gizlenmiş sonra ise ölmüş veya öldürülmüştür. Genel görüş, onun ailesi tarafından öldürüldüğü yönündedir fakat müritleri onun öldüğünü kabul etmezler. Onun gizlendiğini ve tekrar geri geleceğine inanırlar. Bu yüzden bu grup Hakimiyye olarak adlandırılmıştır. Günümüzde bu grubun müntesipleri hala gizli bir yaşam sürdürmektedirler. ¹¹⁸

2.1.1.1.7. Nusayrilik

Nusayrilik, batını karakteri dolayısıyla ismi, geçmişi ve inanç yapısı hakkında önemli bilgi eksiklikleri bulunan ve bunun yanında çelişkili görüşlere konu olan bir fırkadır. Bu fırka hakkında mensuplarınca yapılan araştırmalar sayesinde bir nebze de olsa aydınlatılmıştır. ¹¹⁹ Muhammed Ebu Zehre, Nusayrilerin batını karakterinden bahsederek, kendilerini İsnâaşeriyye'ye mensup olarak gördüklerini belirtmektedir. Fakat buna rağmen Nusayriler, Ehl-i Beyt'e mutlak marifet verildiğine ve Hz. Ali'nin ölmediğine, Onun ilah ya da ilaha yakın biri olduğuna inanmaktadırlar. Şeriatın bir zahiri bir de batını olduğuna inanan Nusayriler, batın ilminin imamda olduğu konusunda Batınilerle birleşmektedirler. Çünkü zamanın imamının üzerine doğan nur, onu bu şeriatın sadece zahirini değil, hakikatini ve batınını da anlar kılmaktadır. Ebu Zehre'ye göre bu grubun görüşleri, Şiiilerin kendi dışında saydıkları bazı Şii fırkaların aşırı görüşlerinin karışımı şeklindedir. Mesela; günümüzde artık mensubu bulunmayan Sebeiyye'den Hz. Ali'nin ilahlığı ve tekrar döneceği yolundaki görüşlerini, Batıniler'den de şeriatın, bir zahiri bir de batını olduğu görüşünü almışlardır. ¹²⁰

Muhammed Ebu Zehre, bu fırkaları anlatırken, daha çok fırkaların görüşlerine yer vermiş ve gulat olup olmadıklarını belirtmiştir. Farklı ve aşırı görüşleri

¹¹⁶ Mustafa Öz, Dürzilik, **DİA**, İstanbul 1994, X, 39

¹¹⁷ Fıçlalı, **GİM**, s. 401

¹¹⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 68

¹¹⁹ İlyas Üzümlü, Nusayrilik, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIII, 270

¹²⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 69

bulunan bu fırkalarla ilgili, mezheplere göre daha fazla yorum yapmıştır. Bunda ehli sünnet oluşunun etkisini ve böyle aşırı fikirlere tahammülünün olmadığını görmekteyiz. Bu gruplar ile ilgili; Sebeiiyye ve Gurabiyye için gulat fırka ve Şia'dan çıkmış fırkalar diyen Ebu Zehre, diğer fırkalar için de aşırı olanları belirtmiş, bunları Şia'dan saymıştır.

2.1.1.2. Hariciler

Harici; çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek anlamına gelir. Topluluk ismi olarak ise hariciyye ve havaric kullanılmaktadır.¹²¹

Haricilerin ontolojik olarak ortaya çıkış sebebinin tahkim olayının sonucunda gerçekleştiğini belirten Ebu Zehre, dönemin siyasi-sosyal şartlarını göz önünde bulundurmamıştır. Haricilik, Şii fırkasıyla ortaya çıkmış, her ikisi de Hz. Ali'nin döneminde gruplar halinde görülmüşlerdir.¹²² Ebu Zehre'nin bu düşüncesinin sebebi şudur: "Hariciler, Hakem olayından sonra tarih sahnesinde göründükleri için, kaynak eserlerin pek çoğunda bu olay, Hariciliğin doğuş sebebi olarak gösterilmektedir. Oysa Hakem Olayı, Hariciler'in ortaya çıkışında bardağı taşıran son damla gibi bir rol oynamıştır. Hiçbir sosyal hareket, birdenbire ortaya çıkmaz. Tahkim olayı sonrasında su yüzüne çıkan "Harici Fakişlaşmasını hazırlayan, birtakım olayların ve fikirlerin oluşturduğu bir süreç söz konusudur.¹²³ Ebu Zehre'nin, Hariciler'in Şia ile aynı dönemde fikir olarak var olduğunu söylediği halde,¹²⁴ ortaya çıkışını sadece Tahkim Olayı'na bağlaması doğru değildir.

Ebu Zehre Hariciler'i, "İslam fırkaları arasında, mezhebini en çok savunan, görüşlerine en şiddetli bağlılığı gösteren, genelde en fazla dindarlık yapan, en atılgan ve gözü pek grup bu grup"¹²⁵ diyerek bu mezhebin karakterini özetlemiştir. Bu kadar katı olmalarının sebebini ise; yaşadıkları coğrafya üzerinde müreffeh bir hayat sürmemelerine dayandırmıştır.

Haricilerin ortaya çıkış sebeplerinden çok, onların mezhebi karakterlerinden, grupların ortak ilkelerinden, aralarındaki ihtilaflardan ve aralarındaki tartışmalardan bahsetmiştir. Bunun sebebi olarak ise, mezhebin kendi içindeki durumunu anlamaya ve yorumlamaya çalışmış olduğunu gösterebiliriz.

Muhammed Ebu Zehre'nin kitabında, hakkında bilgilendirdiği Harici fırkalar şunlardır: Ezarika, Necedat, Sufriyye ve İbadiyye.

¹²¹ Fığlalı, Hariciler , **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 169

¹²² Ebu Zehre, **MT**, s. 64

¹²³ Hasan Onat, Orhan Ateş, **İMT**, Grafiker Yayınları, s. 64

¹²⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 71

¹²⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 72

Mezhepler Tarihi'yle ilgili kaynak kitaplarda farklı Harici fırkalardan bahsedilmiş olsa da, temelde bu fırkalar aynıdır. Bağdadi, Harici fırkalar içerisinde Şebibiyye adında bir fırkayı eklemiştir. Ayrıca Acaride ve İbadiyye'nin de fırkalara ayrıldığını belirtmiştir. Şehristâni de eserinde Harici fırkalarından Beyhesiyye ve Seâlibe'yi ayrı başlıklar halinde incelemiştir. Acârîde, Seâlibe ve İbâdiyye'nin kendi içerisinde ayrıldığı kollara da değinmiştir.¹²⁶ Muhammed Ebu Zehre, böyle bir tasnifte bulunmadığı gibi, aynı zamanda bu mezheplere de değinmemiştir.

Muhammed Ebu Zehre, Hariciliğin fırkalarından olan Yezidiyye ve Meymuniyye'den "Müslüman Sayılmayan Hariciler"¹²⁷ başlığı adı altında bahsetmiş ve bu fırkalarla ilgili sadece temel bilgiler vererek görüşlerinden bahsetmiştir.

Muhammed Ebu Zehre bu bölümde, siyasi ve itikadi mezhepler kısmında değindiği mezheplerin fıkhi meselelerine değinmiştir. Bununla ilgili olarak; bu bölüme kadar anlattıklarımız Ehl-i Sünnet fıkhıyla ilgiliydi. İslam Tarihi literatüründe buna Ehl-i Sünnet fıkhı denilmektedir. Diğer fırkaların da kendi kitapları, amel ettikleri hükümleri ve fetvaları bulunmaktadır. Burada Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'ten görüşlerinin herkes tarafından bilindiği için bahsetmemiş fakat siyasi mezheplerin içerisinde Ehl-i Sünnet'i de almıştır. Burada bu mezheplerin fıkıhlarından bahsetmemiş, son bölümde bahsetmiştir.¹²⁸ Ayrıca Ehl-i Sünnet olmayan fırkalar için de "diğer fırkalar" ya da "Ehl-i Sünnet'in dışındakiler" diye bahsetmiştir.¹²⁹

2.1.2. İtikadi Mezhepler

İtikadi mezhepler, akaid konuları üzerinde ihtilaf edilen mezheplerdir. Fakat bu ihtilaf, akaidin özünde değil, "cebr" ve "ihtiyar" gibi kelimelerin üzerinde ihtilaf ettikleri bazı konularda cereyan etmiştir.¹³⁰ Bununla birlikte örneğin Allah'ın varlığı, birliği gibi hususlarda herhangi bir ihtilafta bulunmamışlardır. Alimler bununla ilgili kader konusu, büyük günah işleyen kişinin durumu, Kur'an'ın mahluk olup olmaması gibi konularda ihtilaf etmişlerdir.

2.1.2.1. Cebriyye

Sözlükte "bozuk olan bir şeyi ıslah etmek, birine zorla iş yaptırmak" gibi anlamlara gelen cebr kelimesi, zorlayıcı bir gücün hakimiyeti fikrini benimseyenler

¹²⁶ Züleyha Karadere, **Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 68

¹²⁷ Ebu Zehre, **İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler**, s. 108

¹²⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 301

¹²⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 300-301

¹³⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 15

için kullanılmıştır. ¹³¹ "Kader konusunda ileri sürülmüş en müfrit görüş cebr ifadesidir. Bu görüşü ilk ortaya atan kişiler konusunda farklı rivayetler vardır. Fakat bununla ilgili karşımıza ilk olarak Cehm b. Safvan çıkmaktadır. Zorlama anlamına gelen cebr görüşüne göre, insanın hiçbir iş yapma iradesi ve kudreti bulunmamaktadır Buna göre, insan adeta rüzgâra kapılıp uçan tüy gibi her işinde Allah'ın mutlak iradesine bağlıdır. Allah, insanları yaratmadan önce, insanların hayatları boyunca yapacakları şeyleri en ince ayrıntısına kadar tespit etmiştir. İnsan istesin ya da istemesin kendisi için tespit edilenlere göre yaşamak zorundadır. İşte bu şekilde, kulların hiçbir fiili kendi iradeleriyle yapamayacağını söyleyerek bunları Allah'a izafe edenlere "Cebriyye" denilmiştir." ¹³² Fiillerin gerçekte kulla ilişkisi olmadığı ve tümüyle Allah'a mal edilmesi bu mezhebin temel prensibi haline gelmiştir.

Muhammed Ebu Zehre "bir düşünceyi ya da zamanla mezhep haline gelen bir inancı kimin ortaya attığını bilmek imkansızdır" demiştir. Ancak cebr ile ilgili düşüncelerin "Emevilerin ilk dönemlerinde yaygınlık kazandığını, yine Emeviler döneminde bir mezhep olarak ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu düşüncesini Emeviler döneminin başlarında yaşamış olan, iki büyük alime ait "iki risale"den çıkarmaktadır. İlk risale Cebriyle bir hitap içeriği taşımaktadır. İkinci risale ise Cebr iddiasında olan kişilere gönderilmiştir. ¹³³ Muhammed Ebu Zehre bu sözlerden, cebr düşüncesinin o dönemde yaygınlık kazandığını düşünmektedir. Çünkü zaten kendisi, bu düşüncenin sahabe döneminde mevcut olduğuna inanmaktadır. Yine ona göre cebr düşüncesi ilk olarak Yahudiler tarafından ortaya atılmıştır. ¹³⁴ Son olarak Ebu Zehre, Cebriye mezhebinin Cehm bin Safvan tarafından bina edildiğini söylemiştir. ¹³⁵

2.1.2.2. Kaderiyye

Kaderiyye sözlükte, "kadere mensup olan, kader taraftarı" anlamındaki kaderiden gelir. Fakat sözlükteki anlamının aksine, sorumluluk doğuran fiillerle ilgili ilahi kaderi reddedenleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. ¹³⁶ Bazı tarihçiler, bu mezhebin Kaderiyye ismini almalarının sebebi olarak farklı hususlar öne sürmüşlerdir. Bazıları, kaderi inkar ettikleri için kadere nisbet edilerek anılmayı kabul

¹³¹ İrfan Abdülhamid, Cebriyye, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 205

¹³² Ümmügülsüm Şentürk, **Yaşar Kutluay'ın Mezhepler Tarihçiliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 82

¹³³ Ebu Zehre, **MT**, s. 119

¹³⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 120

¹³⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 121

¹³⁶ İlyas Üzümlü, Kaderiyye, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 64

etmelerini hayretle karşılamışlar. Bazıları, düşündükleri şeyin zıddıyla anılmalarını sorgulamamışlar. Bazıları ise bu mezhebin, kaderi Allah'tan alarak kula verdiklerini ve bu sebeple bu isimle anıldıklarını söylemişlerdir. Bir kısım yazarlar ise, bu ismin muhalifleri tarafından takıldığını söylemektedirler. Bunu da; "Kaderciler bu ümmetin mecusileridirler" hadisine dayandırırılar. ¹³⁷

Siyasi ve itikadi mezheplerde, her mezhep bir düşünceye göre ortaya çıkmış ve şekil almıştır. Kaderiyye mezhebinde kişinin Allah'ın iradesinden başka bir iradesi olduğu, yani insanın bütün fiillerinin kendisine ait olduğu ileri sürülmektedir. Tarihçiler, insanları bu mezhebe ilk olarak kimin davet ettiği, bu mezhebin nerede ve nasıl oluştuğu konusunda birtakım şeyler söylemişlerdir. Fakat Muhammed Ebu Zehre, bu görüşün dışına çıkarak, insanlar arasında yaygınlık kazanmış düşüncelerin kaynağına, tahmin ya da zannın ötesinde kesin bir şekilde ulaşmanın mümkün olmadığını söylemektedir. Kaderiyye mezhebi konusunda da durumun aynı olduğunu söyleyen Ebu Zehre, bu düşüncenin ilk olarak Basra'da fikri çalkantılar ve inanç karışıklıkları sırasında ortaya çıktığını söylemektedir. Muhammed Ebu Zehre, bu görüşü desteklemek için bir de alıntı yapmıştır: Kaderiyye düşüncesini ilk olarak ortaya atan kişi Iraklı bir Hristiyandı. Ma'bed el-cüheni ve Gaylan ed-Dimeşki de düşüncelerini bu adamdan aldılar. Buradan da anlaşıldığı gibi bu düşünce İslam'a sonradan girmiş ve İslam adına bu düşünceye çağıran ecnebi unsurlar sayesinde, Müslümanlar arasında revaç bulmuştur. ¹³⁸ Muhammed Ebu Zehre, Kaderiyye mezhebinin nasıl ortaya çıktığından bahsetmiş fakat zamanıyla ilgili bilgi vermemiştir. Bu mezhebin ortaya çıkışı "İslam'ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç çekişmelerle, Cemel vakası ile Siffin Savaşında Müslümanların birbirlerinin kanını akıtmasıyla irtibatlandırılabilir." ¹³⁹

Bizim burada dikkatimizi çeken husus şu olmuştur: Muhammed Ebu Zehre'nin tarihçilerin çok fazla tartıştığı ya da hakkında çok fazla söylenti olan Şiiliğin ortaya çıkışı hakkında pek bilgi vermemesi, yukarıda değindiğimiz gibi, kesin bir bilginin olmaması mıdır? Yoksa kendisinin benimsediği fikrin doğruluğuna inanması mıdır bunu bilemiyoruz. Fakat Şiiliğin ortaya çıkışı gibi önemli bir konuda tek bir yorum yapması ve o yorumun dışına çıkmayıp, Kaderiyye mezhebinde daha titiz davranması ilgimizi çekmiştir.

Kaderiyye ile ilgili bir başka husus ise; bu mezhebin kader konusuyla ilgili Mu'tezile ile ilişkilendirilmesidir. Bazı kaynaklarda bu mezheple birlikte anılsa da

¹³⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 128

¹³⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 129

¹³⁹ İlyas Üzüm, Kaderiyye, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 64

Muhammed Ebu Zehre bu ayrıma kitabında özellikle değinmiştir. "Kaderiler aşırı giderek, kulun Allah'ın iradesinden bağımsız bir iradesi olduğunu ve insanın tüm fiillerinin yine insana ait olduğunu öne sürerler. Mu'tezililer de bu görüştedirler. Fakat onlar, kelim ilminde başka meselelerle de tanınırlar. Bu, yalnız onların meselelerinden biri olmuştur. Bu yüzden Mu'tezile kendi başına bir mezhep sayılmış ve Kaderiyye mezhebi içinde ele alınmamıştır.

Muhammed Ebu Zehre'nin kader anlayışı ise şöyledir: Fiillerin yaratıcısı yine Allah'tır. Çünkü kuldaki yapıcı ve işleyici gücü yaratan yine Allah'tır. Yönelme ise kuldandır. Kulun kendisine isnat edilen fiillerle ilgisi, Allah'ın yarattığı şeyleri yapmaya yönelenin ilgisi kadardır. Fakat bu yönelmenin kendisi dahi, Allah'ın kul için yarattığı güç ile gerçekleşmektedir.¹⁴⁰ Son olarak, Muhammed Ebu Zehre Kaderiyye mezhebinin daha çok isimlendirilmesi mevzusunda bilgi vermiş fakat mezhebin kendi görüşlerine dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

2.1.2.3. Mürcie

Mürcie kelime olarak "irca", ertelemek, geride bırakmak anlamlarına gelmektedir. Büyük günah işleyen kişinin mü'min sayılıp sayılamayacağı tartışılmış ve bu hükmün Allah'a bırakılması gerektiğini savunanlardan dolayı bu isimle anılmıştır.¹⁴¹

Mürcie mezhebinin ortaya çıkmasıyla ilgili farklı görüşler olmasına rağmen Muhammed Ebu Zehre bunu sadece tek bir sebebe; Hz. Osman dönemindeki fitnelere dayandırmıştır. Mürcie'nin ortaya çıkmasında Harici zihniyeti, Emevi-Haşimi çekişmesi, dönemin sosyo-politik ve ekonomik durumunun da etkisi vardır.¹⁴² Mezhebin ortaya çıkmasında bu etkilerle birlikte, büyük günah işleyen kişinin hükmünün kıyamet gününe ertelenerek, durumlarının Allah'a bırakıldığı düşüncesi de eklenmiştir. Büyük günah işleyeninin durumu, siyasi tartışmalardan kaynaklanıyordu çünkü bunun temeli Haricilerin tüm muhaliflerini tekfir etmesiydi. Fakat bu görüşe muhalif olarak; imanla birlikte hiçbir günahın zarar vermeyeceği düşüncesini ileri sürenler ortaya çıktı. Bu görüşü iman-amel ilişkisi içerisinde değerlendirdiğimizde ameli ikinci plana attıklarını görüyoruz. Muhammed Ebu Zehre de bu görüşü, amelin işlevini hiçe saydıklarını ve aşırı gittiklerini söyleyerek eleştirmiştir. Büyük günah işleyen kişinin durumunun ahirete bırakılması ona göre doğrudur. Bunun sebebi ise, bazı günahların ve günahkarların affedilmesinin,

¹⁴⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 137

¹⁴¹ Sönmez Kutlu, Mürcie, **DİA**, İstanbul 2006, XXXII, 41

¹⁴² Sönmez Kutlu, **İMT**, s. 94-95-96

iyiliklerle telafi edilmesinin mümkün olduğudur. Fakat bu mezhebin müntesiplerinden bazıları, iman ettikten sonra, kişi her ne günah işlerse işlesin, imanına zarar vermeyeceği düşüncesine girdiler. Muhammed Ebu Zehre, bu konuda Mürcie'nin aşırıya kaçtığını düşünmektedir.¹⁴³

Muhammed Ebu Zehre, bütün bu anlatılanlara bakarak; "Mürcie'nin bu iki farklı düşünce arasında kalan bir mezhep olduğunu görmekteyiz. Birinci grup; sahabe arasında görülen ihtilaflar ve daha sonra Emeviler döneminde görülen ihtilaflar hakkında hüküm vermekten kaçınmıştır. İkinci grup ise; Allah'ın affının her şeyi kuşattığını savunarak Allah'ın küfür dışındaki her günahı affedeceği hükmünü vermişlerdir. Bunlara göre; küfürle birlikte itaatin nasıl ki faydası yoksa imanla birlikte günahın da zararı yoktur" demiştir.

Büyük günah işleyenin ebedi olarak cehennemde yanacağını savunan Mutezililer, bu görüşe katılmayan herkesi Mürcie adıyla anmışlardır. Mürcie, Haricilerin tekfiri, Mutezile'nin suskunluğu ortasında kalan bir mezheptir. Bundan dolayı orta yolu bulmaya çalışmış fakat yine de aşırı kaçtığı taraflar olmuştur. Bunun sebebi elbette yine yaşadıkları siyasi-sosyal durumlarla ilgilidir. Fakat biz yine de ne olursa olsun aşırı giden tutumları benimsememekteyiz. Bu düşüncelerine bağlı olarak bazı alimler Mürcie'yi "Sünnet Mürciesi" ve "Bid'at Mürcie'si" olmak üzere iki kısma ayırmışlardır:

Sünnete tabi olan Mürcie; Büyük günah işleyen kişinin, günahını çekene kadar azap göreceğini savunanlardır.

Bid'atlere uyan Mürcie ise; iman ettikten sonra büyük günahın zarar vermeyeceği görüşünü savunanlardır.¹⁴⁴

2.1.2.5. Mu'tezile

Sözlükte uzaklaştırmak, ayırmak, uzaklaşan, bir tarafa çekilen anlamlarına gelmektedir. Mu'tezile isminin ilk defa kimler için ve ne zaman kullanıldığı konusunda farklı rivayetler vardır: Hz. Ali'nin hilafete getirilmesi ve Muaviye ile ihtilafa düşmesi, Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye bırakması üzerine hiçbir tarafı desteklemeyen gruplara bu ismin verilmesi ve diğer bir anlayışa göre ise; aşırı olmaktan uzak duran ve bunu ifade etmek için kullananlara verilen isimdir.¹⁴⁵

Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemlerinde yaşanan fitnelerin sonucunda insanlar kendilerini bu ortamdan çekip uzaklaştırmıştır. Muhammed Ebu Zehre'ye göre

¹⁴³ Ebu Zehre, **MT**, s. 140-141

¹⁴⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 142

¹⁴⁵ İlyas Çelebi, Mu'tezile, **DiA**, 2006, XXXI, 391

bunun neticesinde farklı düşüncelerin oluşması ve olgunlaşması ile de Mu'tezile mezhebi ortaya çıkmıştır. ¹⁴⁶ Mu'tezile'nin ortaya çıkışına etki eden faktörler ise; Müslümanlar arasındaki ayrılıklara çözüm arayışları, İslam'ı savunma psikolojisi ve gelişen tercüme faaliyetleriyle birlikte felsefi birikimin etkisi büyük faktör olmuştur. ¹⁴⁷ Muhammed Ebu Zehre'ye göre Mutezile'nin ortaya çıkış tarihi net olarak belli olmasa da Emeviler döneminde ortaya çıktığını, Abbasiler döneminde ise yaygınlaştığını belirtmektedir. Nasıl ortaya çıktığıyla ilgili ise farklı rivayetler bulunmaktadır: Bazı alimler Mutezile'nin Vasil bin Ata ile başladığını, bazıları Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye vermesi ve itikada çekilmeleriyle başladığını öne sürmektedir. Fakat Mutezili kaynaklarda, mezhebin Vasil bin Ata'dan önce ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Muhammed Ebu Zehre de Mutezile mezhebinin Vasil bin Ata'dan önce ortaya çıktığını düşünmektedir. Her ne kadar Mu'tezile mezhebi Vasil b. Ata ile ortaya çıksa da, diğer mezheplerde olduğu gibi Mu'tezile'de de, kendi asıllarını Hz. Peygamber'e ve Peygamberin ashabına dayandırma hususunda gereken özeni göstermiştir. Zira bu durum, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in vârisi olma iddiasının göstergesi olarak algılanmaktadır. ¹⁴⁸

Ebu Zehre, Mutezile'nin nasıl ortaya çıktığına değindikten sonra, Vasil bin Ata'nın Hasan Basri'nin meclisinden ayrılması dolayısıyla bu mezhebin Mutezile ismi ile anıldığını belirtmiştir. ¹⁴⁹ Bazı müsteşriklere göre, Mutezile denmesinin sebebi, onların muttaki olmasıyla ilgilidir. Oysa gerçek şu ki, bu gruba mensup tüm kişiler, müsteşriklerin de nitelendirdiği gibi müttaki değildirler. ¹⁵⁰ Bir başka görüşe göre ise, Mutezile'ye bu ismin, sonradan Müslüman olan Yahudiler tarafından konulmuş olmasıdır. Çünkü Makrizi'nin el-Hıtat adlı eserinde, daha önceki dönemlerde yaygın olan Yahudi grupları arasında Feruşim adından bir grup vardı ve Makrizi bunun Mu'tezile anlamına geldiğini söylemektedir. Bu grupla Mu'tezile'nin kader anlayışı benzerlik gösterdiği için Mu'tezile'ye bu ismin, sonradan Müslüman olan Yahudiler tarafından konulduğunu uzak bir ihtimal olarak görmemişlerdir. Muhammed Ebu Zehre de bu görüştedir. "Gerçekten de Yahudi Mutezilesi ile İslam Mutezilesi arasındaki benzerlik oldukça fazladır. Yahudi olan Mutezililer, Tevrat'ı felsefecilerin

¹⁴⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 142

¹⁴⁷ Osman Aydın, **İMT**, s. 128

¹⁴⁸ Murat Memiş, **İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı, Kelam Araştırmaları Dergisi**, İzmir 2010, s. 116

¹⁴⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 144

¹⁵⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 144

mantığı doğrultusunda yorumlarlar. Müslüman Mutezililer de, Kuran'da yer alan tüm sıfatları, aynı şekilde felsefecilerin mantığı doğrultusunda yorumlamışlardır. ¹⁵¹

Muhammed Ebu Zehre, kitabında Mutezile'nin özelliklerinden ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Ona göre; Mutezililer, İslam dininin gerçek filozoflarıdır. Çünkü onlar İslam akaidini akılcı bir şekilde inceleyip, aynı zamanda dinin esaslarından ayrılmamışlardır. Yani Mutezililer hem akıllı iyi bir şekilde kullanmışlar hem de din ile aralarındaki duygusal bağı iyi bir şekilde korumuşlardır. Ayrıca Mutezililer'in düşüncelerinde ve davranışlarında bazı gariplikler ortaya koyduklarını söyleyen Ebu Zehre, bu durumu; nassların ışığında dahi olsa, akla büyük önem verenlerde sıkça görülen bir durum olarak tanımlamıştır. ¹⁵²

2.1.2.6. Eş'ariyye

Muhammed Ebu Zehre, Eş'ari Mezhebi'ni anlatmaya mezhebin ortaya çıkış sebeplerinden başlamıştır. Ona göre Eş'ari Mezhebi'nin ortaya çıkış sebebi, Mutezile'ye karşı Hadis ve Fıkıh alimlerinin eleştirilere başlaması sonucu insanların Mutezile Mezhebi'ne karşı aldıkları tavırla mezhebin unutulmaya yüz tutmasıdır. Burada ilginç olan şu ki; Eş'ari'nin Mutezile'nin fikirlerinden yararlanmasına rağmen, Mutezile'den çok farklı bir şekilde; İmam Ahmed'in görüşlerini diriltmek üzere ortaya çıkmasıdır. Fakat Eş'ari, bunu yaparken, sapmalardan uzak kalabilmek için orta yolu seçmiştir. ¹⁵³ Muhammed Ebu Zehre, İmam Eş'ari'nin Mutezile'den beslenip, daha sonra kendi mezhebi üzerinde farklı bir yol sergilemesinin detaylarına değinmiş ve Mutezile ile Eş'ari'nin arasındaki farkları belirtmiştir:

-Eş'ari, metodunu Mutezile'den almış fakat farklı kaynaklara dayanmıştır. Örneğin; Mutezile, tamamen akıllı kullanmış, Eş'ari ise Kur'an ve sünnetle birlikte hareket etmiştir. Bununla birlikte Eş'ari Mezhebi'nin reddetmeye çalıştığı gruplar arasında felsefeciler, Batıniler ve Karmatiler de vardı. Bundan dolayı akıllı geri planda tutmamıştır. ¹⁵⁴ Kur'an ve Sünnet eşliğinde akılla birlikte hareket etmiştir.

-Eş'ari Mezhebi Mutezile'yi reddetmek için ortaya çıkmıştır. Bunu yapabilmek için de Mutezile Mezhebi'nin delil getirme metodunu kullanmıştır. ¹⁵⁵

¹⁵¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 144

¹⁵² Ebu Zehre, **MT**, s. 181

¹⁵³ Ebu Zehre, **MT**, s. 191

¹⁵⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 192

¹⁵⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 192

2.1.2.7. Maturidiyye

Maturidi mezhebi, Ebu Mansur el-Maturidi olarak bilinen Muhammed b. Muhammed b. Mahmud'a nispet edilmektedir. İmam Maturidi, Semerkant'ta bir mahalle olan Maturid'de doğmuştur. Hayatıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmayan Maturidi, Hicretten sonra 333 senesinde vefat etmiştir. Fakat Muhammed Ebu Zehre onun üçüncü asrın ortasında doğduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre Maturidi'nin H. 268'de vefat eden Nasr b. Yahya el-Belhi'den Hanefi fıkı ve kelam ilmi okuduğu kesinlik kazanmıştır. Fakat bu bilgiyi verirken Ebu Zehre, burada herhangi bir kaynak belirtmemiştir.¹⁵⁶ Maturidi'nin yaşadığı dönem ile ilgili İslam Ansiklopedisi'nde de net bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁷

Muhammed Ebu Zehre, İmam Maturidi'nin metodunu açıklarken, birbirleriyle yakınlık ve zıtlık açısından bağlantılı olarak Eş'ari ile Mutezile'den de örnek vererek ve karşılaştırma yaparak anlatmıştır. Burada önemli bir etken olarak da akıl-nakil ilişkisi ön planda tutulmuştur. Nitekim, fıkhi mezheplerin ictihatta ana unsuru akıl-nakil meselesidir. Bu duruma mezhep imamlarının yaşadıkları dönem, içinde bulundukları siyasi-sosyal ortam da etkili olmuştur.

İmam Maturidi ile İmam Eş'ari aynı dönemde yaşamışlardır. Yaşadıkları yerler farklı olsa da; İmam Eş'ari'nin, Basra'da Mu'tezile'nin doğduğu ve geliştiği yerde olması, fıkıh ve hadis alimleriyle Mutezile'nin arasında geçen kargaşanın ortasında kalmasına sebep olmuştur. İmam Maturidi ise bu ortama uzak olmasına rağmen, bulunduğu yerde bu kargaşanın yankısının hissedilmesi sebebiyle bulunduğu yerde onlara karşı koymuştur. Karşılaştıkları durum ve grup kendilerinin hasmı olduğu için vardıkları sonuçlar birbirine yakın olmuştur. Fakat yine de aynı şeyleri söylememişlerdir. Muhammed Ebu Zehre, bu farklılığı şu şekilde açıklamıştır: "Çoğu kişi Maturidiler ile Eş'arilerin arasındaki ihtilafın büyük olmadığını sanırlar. Hatta Şeyh Muhammed Abduh, el-Akaidü'l-adudiyye adlı eserin yorumunda Maturidilerle Eş'ariler arasındaki ihtilafın on meseleyi aşmayacağını ve bu ihtilafların lafzi ihtilaflar olduğunu söylemiştir" demiştir. Ebu Zehre, bu düşünceye muhalefet ederek, konunun iyice araştırıldığında; Maturidi ile Eş'ari'nin düşünce ve vardıkları sonuç açısından, iki imam arasında farklılık olduğunun anlaşılacağı görüşündedir. Bu ayrılığın temelinde ise; Maturidi'nin akla, Eş'ari'nin ise daha çok nakle bağlı kalması ve bunu da fiillerle (geçmişteki uygulamalarla) destekleme yoluna gittiklerini

¹⁵⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 197

¹⁵⁷ Şükrü Özen, "Maturidi", **DİA**, 2003, XXVIII, 146

söylemiştir. ¹⁵⁸ Maturidi ile Eş'ari ve Mu'tezile arasındaki bu görüş farklılıklarını Muhammed Ebu Zehre, şu şekilde açıklamıştır.

1- Maturidi, Allah'ı bilmenin gerekli olduğunu ve bu gerekliliğin de aklen anlaşılabilirliği görüşündedir. Bu düşünceye, Allah'ın Kur'an'da düşünmeyi ve akletmeyi emretmiş olmasından varmışlardır. Her ne kadar aklın tek başına Allah'ı bulmaya gücü yetiyor olsa da, aklın tek başına hükümleri bulmaya ya da anlamaya güç yetiremeyeceğini düşünmektedirler. Bu görüş Mu'tezile ve Eş'ari'nin görüşüne yakın olmakla birlikte aralarında ince bir fark vardır. Mu'tezililer, akli bilmenin aklen gerekli olduğu görüşündedirler. Maturidiler ise; eğer böyle bir gereklilik varsa, bu gerekliliğin Allah tarafından gerekli kılınacağına inanırlar.

2- Maturidiler, aklın iyiyi ya da kötüyü ayırabileceğini düşünürken, aynı tanımlı yaparak, aklın iyi gördüğü şeyi yapmak, yine aklın getirdiği sorumluluk ile vaciptir. Kötü olanı yapmaması da yine aynı sebeptendir.

3- Eş'ari'ler Allah'ın yaptığı işlerde gerekçe aranmaz çünkü Allah yaptıklarından dolayı sorguya çekilmez demiştir. Mu'tezile; Allah'ın yaptığı herhangi bir işi gerekçeyle yaptığını düşünmektedir. Maturidi ise; iki grubun da dışında yer alarak, Allah'ın abes iş yapmaktan uzak olduğunu ve yaptıklarının hikmetinin gereği olduğunu düşünmektedir.

4- Cebr konusunda Mutezililer; kulun sorumluluklardan yükümlü olabilmesi için kendi fiillerini yaratması gerektiğini düşünmektedirler. Bu ise onlara göre, kulun kendi fiillerini yaratmasını sağlayan gücün, Allah tarafından yaratılıp kula verilmesidir. Eş'ari'ler ise; kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını ancak elde etmenin kula ait olduğunu düşünmektedirler. Maturidi ise; Allah'ın bütün mahlukatı yarattığını düşünmekle birlikte, kulun kendi ihtiyarı yani seçimiyle sevap ya da ceza verileceğini düşünmektedirler. ¹⁵⁹

Eş'ari'ler ile Maturidiler arasındaki kelami düzlemde gerçekleşen ilk temasların merkezinde tekvin sıfatı meselesi yer almaktadır. ¹⁶⁰ Muhammed Ebu Zehre, kitabında böyle bir ayrıntıya yer vermeden sıfatlar konusundaki bilgilerini aktarmıştır. "Mutezile, Allah'ın sıfatları olduğunu kabul etmiştir. Eş'ari'ler, Allah'ın sıfatlarının olduğunu fakat bu sıfatların Allah'ın zatından ayrı olduğunu kabul etmişlerdir. Maturidi ise, Allah'ın sıfatlarının olduğunu fakat bu sıfatların Allah'ın

¹⁵⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 200

¹⁵⁹ Ebu Zehre, **MT**, 203-206

¹⁶⁰ Mehmet Kalaycı, **Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 252 (**Eş'arilik-Maturidilik**)

zatından ayrı olmadığını söylemiştir. ¹⁶¹ Eş'ari'ler tarafından tekvin konusu hakkında Hanefilere yöneltilen eleştiriler çok şiddetliydi. Hanefiler kendilerini savunmak için, görüşlerinin ilk defa kendileri tarafından ortaya atılan yeni (bid'at) fikirler olmadığını ispatlamaya çalıştılar. Bu tartışmalar neticesinde Hanefiler, Hanefi olmanın yalnızca fıkhi bir mesele olmadığını, aynı zamanda kelami bir karşılığının da olduğunu ve Ebu Hanife'nin taraftarı olmanın ona hem usulde hem de fūruda tabi olmayı gerektirdiğini fark ettiler. ¹⁶²

Bu bağlamda geçmişte ve günümüzde Maturidi ve Eş'ari geleneğine baktığımızda, ikisi arasında bir uyumdan çok zıtlık ve rekabet görmekteyiz. Bu rekabetin içerisinde sadece tartışmaya konu olan noktalar değil, içinde bulundukları siyasi, kültürel yapının da etkisi olmuştur. Maturidi mezhebi daha çok nakille aklı uzlaştırmaya çalışmış, akıl ve nakil ilişkisine farklı açılardan bakan Selefiyye, Havaric, Mu'tezile, Şia ve Eş'ariyye'den farklılık arzeden görüşleri sebebiyle çeşitli noktalarda bu mezhepler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu durum örneğin; Selefiyye'nin tamamen nakli, Mu'tezile'nin ise aklı daha çok ön planda tutmasıyla ilgilidir. ¹⁶³ Mezheplerin farklı görüşleri ve birbirlerini eleştirmeleriyle ilgili Muhammed Ebu Zehre, bu ihtilafların alimleri fikri bir münakaşaya götürdüğünü söylemiştir. Alimlerin bu meseleler hakkındaki ihtilaflardan dolayı küfre girilmediğine ittifak etmiş olmaları Ebu Zehre için önemlidir. Bu ihtilafların yönü; hangi görüşün sahabe ya da tabiun görüşüne yakın olduğudur. Bu görüşleri verirken özellikle Maturidi'nin görüşlerinin Mu'tezile'ye yakın olmadığını, Maturidi'nin Mu'tezile ile Eş'ari arasında daha mutedil olduğunu söylemiş fakat en doğrusunu Allah'ın bileceğini de söylemeden de geçmemiştir. ¹⁶⁴

2.1.2.8. Selefiyye

Sözlükte "önce gelmek, geçmek, geçmişte kalmak" anlamlarına gelmektedir. Selef terim olarak ise; ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan ashab ve tabiin için kullanılır. ¹⁶⁵

Muhammed Ebu Zehre'nin kanaatine göre Selefiler "Hicri dördüncü yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Hanbeli mezhebi müntesipleri, mezhebin tüm görüşlerinin, selef akidesini yüceltip, bunun dışındaki görüşlere karşı çıkan Ahmed bin Hanbel'e dayandığını iddia etmişlerdir. Selefiliğin ikinci kez ortaya çıkışı hicri 7. yüzyılda

¹⁶¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 208

¹⁶² Mehmet Kalaycı, **Eş'arilik-Maturidilik**, s. 254, 258

¹⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, **Matüridiyye**, **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, 173

¹⁶⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 212

¹⁶⁵ M. Sait Özervarlı, **Selefiyye**, **DİA**, İstanbul 2009, XXXVI, 399

olmuştur. Selefilîği bu defa diriltten İbn Teymiyye, insanları yoğun bir şekilde bu akideye çağırmış ve Selefilîğe, birtakım yeni hususlar ilave etmiştir.¹⁶⁶ Muhammed Ebu Zehre'nin söylediği gibi Selefilîğin tam olarak hangi tarihte ortaya çıktığını söylemek biraz zor olsa gerektir. Çünkü Selefilik, her değişim ve gelişim sürecinde kendini gösteren bir tavır mesabesindedir. Bu tavrın belli bir zaman diliminde ortaya çıkmış bir mezhep olarak görülmesi ise, bundan dolayı pek mümkün olamamaktadır. Selefilik sürecin genişliği dikkate alınarak incelenmek durumunda olan bir mezheptir.¹⁶⁷ Fakat Selefilîğin sistemleşerek bugünkü görünümüyle bir akım haline gelmesi, sonraki dönemlerde ve özellikle İbn Teymiyye zamanında gerçekleşmiştir.¹⁶⁸

Selefiyye'nin ortaya çıkmasıyla ilgili en önemli unsurlardan biri, İslam'ın Arap toplumuna indirgenmesiyle ilgili bir Arap milliyetçiliği diyebiliriz. Burada öngörülen şey, Müslüman-Arap cemiyeti taslağıdır. Arap kültüründe doğan İslam'ın, Arap düşünce disiplinine ihtiyacı olmasının düşünülmesi büyük etkeni.¹⁶⁹

Muhammed Ebu Zehre, Selefiyye mezhebinin İbn Teymiyye tarafından diriltildiğini düşündüğü için kitabında daha çok İbn Teymiyye üzerinde durmuştur. İbn Teymiyye alimlerin İslam inancını anlatmakta kullandığı yolları dört kısma ayırır. Bunlar; filozoflar, kelimciler, Kur'an'da yer alan inanç konularına ve delillere akıl nazarıyla bakan alimler ve Eş'ariler'dir.¹⁷⁰ İbn Teymiyye selef metodunu bu 4 kısımdan ayırmaktadır. Çünkü Selefiler, aklın saptırıcı olduğunu ileri sürerek akla güvenmemişler, sadece nassa ve nassın işaret ettiği delillere inanmışlardır. Bu, Hz. Peygamber'e indirilen vahiydir. Selefiler'e göre akli metodlar İslam'a sonradan sokulmuştur ve kesinlikle sahabe ve tabiin tarafından bilinmemektedir.¹⁷¹

Muhammed Ebu Zehre, Selefiler ile Eş'ariler'in arasındaki farklılıklara da dikkat çekmiştir. İbn Teymiyye'ye göre Selefiyye'nin nazarında felsefeciler, Mutezililer ve bazı tasavvufçular doğru yoldan sapmış olan kimselerdir. Bunun sebebi ise; onların Kur'an'da tevil yoluna gitmeleridir. Mesela Kur'an'da bazı ayetlerde; O işiten ve görendir.¹⁷² Affeden ve seven de O'dur. O, arşın sahibidir. O, dilediğini yapandır.¹⁷³ O ki yerleri ve gökleri altı günde yarattı sonra da arşa oturdu. Yere gireni ondan çıkanı, gökten ineni ona çıkanı bilir. Nerede olsanız O sizi bilir.

¹⁶⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 213

¹⁶⁷ Mehmet Zeki İçsan, **Selefilik İslami Köktencilîğin Tarihi Temelleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 51 (**Selefilik**)

¹⁶⁸ M. Sait Özervarlı, Selefiyye, **DİA**, XXXVI, 400

¹⁶⁹ Mehmet Zeki İçsan, **Selefilik**, s. 52

¹⁷⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 214

¹⁷¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 215

¹⁷² İsra Suresi 1

¹⁷³ Buruc, 85/14-16

Allah yaptıklarınızdan haberdardır. ¹⁷⁴ Çünkü onlar Allah'ı kızdıran şeylerin peşinden gittiler. Onu razı edecek şeylerden hoşlanmadılar. Bu yüzden Allah onların amellerini boşa çıkardı. ¹⁷⁵ Selefiler bu ayetlere dayanarak, Allah'a ait bütün sıfatları ve tüm halleri kabul ederler. Bu sebeple, Allah'a sevmeye, kızma, çağırma, konuşma, oturma gibi sıfatları isnad ederler. Ayrıca herhangi bir yoruma gerek görmeden elinin ve yüzünün de bulunduğunu söylemektedirler. Fakat örneğin; Allah'ın eli veya yüzü yaratıklara benzemez. Allah, bu benzerliklerden uzaktır. ¹⁷⁶ Selefiyye bu düşüncelerin merkezinde olan bir mezhep olarak, Hanbeli alimleri tarafından eleştirilere maruz kalmışlardır. Mezhebin gizli kalmasının sebebi de buna bağlıdır. İbn Teymiyye bu görüşleri cesur bir şekilde ortaya attığı için kendisinin çile çekmesine sebep oldu. Bu da Muhammed Ebu Zehre'nin düşüncesine göre; İbn Teymiyye'nin ve Selefiyye mezhebinin görüşlerinin yayılmasına sebep oldu. Çünkü, çekilen çileler, görüşlerin hızla yayılmasına sebep olur. ¹⁷⁷

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Ebu Zehre'ye göre; İbn Teymiyye'nin Selefiligi, sadece Nassa ve sahabe-tabiin dengesi üzerine kuruludur ve akıl tamamen Selefi düşüncenin dışında kalmıştır. Eğer aklın bir hükmü varsa, bu da Allah'ın kanunlarına "itaat etmek ve boyun eğmektir. " ¹⁷⁸

Muhammed Ebu Zehre, İbn Teymiyye ile ilgili görüşlerini ifade ettikten sonra, mezhebin bazı konularla ilgili görüşlerinden bahsetmiştir. Burada önemli olan hususlar ise; Vahdaniyet konusu özelinde kabir ziyaretleri, Kur'an'ın tevili ve teşbih ile ilgili ayetlerdir. Muhammed Ebu Zehre'nin üzerinde en çok durduğu ve İbn Teymiyye'ye eleştiride bulunduğu husus kabir ziyaretleri konusudur. Hatta Ebu Zehre, "İbn Teymiyye, bu görüşüyle Müslümanların çoğunluğuna muhalefet etmiş, ancak Hz. Peygamberin kabrinin ziyareti hususunda da onlara karşı çıkmakla ileri gitmiştir" demiştir ve eklemiştir: Biz de bir yere kadar "salihlerin kabrini ziyaret etmek ve onlara adak adamak" konusunda ona katılıyoruz. Ancak, Ravza-i Şerife'nin ziyareti konusunda kesinlikle ona katılmıyoruz" ¹⁷⁹ diyerek bitirmiştir. Muhammed Ebu Zehre'nin karşı çıktığı mesele, kabri ziyaret edilen kişiden bir istekte bir talepte bulunulmasıyla ilgilidir. Bunun dışında, özellikle Hz. Peygamber'in kabrinin ziyaret

¹⁷⁴ Hadid, 57/ 4

¹⁷⁵ Muhammed, 47/28

¹⁷⁶ Muhammed Ebu Zehre, **İslam'da Siyasi, İtikadi, Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Şura Yayınları, çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul 1993, s. 201-202

¹⁷⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 205

¹⁷⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 215

¹⁷⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 234

edilmesinde bir sakınca görmediği gibi, O'nun kabrinin ziyaret edilmesi Ebu Zehre'ye göre "ölümün hatırlanması ve bir öğüttür."¹⁸⁰

2.1.3. Yeni Mezhepler

Hız. Peygamber vefat etmeden önce insanlar her şeyi ona sorup, net cevaplar alabiliyordu. Fakat Hız. Peygamber vefat ettikten sonra, özellikle Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerindeki fitneler, fetihlerle İslam ülkelerinin büyümesi ve farklı kültürlerle karşılaşılması gibi sebepler sonucunda Müslümanlar farklı düşünmeye başlamıştır. Bu düşüncelerle birlikte mezheplerin ortaya çıktığını da söylemiştik. "Ehl-i Sünnet alimlerinin çoğu, Eş'ari'nin görüşleriyle yetiniyor, bu görüşleri okuyup yetiniyorlardı."¹⁸¹ Ancak her daim yeniliğe açık olan İslam dininin bu kadar donuk kalması imkansızdı. Sonunda mezhepler ya da insanlar arasındaki ihtilaflar akaid konularına kadar gelmişse de en derine inmemiştir. Fakat her ne kadar derine inmese de çok daha farklı düşüncelerin ortaya çıktığı durumlar olmuştur. Bu fikirlerin oluşturduğu gruplara ise Muhammed Ebu Zehre Yeni Mezhepler adını vermiştir.

2.1.3.1. Vehhabilik

Vehhabilik, Muhammed b. Abdilvehhab tarafından Arap Yarımadası'nda başlatılan siyasi ve dini bir harekettir. Vehhabi adı bu mezhebe kurucusu Muhammed b. Abdilvehhab'ın adına nispetle muhalifleri tarafından verilmiştir.¹⁸²

Vehhabilik, Şahısların aşırı derecede kutsanmasının, onlardan bereket umulmasının, onları ziyaret etmekle Allah'a yaklaşma isteğinin, dinden olmayan bid'atlerin çoğalarak dini törenlerde ve dünyevi işlerde baş köşeyi işgal etmesinin bir sonucu olarak, Arap yarımadasında ortaya çıkmıştır. Tüm bunlara karşı koymak üzere ortaya çıkan Vehhabilik, İbn-i Teymiyye'nin mezhebini de yeniden diriltmiştir.¹⁸³ Vehhabiliğin kurucusu Miladi 1787'de vefat eden Muhammed bin Abdilvehhab'tır.¹⁸⁴ İbn Teymiyye'nin eserlerini okuyan ve bu konuda kendini geliştiren Muhammed bin Abdilvehhab, İbn Teymiyye'nin eserlerini pratiğe dökmüştür. Muhammed Ebu Zehre'ye göre Vehhabiler, İbn Teymiyye'nin görüşlerine bir şey eklememiş, sadece onun görüşlerini daha da katılaştırmışlardır. Ebu Zehre,

¹⁸⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 235

¹⁸¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 236

¹⁸² Sönmez Kutlu, **İMT**, s. 483

¹⁸³ Ebu Zehre, **MT**, s. 238

¹⁸⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 236

kendi görüşlerini kabul etmeyenleri kafir sayan, onlara savaş açan Vehhabiler'in düşüncelerini ve yaptıklarını Hariciler'e benzetmiştir. Hakeza; Vehhabilerin, Osmanlı'nın meşru yönetimine isyan etmeleri, amelleri iman ve tevhidin bir parçası sayarak büyük günah işleyenleri tekfir etmeleri ve şiddete başvurmaları dolayısıyla, Türk Tarihçileri tarafından Haricilik adıyla da anılmışlardır.¹⁸⁵

Ebu Zehre bu düşüncenin sonuçlarını maddeler halinde işlemiştir.¹⁸⁶

a) Vehhabiler; itikadi konuların dışına çıkarak, gelenek ve göreneklerin de İslami çerçeve içerisinde olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu konuyla ilgili sigarayı haram kılıp sigara içenleri müşrik görmelerinden dolayı Ebu Zehre Vehhabiler'i, günah işleyen kimseyi kafir sayan Hariciler'e benzetmiştir.

b) Birçok şeyi katı hale getiren Vehhabiler, kahve içmenin de haram olduğunu söylemişler fakat gün geçtikçe bu görüşlerini yumuşatmışlardır.

c) Vehhabiler, sadece kendi görüşlerine davet etmeyip, aynı zamanda kendi görüşlerine itibar etmeyenlere karşı savaşmışlardır. Bu durumdan dolayı ise Avrupalı yazarlar Vehhabiler'e "mabet yakıcıları"¹⁸⁷ ismini vermişlerdir. Öyle ki bu durum, daha fazla abartılarak mezarlara sığramış ve mezar ziyaretlerine de karşı olan Vehhabiler, mezarları da yerle bir etmişlerdir.¹⁸⁸

d) Vehhabiler, putçulukla ilgisi olmayan birtakım şeyleri, örneğin fotoğraf çekirtmeyi de bid'at saymışlardır.

Bu maddelerden anlaşıldığı üzere, birçok şeye kendisine göre düzen veren Vehhabiler, İslam ile ilgisi olan olmayan şeylere de hüküm vermekten kaçınmamışlar ve her şeye kendi düşüncelerine göre hüküm vermişlerdir. Muhammed Ebu Zehre, Vehhabilik ile ilgili daha çok bid'at kavramını genişletmelerinin üzerinde durmuş ve bu konuyla ilgili şu örneği vermiştir: Ravza-i Şerife'nin üzerine örtü koymayı hiç kimse ibadet olarak saymamıştır. Bunu yapanlar, Ravza'nın bakanlara daha hoş görünmesini sağlamak için süs amacıyla yapmışlardır. Ravza'daki örtülerle, Mescid-i Nebavi'deki süslemelerin durumu aynıdır. Gariptir ki, bu örtülere karşı çıkanlar, Mescid-i Nebavi'deki bu süslemelere karşı çıkmamışlardır. Bu çifte standart bir uygulamadır.¹⁸⁹ Görüldüğü üzere Ebu Zehre, bu durumla ilgili müstehzi bir şekilde ironi yapmıştır. Vehhabiler'in çölde yaşadıkları günlerde bir tehlike oluşturmadığını söyleyen Ebu Zehre, onların iktidara geçmeleri halinde tehlike olmaya başladıklarını dile getirmiştir.

¹⁸⁵ Sönmez Kutlu, **İMT**, s. 483

¹⁸⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 238-239-240

¹⁸⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 239

¹⁸⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 240

¹⁸⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 241

2.1.3.2. Bahâîlik

Bahailik, İsnâaşeriyye fırkası içinde doğan ve Şeyhiyye adı verilen tasavvufî hareketin mahsulü sayılan Babilik ile başlar. Babiliğin kurucusu olan Mirza Ali Muhammed, 1 Muharrem 1235 (20 Ekim 1819) tarihinde Şiraz'da doğdu. Küçüklüğünden itibaren merak duyduğu Hurûfîliğin etkisiyle saatlerce güneşe bakarak otururdu ve bununla zikir gücüne kavuştuğunu iddia ederdi. Bunun üzerine dayısı tarafından şifa bulması için Kerbelâ'ya gönderildi. Burada on ikinci imamın kaybolmasından sonra başlayan gaybet-i suğrânın peşinden gelen gaybet-i kübrâ döneminde imamların nurunu ve Hz. Muhammed'in hakikatini aksettirecek bir "kâmil Şîî'nin var olması gerektiği inancını savunan Seyyid Kâzım Reştî (ö. 1259/1843) ile tanıştı ve onun etkisinde kaldı. Seyyid Kâzım ayrıca beklenen mehdînin yakın zamanda, fakat kendisinin ölümünden sonra ortaya çıkacağını, dolayısıyla onu arayıp bulmaları gerektiğini taraftarlarına tavsiye etti. Bu durumu değerlendiren Mirza Ali 23 Mayıs 1844 tarihinde, önce kendisinin beklenen mehdîye açılan kapı ve bizzat "beklenen mehdî" (el-mehdiyyü'l-muntazar) olduğunu ilân etti. Onun bu iddiası ilk anda Şeyhîler'den on sekiz kişi tarafından kabul edilmiş ve bunlara, ebced hesabından hareketle, "hurûfâtü'l-hay" (حی = 10+8) denilmiştir.

Muhammed Ebu Zehre, Bahailik hakkında bilgi vermeden, doğrudan, Bahailik mezhebine değinmesinin sebebi olarak şunları söylemektedir: "Bahailik, İsnâaşeriyye mezhebinden türeme bir mezheptir. Bahailiği ele almamız, bu mezhebin bir İslam mezhebi olduğuna delil sayılmamalıdır. Bahailik mezhebi, Müslümanların üzerinde birleştikleri İslami ilkelerin dışına çıktığı halde, bu mezhebi ele almamızın sebebi olarak, mezhebin Müslümanlar arasında ortaya çıkmış olması ve İslami bir mezhepten doğmuş olmasıdır.¹⁹⁰ Ebu Zehre, Bahailik mezhebine neden değindiğini açıkladıktan sonra, mezhep hakkında bilgi vermiştir. "Bu mezhebin kurucusu, Hicri 1252'de İran'da doğan Mirza Ali Muhammed eş-Şirazi'dir. Önceleri İsnâaşeriyye mezhebine mensuptu. Ancak daha sonra bu mezhebin sınırlarını çiğneyerek, İsnâaşeriyye ile İsmailiyye mezhebinden alınma bazı sapık görüşlerin ve Sebeilik'ten alınma hulul düşüncesinin arasını bulmaya çalıştı. Böylece, İslam akidesinden uzak olduğu açık olan bir karışım elde etmiş oldu."¹⁹¹ Bilindiği üzere İsnâaşeriyye mezhebinde Gaib İmam diye bir inanış vardır. Buna göre on ikinci imam kaybolmuştur ama geri dönecektir. Muhammed Ebu Zehre'ye göre, Mirza Ali Muhammed de bu imamın dönüşünü beklemektedir. Mirza Ali Muhammed

¹⁹⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 242

¹⁹¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 242

aynı zamanda psikoloji ve felsefeye de yönelerek insanları etkisi altında bırakmaktadır. Bu şekilde insanları etkileyerek Gaib İmamla konuştuğunu ve gaib İmama açılan tek kapı olduğunu iddia etmektedir. Bu şekilde insanları etkileyerek kabul görmüş ve kendisine itaat edilmiştir. İnsanlar kendisine inandıktan sonra ise, daha da ileri giderek kaybolan imamın kendisi olduğunu söylemiştir. Yine Allah'ın kendisine hulul ettiğini (girdiğini) ve kendi suretinde insanlara görüldüğünü; ahir zamanda Musa'nın ve İsa'nın ortaya çıkması için tek yolun kendisi olduğunu iddia etti.¹⁹² Muhammed Ebu Zehre'ye göre, Mirza Ali Muhammed kendisine inanan bir grup elde etmiş fakat tüm İslam alimleri onun iddialarına karşı çıkmıştır. Bu bilgileri verdikten sonra ise Muhammed Ebu Zehre, Mirza Ali Muhammed'in görüşlerinden bahsetmiştir.

Muhammed Ebu Zehre, Avrupalıların bu mezhebe yoğun ilgilerinin olduğunu, çünkü bu mezhebin İslam ile yakından uzaktan ilgisi olmadığından dolayı, İslam'a bu şekilde zarar verdiklerini düşünmektedirler. Fakat Müslümanlar bu mezhebe revaç göstermemişlerdir. Muhammed Ebu Zehre bu bölümde tarafsız olma isteğini yansıtmış fakat işin içine farklı inanışlar ve Avrupalıların bu mezhebe gösterdikleri ilgi de girince kızgınlığını yansıtmadan geçememiştir. Kendisi, kitabın hiçbir bölümünde bu kadar kızgın olduğunu belli etmemiştir.¹⁹³

2.1.3.3. Kadiyanilik

Mezhep, Mirza Gulam Ahmed'in adına istinaden Mirzaiyye, ortaya çıktığı yere nisbetle ise Kadiyaniyye adıyla anılır. 1900'de Gulam Ahmed tarafından yayımlanan bildiriyle Hz. Peygamber'in ismine işaret etmek üzere Ahmediyye olarak ilan edilmiş ve bu tarihten itibaren bu isimle anılmıştır. Müslüman alimler ise Gulam Ahmed'in kendisine işaret etmek için Kadiyaniyye ismini kullanmayı tercih etmişlerdir. Yakın dönem Mezhepler Tarihi literatüründe de daha çok bu isimle anılmıştır.¹⁹⁴

Mezheplerin ortaya çıkışında siyasi, sosyal ve dini çevrenin etkili olması kadar yabancı etkenlerin de etkili olduğundan bahsetmiştik. Kadiyanilik, sosyal ve dini etkilerle birlikte özellikle farklı kültürlerden almış olduğu birikimlerle ortaya çıkmıştır. Mesela; "Batılı yazarlar, Müslümanların, diğer dinlerle olan temaslarında birtakım görüşlerin İslam mezheplerinin doğuşunda etkili olduğunu ileri sürerler."¹⁹⁵

¹⁹² Ebu Zehre, **MT**, s. 242

¹⁹³ Ebu Zehre, **MT**, s. 249-250

¹⁹⁴ Ethem Ruhi Fırlalı, Kadiyanilik, **DiA**, İstanbul 2001, XXIV, 137

¹⁹⁵ Fırlalı, **Kadiyanilik**, s. 4

İslam, kendisini benimsemeyen Hinduların inancına da dolaylı olarak etki etmiştir.¹⁹⁶ İslam dininin ya da Müslümanların farklı dinleri etkilediği gibi, Müslümanlar da farklı dinlerden ve kültürlerden etkilenmiştir. Bu duruma İngilizlerin Hindistan'ı işgali en önemli örneklerden biridir. Muhammed Ebu Zehre'ye göre Avrupa kültürünün Hindistan'a girmiş olması bir Müslüman'ın dinini etkilemez fakat Müslüman olmuş ama İslam'ın kalbine tam yerleşmemiş olduğu kimseler için değişim söz konusu olmuştur. Bu karışıklık dolayısıyla ise, Hint bölgesinde birtakım sapık gruplara rastlanmıştır. Bu grupların en güçlü ve en faal olanı sayıca az olmasına rağmen, Kadıyani grubu olmuştur.¹⁹⁷ Mezhebin ne şekilde ortaya çıktığına değinen Ebu Zehre, daha sonra Gulam Ahmed'in görüşlerine yer vermiş ve mezhebin genel özelliklerinden bahsetmiştir.

Muhammed Ebu Zehre, bu mezhebin İslami bir mezhep olup olmadığını sorgulamış ve sonuç olarak mezhebin İslam'a uygun olmadığını dile getirmiştir. Sebep olarak ise; Hz. Peygamber'in ilahi risalet halkasının sonuncusu olduğu prensibine ters düşmesi, Kadıyanilerin liderlerinin Mesih olduğunu iddia etmesi gibi İslam'a aykırı iddialardır. Bu inanışlara istinaden Ebu Zehre, Kadıyanilik mezhebini İslam dışı saymıştır.¹⁹⁸

2.1.4. Fıkhi Mezhepler

Fıkıh kelimesi sözlükte; bilmek, iyi anlamak ve derinlemesine kavramak anlamlarına gelmektedir. Fakih ise; bir konuyu derinden kavrayan, ayrıntılara vakıf, ince anlayış sahibi kimse demektir.¹⁹⁹

Fıkhi Mehzepler, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ve Allah ile kul arasındaki ibadet ilişkisini Kur'an'a ve sünnete göre koyulan hükümler ile açıklayan mezheplerdir.²⁰⁰ İslam fıkhnın ilk kaynağı, Allah'ın kitabı ve Resulünün sünnetidir. Kur'an bu şeriatın bütünüdür ve şeriatın tüm kural ve esaslarını içerir. Ancak tüm teferruatından söz etmez. Sünnet ise, teferruatı da açıklar ve birçok hükmü tamamlayıcı niteliktedir. İslam hukukunda bu iki kaynağı birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü bunlar, İslam hukukunun temelidir ve başvurulacak ana kaynaklarıdır.²⁰¹ Fıkhi Mezhepleri bu şekilde tanımlayan Ebu Zehre, daha sonra akıl ve nakil ilişkisine şu şekilde değinmiştir: "Dinin ilk kaynağı daima nakildir. Ancak

¹⁹⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 252

¹⁹⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 253

¹⁹⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 260

¹⁹⁹ Hayreddin Karaman, **Fıkıh, DİA**, İstanbul 1996, cilt, XIII, 1

²⁰⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 16

²⁰¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 265

İslam dini, tüm meselelerde akla uygundur." ²⁰² Fakat bu konuda Ebu Zehre ile bütün kaideler için aynı fikri paylaşmamaktayız. Çünkü dinde az da olsa taabbudi hükümler vardır ve bunları akılla kavramak mümkün değildir. Bunun dışında en başta da söylediğimiz gibi, Kur'an'ın teferruattan bahsetmemesi ve bunu sünnetle tamamlamamız dışında bir de çağın gerekleri, bazı sorulara verilemeyen cevaplar dolayısıyla ictihad etmek lazım gelmiştir. İctihad ile ilgili Muhammed Ebu Zehre'nin düşüncesine baktığımızda ise, bir İslam Hukukçusu olarak kendisinin naklin yanında akli ön planda tutması, problemleri yaşanan çağa göre incelediğinin göstergesidir. Bu da Ebu Zehre için ictihad kapısının her zaman açık olduğunu bize göstermektedir.

Muhammed Ebu Zehre, ictihad dönemlerini dörde ayırarak incelemiştir:

2.1.4.1. Hz. Peygamber Döneminde İctihad

Hz. Peygamber devri, fıkıh dönemleri içerisinde en önemlisidir. Zira vahye dayanan veya en azından vahyin denetimi altında meydana gelen uygulamalar bu dönemde tamamlanmıştır. Dolayısıyla bu devir sonraki dönemler için hem örnek hem de kaynak teşkil etmiştir. Bu dönemin Hicretten önce Mekke'de geçen kısmında inanç, ibadet ve ahlak konuları üzerinde durulmuş ve bir anlamda fıkıh için altyapı oluşturulmuştur. Hz. Peygamber'in lider olarak davet edildiği Medine'de ise sosyal hayat ile ilgili altyapının oluştuğu söylenebilir. Bir taraftan ibadet, cihad, aile ve miras, diğer taraftan ise ceza, mahkeme, anayasa, devletlerarası ilişkilerle ilgili birtakım hüküm ve kaideler konulmuştur. Bu hükümler genelde iki şekilde ortaya çıkıyordu: ya ilahi hükmün açıklanmasını gerektirecek bir olay vuku buluyor, bunun üzerine bir soru soruluyor ve neticesinde bir ayet indiriliyor ya da hüküm Hz. Peygamber'e bildiriliyordu. O da kendi üslubu ile hükmü açıklayıp uyguluyordu. ²⁰³ Fakat Hz. Peygamber döneminde vahiy devam ettiği için ictihadı çok fazla gerektirecek bir durum yoktu ama bu dönemde ictihad, özellikle Sahabilerde vaki oluyordu. Sahabiler Hz. Peygamber'den ayrı kaldıkları zaman ictihad etme gereği duyuyorlardı. Ebu Zehre konuyla ilgili şu örneği vermiştir: Amr bin As'ın da aralarında bulunduğu sahabe grubu, bir sefer sırasında gusletmeleri gerektiğinde sıcak su bulamadılar. Buldukları su soğuktu ve ısıtma imkanları da yoktu. Bu sebeple teyemmüm edip namaz kıldılar ve daha sonra namazlarını da iade etmediler. Başka bir seferde yine aynı şey yaşandı fakat o sahabiler namazlarını

²⁰² Ebu Zehre, **MT**, s. 265

²⁰³ Hayreddin Karaman, Fıkıh, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 3,4

iade ettiler. Bu durumu Hz. Peygamber'e sorduklarında kendisi iki icthadı da kabul etmiştir.²⁰⁴

Muhammed Ebu Zehre'nin burada üzerinde durduğu bir diğer önemli konu, Hz. Peygamber'in icthadı konusunda hata yapıp yapmadığı meselesidir. Çünkü bazen gerektiğinde Hz. Peygamber'in kendisi de icthadda bulunuyordu. Kendisi dini konularda tek danışma mercii olduğu için insanlar kendisinden fetva alıyorlardı. Hz. peygamber onlara, bazen gelen vahiyle bazen de kendi icthadıyla cevap veriyordu. Hz. Peygamber'in icthadında bir hata olduğunda; hata şer'i ise Allah bunu onaylamıyor ve gerçeği kendisine bildiriyordu. Nitekim Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber esirler konusunda istişarede bulunmuş. Bir kısım sahabe hepsinin serbest bırakılmasını, bir kısmı ise öldürülmelerini teklif etmiş. Hz. Peygamber ise bu iki görüşün dışına çıkarak, esirleri fidye karşılığında serbest bırakma yolunu seçmişti. Bunun üzerine Allah, esirler hakkındaki hükmünü açıkladı: Buna göre, devam ettiği sürece ya da herhangi bir sonuçla sonuçlanmadığı sürece esirler fidye karşılığında serbest bırakılmayacaktı.²⁰⁵ Hz. Peygamber konusunda ince düşünen Ebu Zehre; Allah'ın Hz. Peygamber'in hata yapacağını bildiği halde öncesinde neden gerçeği bildirmediği konusunda açıklama gereği duymuş ve şöyle demiştir: Allah, insanların düşünceleriyle yanılabilirlerini ve bu sebeple gururlanmamaları gerektiğini, yalnızca şüphe götürmez gerçeği ortaya koymaya çalışmalarını öğütlemiştir. Bu sebeple Ebu Zehre, Hz. Peygamber de dahil hiç kimsenin hatasız olmadığını vurgulamış ve Allah, herhangi bir ikazda bulunmamışsa, hata bulunmaz demiştir. Sanat, ziraat, ticaret ve benzeri dünya işlerine gelince; bu konularda hata etmesinin imkan dahilinde gören Muhammed Ebu Zehre bunu şu şekilde açıklamıştır: Hz. Peygamber'in gönderiliş amacının bunlar olmadığı, Allah'ın dinini tebliğ etmek olduğu düşüncesindedir. Hüküm verme konusunda yanılabilirliğini söylemesi ise sadece bir fikirden ibarettir. Her ne kadar bu konuda yanılması mümkün ise de elimizde, böyle bir hatanın vaki olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir²⁰⁶ demiştir.

2.1.4.2. Sahabe Döneminde İctihad

Hz. Muhammed ölmeden önce peygamberlik görevini eksiksiz bir şekilde ifa etti. Allah bu konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: Öldükten sonra vahyin kesilmesiyle ortaya çıkan problemlere karşı sahabe ve islam bilginleri icthad konusunda bazı

²⁰⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 267

²⁰⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 267

²⁰⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 270

metotlar geliştirdiler. Kendilerine herhangi bir olay ya da problem arz edildiğinde ilk önce Kur'an'a daha sonra ise sünnete bakmışlardır. Eğer sorunun cevabını nassta bulurlarsa o zaman başka bir delil aramazlardı. Fakat bulamadıklarında yine Kur'an'ın dışına çıkmadan kendileri hüküm verirlerdi. Kendi aralarında ihtilafa düştüklerinde ise yine Kur'an'dan bir delil ararlardı. Ebu Zehre, buna şu örneği vermiştir: Müslümanlar, Irak ve İran'ı fethettikleri zaman sahabiler buraların mücahitlere dağıtımı konusunda ihtilafa düştüler. Hz. Ömer fethedilen toprakları mücahitlere dağıtmak istemedi. Çünkü ona göre ayette belirtilen; biliniz ki, ganimet olarak elde ettiğiniz şeylerin beşte biri, Allah'ın, Peygamberin, onun yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolda kalanların hakkıdır ²⁰⁷ emrinin kapsamı içine girmiyordu. Çünkü bu ayette kastedilen menkul mallardı. Toprak ise gayrimenkul olduğu için fethedilir fakat ganimet olmazdı. Bu konu bu şekilde üç gün sürmüş ve üçüncü gün Hz. Ömer konuyla ilgili kendi görüşünü teyit eden şu ayeti okumuştur: "Allah'ın fethedilen topraklar halkından peygamberine verdiği ganimetler; Allah'a Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, ve yolda kalmışlara aittir. Ta ki o mallar içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir sermaye olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir" ²⁰⁸ ayetinden sonra sahabe, Hz. Ömer'in görüşünü kabul etmiştir. ²⁰⁹

Muhammed Ebu Zehre burada daha çok iki husus üzerinde durmuştur: Bazı insanlar sahabilerin, bilhassa Hz. Ömer'in sahih hadisleri terk edip kendi görüşlerine göre fetva verdiklerini sanmaktadırlar. ²¹⁰ Fakat bu hususta Muhammed Ebu Zehre, sahabeyi korumakta ve savunmaktadır. Bu konuda ileri sürdükleri örneklere bakılacak olursa, bunların hiçbir nassa aykırı olmadığı görülür. Irak halkının arazisi meselesi de bu örneklerden biridir. Bu meselede Hz. Ömer'in nassa göre hareket ettiğini görmekteyiz. Bu konuyla ilgili diğer bir mesele de; bazı alimlerin geleneklere daha fazla bağlı olmalarıyla ilgilidir. Rey taraftarları ise, yenilikçi olup geleneklere bağlanmıyorlardı. Ebu Zehre'nin düşüncesine göre bu söz ilmi araştırmalardan oldukça uzaktır. Çünkü her iki grup da dine ve İslami nasslara sımsıkı bağlıdırlar. Görüldüğu gibi Muhammed Ebu Zehre, bu tarz söylemlere karşı sahabeye hiçbir şekilde söz söylettirmemiş ve olumsuz söylemleri, delillerle ispat ederek sahabeyi ciddi bir şekilde savunmuştur.

²⁰⁷ Enfal, 8/41

²⁰⁸ Haşr, 59/7

²⁰⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 272-273

²¹⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 278

2.1.4.3 Sahabilerin İctihad Metodları

Sahabilerin ictihat metotları birbirlerinden farklıydı. Bazıları referans olarak kendilerine sadece Kitap ve Sünnet'i alırken, bazıları Kur'an ve Sünnette bulamadıkları hükümlere, kendi re'ylarıyla fetva vermeye çalışırlardı. Re'y ise iki şekilde gerçekleştiriliyordu: Bunlardan birisi, Abdullah b. Mesut'un metodu olan kıyasla ictihat metodudur. İkincisi metod ise, sahabenin nass bulamadığında maslahata göre ictihat etmesiydi. Muhammed Ebu Zehre'ye göre Re'y konusundaki bu ayrım sahabilerin kendi bakış açılarının farklılığıyla ilgilidir.

Fetva verme konusunda ise görüşleri bazen ferdi oluyordu. Bunun sebebi re'yin konusunun cüz'i olmasıdır. Bir kişi sahabilerden birine bir olayın ya da durumun hükmünü sorduğunda bunun cevabı ferdi ve cüz'i oluyordu. Bununla birlikte sorulan soru da cüz'i ve şahsi olabiliyordu. Ayrıca bazen ictihat şahsi olmayan, toplumu ilgilendiren konularla ilgili de olabiliyordu. Böyle zamanlarda ise genel bir toplantı ya da fakih sahabilerin katıldığı özel bir toplantıda bu konular üzerinde konuşuluyor, istişare edilerek sonuca varıyorlardı. Fakat bazı konularda da ihtilafa düşüyorlardı. Muhammed Ebu Zehre bu ihtilafları, Nasslar konusunda ve Rey sebebiyle ortaya çıkan ihtilaflar olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Nassların etrafında meydana gelen ihtilafın sebebi, Kur'an'daki bir kelimenin farklı anlaşılması ya da bir sahabinin bir konu hakkındaki hadisi sahih kabul etmemesi sonucunda kendi reyleriyle fetva vermesi ya da hadisi sahih kabul ederek o hadise göre fetva vermesiyle ilgilidir.

Re'y sebebiyle ortaya çıkan ihtilafın alanı ise daha geniştir. Çünkü her sahabinin kendine göre bir düşünce yapısı vardır ve her sahabe ona göre hüküm verir. Bu durumda birbirlerinin fikirlerine katılmayabilirler. Nitekim ihtilafların çoğunun kaynağı da budur.

Muhammed Ebu Zehre'ye göre sahabilerin, ictihatlarıyla ve nassları anlamadaki ihtilaflarıyla sonraki nesillere iki açıdan faydalı olduklarını söylemiş ve onları şu şekilde açıklamıştır:

1- İctihad için sağlam bir metod belirleyip, hakikati ortaya çıkarmak için ihtilaf edildiği halde ihlaslı oldukları müddetçe bu ihtilafın birliği etkilemeyeceğini, aksine akli ön planda tutarak araştırma yapan kişinin gerçeğe ulaşacağını göstermiş olmaları,

2- Fıkıh alanında araştırmaya teşvik eden, donukluğu ve durgunluğu ortadan kaldırarak kolaylaştırma yolunu açan zengin bir miras bırakmaları kendilerinden sonra gelenler için büyük fayda sağlamıştır. ²¹¹

Sahabenin ictihad metodundan hareketle genelde mezheplerin, özelde fıkhi mezheplerin ortaya çıkışına bakacak olursak, yine en önemli etkenin insan unsuru yani düşünce faktörünün olduğunu görmekteyiz.

2.1.4.4. Tabiiler Döneminde İctihad

Tabîîn, sözlükte bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek anlamına gelir. Terim anlamı ise; sahabeyi Müslüman olarak gören ve kendisi Müslüman olarak ölen kişiye denir. ²¹²

Muhammed Ebu Zehre'ye göre Tabiiler, sahabelerden kendilerine kalan bir rivayet ve ictihad servetine konmuşlardı ve bu durumda yapacakları iki iş vardı: İlki bu serveti toplamak, ikincisi ise hakkında sahabelerin re'yi ile Kur'an ve sünnetten bir nass bulunmayan meselelerde ictihatta bulunmak. ²¹³ Fakat Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında çıkan ihtilaflar ve mezheplerin kendi içlerinde bölünmeleri sebebiyle Ebu Zehre'nin bahsettiği 'servet'i' ²¹⁴ koruyamamışlardır. Bunun yanı sıra bu mezhepler kendi içlerinde "Re'ye dayanan fıkıh" ve "hadise dayanan fıkıh" ²¹⁵ olarak ikiye ayrılmıştır. Re'y ve hadis kelimelerinden de anlaşılacağı üzere; bazı alimler kendi görüşlerini belirtmiş, bazıları ise sünnetten ayrılmamak gerektiğini düşünmüşler ve buna göre hüküm vermişlerdir. Hadise dayanan fıkhi tercih edenler Re'yi zaruri durumlarda kullanmışlardır. ²¹⁶

Bu dönemde sınırların genişlemesi sebebiyle dini meseleler de çeşitlenmiştir. Farklı coğrafyalardaki insanların Müslüman olması, sahabelerin farklı yerlere yerleşmeleri Tabiun'un hadis toplamasına da olumsuz etki etmiştir. Fakat Tabiun için kolay olan kısım, karşılaştıkları alimlerden rivayet almalarıydı. Sahabiler döneminde iki ictihat yöntemi vardı fakat ikisi arasındaki fark henüz ortaya çıkmamıştı. Çünkü sahabelerin çoğu Hz. Peygamber'le birlikte oldukları için sünnetleri biliyorlardı. Tabiun döneminde Müslümanların arasındaki ihtilafın şiddetlenmesi ve birbirleriyle tartışmaları bu farkı iyice ortaya çıkardı ve aralarındaki mesafe oldukça açıldı. Bu da onların birbirlerini küfürle suçlamalarına sebep oldu. Bundan sonra ise Müslümanlar;

²¹¹ Ebu Zehre, **MT**, 280-283

²¹² Arif Ulu, Tabiîn, **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 328

²¹³ Ebu Zehre, **MT**, s. 285

²¹⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 285

²¹⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 288

²¹⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 288

Hairiciler, Şia ve Ehli Sünnet ve'l Cemaat olmak üzere üç fırkaya ayrıldılar. Daha sonra da Hariciler ve Şiiler yine kendi içlerinde fırkalara ayrılmışlardır. Ayrıca ictihatların ve ictihat metotlarının bölgelere göre değişmesi gibi sebepler silsilesi sonucunda her iki taraf da kendi görüşlerine sıkı bir şekilde bağlanmıştır.²¹⁷

2.1.4.5. Müctehid İmamlar Döneminde İctihad

Tabiilerden sonra onların öğrencileri gelmektedir ki, bunlar Tebe-i Tabiin (Tabiilere bağlı olanlar)'dir. Yaşadıkları dönem, fıkhi mezheplerin ortaya çıktığı döneme rastlar. Medine'de fakihler genel itibariyle Re'y'le hüküm çıkarma ve fetva vermeyi birleştirmişlerdir. Muhammed Ebu Zehre buradan şu kanaate varmıştır: Bu tarihi seyir, tabiiler devriyle müctehid imamlar devri arasındaki fıkhi bağlantıyı ve fıkhi ekollerin oluştuğu tabiiler devrinin, fıkhi mezheplerin oluşmaya başladığı devirle nasıl içiçe girdiğini ortaya çıkarmaktadır.²¹⁸

Muhammed Ebu Zehre, dönem dönem yapılan ictihadlar arasındaki farklılıkları ortaya koymuş ve devamında ise bu ihtilafların sebeplerine ayrıntılı olarak değinmiştir. İctihadın farklı şekillerde yapılmasının sebebi yine imamların bulundukları sosyal durumla ilgisi olmakla birlikte, dine farklı bakış açılarıyla bakmaları da etkili faktördür.

Bu bölümde Ebu Zehre, fıkha dayanan fırkalar da, fıkha dayalı olmayan fırkalarla bağlantılıdır diyerek hilafet ya da akaid esasına dayanan tüm fırkaları incelemiştir.²¹⁹

2.1.4.5.1. Ebu Hanife

İmam Ebu Hanife H. 80 yılında Kufe'de doğmuş²²⁰ ve H. 150/767 yılında da vefat etmiştir.²²¹ Muhammed Ebu Zehre, Ebu Hanife ile ilgili çok detaylı bir çalışma yapmıştır. Fakat Ebu Hanife'nin "görüşlerini ve usulünü toplayan, kendisi tarafından yazılmış bir kitabının olmaması,"²²² yani Ebu Hanife'nin düşüncelerini doğrudan kendisinin kitaplaştırmaması, araştırmalar ve araştırmacılar adına büyük bir engel teşkil etmiştir. Ebu Hanife vefat ettiğinde öğrencisi İmam Muhammed henüz 18 yaşındadır ve kitaplarında belirttiği fıkhi tartışmalarda hocasına nisbet ettiği görüşleri

²¹⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 287

²¹⁸ Ebu Zehre, **MT**, s. 293-294-295

²¹⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 300-301

²²⁰ Mustafa Uzunpostalcı, Ebu Hanife, **DİA** İstanbul 1994, X, 131

²²¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 369

²²² Muhammed Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, çev. Osman Kesioğlu, Ankara 1997, s. 16

hafızasından aktardığını ifade etmektedir. Çeşitli kaynaklarda rastlanılan "Ebu Hanife'nin kitapları" ifadesiyle, ilim meclislerinde tutulan notlardan hareketle Ebu Yusuf ve İmam Muhammed tarafından kaleme alınmış çalışmalar kastedilmektedir. Ebu Hanife mezhebin usulünü ve esaslarını belirleyen ve etrafındaki öğrencilerine dikte ettiren bir hoca konumunda değildir. Fıkhi meseleler yetişkin ilim erbablarından oluşan icthad şurasında serbestçe tartışılmakta ve bu tartışmalar bazen günlerce sürmektedir. Mezhebin usul ve metodolojisi bu süreçler içerisinde belirginleştiklerinden, imamın ileri gelen öğrencilerini Irak fıkıh ekolünün mimarı olarak görmek mümkündür. Esasen bu kişilerin ilmi faaliyetlerini Ebu Hanife'nin vefatından sonra devam ettirmeleri de bu fikri desteklemektedir.²²³ Muhammed Ebu Zehre de bu bilgileri kabul etmektedir. Ebu Hanife'nin görüşlerinin bizlere talebesi tarafından geldiğini,²²⁴ bu sebepten dolayı Hanefi Mezhebi'nin usul ve esaslarını bilmenin kolay olmadığını dile getirmekte, talebelerinden gelen görüşlerini de şeksiz şüphesiz kabul ettiğini söylemektedir.

Ebu Hanife, ilim yolculuğunun ilk safhasında kelam ilmine yönelmiştir.²²⁵ Daha sonra bu alan kendisini tatmin etmediğinden fıkha yönelmiş ve bu alanda devam etmiştir.²²⁶ Ebu Hanife'nin farklı ilim dallarıyla ilgilendikten sonra fıkha yönelmesiyle ilgili Ebu Zehre, Ebu Hanife'nin kendi dönemindeki bütün ilimlerle ilgilendiğini fakat son olarak en çok tatmin olduğu ilme yani fıkha yöneldiğini şu rivayetle açıklamaktadır: Ebu Hanife'ye fıkha nasıl başladığı sorulunca şöyle cevaplamıştır; ilim öğrenmeye başladığım zaman bütün ilimleri göz önünde bulundurdum. Sonunu ve faydasını düşündüm. Fıkıh ilmine baktığımda onda bir eksiklik bulamadım. Ulema ile bir arada oturmanın ve onlar gibi ahlaklı olmanın bir cazibesi var. Aynı zamanda farzları yerine getirmek ve ibadet etmek de onu bilmekle olacak. Bu sebeptendir ki fıkıhta karar kıldım.²²⁷

Hiz. Peygamber'in vefatının ardından başlayan ayrılıkların dini yorumlarının Ehl-i Hadis ve Rey ekollerine ayrıldığından bahsetmiştik. Fukaha, hadisseyi önce kitap ve sünnete tatbik ediyor ve onlarda bulamadıkları zaman icthad yoluyla kıyasa gidiyorlardı.²²⁸ Ehl-i Rey konusunda Ebu Hanife döneminde Ebu Hanife'nin talebelerinden ve Ehl-i Re'y fukahasından olan İmam Ebu Yusuf Hadis öğrenmeye, hadis ezberlemeye başlamıştı. Re'y ve icthadlarını hadislere isnad ediyor. Hadise

²²³ Ali Bardakoğlu, Hanefi Mezhebi, **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 3

²²⁴ Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, s. 16,17,18

²²⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 372

²²⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 373

²²⁷ Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, s. 33

²²⁸ Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, s. 120, 128, 129

aksi bir durum çıkarsa o yorumu almıyordu. Bu dönemde ehl-i re'y ve ehl-i hadis arasındaki açıklığın daraldığını ve birbirlerine yaklaştığını görmekteyiz.

Muhammed Ebu Zehre, Ebu Hanife'nin siyasi tutumundan ²²⁹ da bahsetmiştir. Ebu Hanife; Abbasiler'in Emevileri mağlup ederek krallığı ellerinden aldıklarına şahit olmuş ²³⁰ fakat buna rağmen hiçbir şekilde ne başkaldırmış ne de ihtilale katılmıştır. ²³¹ Emeviler, gözlerini hep Ebu Hanife'nin üzerinde tutmuştur. O ise kendisine Kufe kadılığı veya beytülmal eminliği ile Bağdat kadılığı teklif edilmesine rağmen hiçbirini kabul etmemiştir. ²³² Ebu Hanife'nin halife seçimiyle ilgili görüşüne de değinen Muhammed Ebu Zehre, Ebu Hanife'nin Hz. Ali taraftarı olmakla beraber, Hz. Ali'nin faziletini kabul etmektedir. Şia fırkalarından hiçbirine katılmadığını ²³³ ve Ebu Hanife'nin; Emevilerin, Mü'minlerin de idaresinde hiçbir hakkı bulunmadığını belirtmiştir. Buna karşılık her ne kadar zorla da olsa idareyi eline geçiren halifeye itaat etmenin gerekli olduğu kanaatini taşıdığı nakledilmektedir. Fakat Ebu Hanife'nin Ehl-i Beyt mensuplarına destek verdiği ve Hz. Ali'ye karşı bir sempatisinin olduğu herkesçe kabul edilmektedir. ²³⁴ Muhammed Ebu Zehre, Ebu Hanife'nin Emevi ailesine halifeliği yakıştırmadığını anlatırken, Ebu Hanife için Allah ondan razı olsun ²³⁵ ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeden, biz de Muhammed Ebu Zehre'nin aynı düşüncede olduğunu anlamaktayız.

Muhammed Ebu Zehre, Ebu Hanife'nin döneminde birçok mezhep bulunmasına rağmen, Ebu Hanife'nin bu mezheplerle ilgili görüşlerinden bahsetmemiş olması ilginçtir.

Muhammed Ebu Zehre'nin, Ebu Hanife'nin ilim ve takva ehli bir insan olduğunu, makam ve mevki ihtirası olmadığını ve kendisini eleştirmedeğini, daha çok takdir ettiğini ifadelerinden anlamaktayız.

2.1.4.5.2. Malik b. Enes

93'te (712) Medine'de dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak kendisinden de nakledilen bu rivayetin dışında 90-98 (709-717) yılları arasında bir tarihte doğduğu zikredilmektedir. ²³⁶ İmam Malik'in de Ebu Hanife gibi siyasi anlamda karışık bir devirde yaşadığını söyleyebiliriz. Yine İmam Malik de, Ebu Hanife gibi

²²⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 391

²³⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 390

²³¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 391

²³² Mustafa Uzunpostalıcı, Ebu Hanife, **DİA**, İstanbul 1994, X, 133

²³³ Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, s. 190

²³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, Ebu Hanife, **DİA**, İstanbul 1994, X, 141

²³⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 391

²³⁶ İbrahim Canan, Malik b. Enes, **DİA**, İstanbul 1995, XI, 506

dönemindeki siyasi olaylara tevessül etmemiş, fikirlere sessiz kalmış, bunlarla ilgilenmemiştir. Bunun aksine insanları doğru yola, Kur'an ve sünnete yöneltmeye çalışmıştır.²³⁷

Ebu Zehre, İmam Malik'in mezheplerle ilgili yorumlarına yer vermemiştir. Bu konuyla ilgili sadece İmam Malik'in döneminde sapık fırkaların çıktığını, İmam Malik'in konuyla ilgili duyumlar aldığını ve bu düşüncelerde olanları talebe olarak kabul etmediğine değinmiştir.²³⁸ İmam Malik, Raşit Halifelerin uygulamasını siyasi düşüncede model, örnek kabul etmiştir.²³⁹

Ehl-i Re'y konusunda ise İmam Malik, Ebu Hanife gibi düşünmektedir. Aynı dönemde yaşadıkları için birbirleriyle görüşmeleri olmuş ve İmam Malik, Ebu Hanife'nin görüşlerini talebesi İmam Muhammed'e sormuştur. İmam Malik döneminde de, Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis'in aralarındaki açıklığın kapandığını ve her ikisinin de Re'y'de birleştiğini anlamaktayız.²⁴⁰

İmam Malik'in hilafet ile ilgili görüşü şöyledir: Hilafet Haşimi ailesine ya da Hz. Ali'nin soyuna münhasır bir şey değildir. Halife seçimi konusunda ise Hz. Ebubekir'in kendisinden sonra Hz. Ömer'i göstermiş olduğu veliahd sistemini ya da Hz. Ömer'in halifelik seçimini altı kişilik şuraya bırakması fikrini desteklemiştir. Eğer herkes hür iradesiyle biat etmemiş olursa halifenin hilafeti geçerli sayılmaz ve bu biat tüm İslam ülkelerindeki Müslümanlar tarafından yapılmalıdır. Fakat Mekke ve Medine'deki halk hilafete ehil birine biat ederlerse, o bütün Müslümanların halifesi olur. Çünkü onlar Peygamberin sünnetinin koruyucusudurlar. Kısacası İmam Malik'e göre halife olacak kişinin ehil olması ve fitne fesada karşı olması gerekmektedir.²⁴¹

2.1.4.5.3. Şafii

150 (767) yılında Gazze'de doğdu.²⁴² İmam Şafii'nin doğumu, büyük imam Ebu Hanife'nin vefat tarihine rastlamaktadır. Böylece bazı alimler; bir imamın öldüğünü ve başka bir imamın doğduğunu, bu şekilde yeryüzünün hiçbir zaman fıkıh imamlarından mahrum kalmayacağını söyleseler de, Muhammed Ebu Zehre bu fikre katılmayarak, böyle bir düşüncenin faydalı olmadığını dile getirmiştir.²⁴³

²³⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 443

²³⁸ Ebu Zehre, **İmam Malik**, s. 174

²³⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 445

²⁴⁰ Ebu Zehre, **İmam Malik**, s. 171

²⁴¹ Ebu Zehre, **İmam Malik**, s. 198-199

²⁴² Bilal Aybakan, Şafii, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 38, 223

²⁴³ Ebu Zehre, **MT**, s. 460

İmam Şafii'nin maddi durumu diğer imamlara göre daha zayıftı. Bu sebeple O, çalışmaya ihtiyaç duymuş ve kadılık yapmıştır. Bu görevi, zorluklarla karşılaşsa da adaletli bir şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Fakat 54 yıllık kısa hayatında sadece 5 yıl kadılık görevini ifa etmiş, daha sonra kendisini yine ilme adanmıştır.²⁴⁴ İmam Şafii, hocası İmam Malik ölene kadar öğrenci konumunda bulunmaktaydı. Hocasının vefatından sonra ise, ilim ve fikir hayatı Mısır'dan önce ve sonra olmak üzere iki dönemde ele alınmaktadır. Birinci döneme ait görüşleri kavli kadim veya mezheb-i kavli, ikinci döneme ait görüşleri ise mezheb-i cedid veya kavli cedid olarak adlandırılmaktadır. Mısır öncesi dönem üç kısma ayrılmaktadır:

a) İmam Şafii bu dönemde kadılık yapmış (179-184) ve toplumdaki menfaat çatışmalarını, bürokrasideki usulsüzlükleri görerek hayat tecrübesi kazanmıştır.

b) Mezheb-i kadimin teşekkül ederek, İmam Şafii'nin tedvine başladığı dönemdir. (184-195)

c) Mezheb-i kadimin ilan, takrir ve tedrisiyle geçen dönem. (195-199)

Mısır sonrası dönem; Mısır'a gitmeden önce İmam Şafii'nin zihni, o zamana kadar benimsemiş olduğu İmam Malik'in fıkhına yönelik eleştirilerle doluydu. Hem ehl-i re'yi hem ehl-i hadisi hem de İmam Malik'in yaklaşımlarını yeterince tanımıştır. Bunların güçlü ve zayıf yanlarını öğrenmiş olan Şafii, Mısır'a vardığında iki tarafın anlayışlarını objektif bir biçimde değerlendirebilme imkanı elde etmiştir. Daha önce Hanefiler'e karşı İmam Malik'i savunmak zorunda hisseden İmam Şafii, Mısır'da böyle bir ihtiyaç hissetmediği için kendi özgün çizgisini tesis etmeye başlamıştır.²⁴⁵

İmam Şafii İmam Muhammed'in öğrencisi olmasına rağmen, kendisini İmam Malki'nin öğrencisi olarak takdim etmiştir. Tarihçiler İmam Şafii'nin İmam Muhammed'e ne kadar süre öğrencilik yaptığıyla ilgili bilgi vermemişlerse de Muhammed Ebu Zehre'ye göre bu süre bereketli geçmiştir. Bunun sebebi de; İmam Malik'in öğrencisi olan İmam Şafii'nin İmam Malik'in görüşlerinden farklı görüşlerle tanışmış, İmam Malik'in fıkıh metodunun dışında bir fıkıh metodu öğrenmiş ve bu metotları karşılaştırma imkanı bulmuştur. Bunun doğal sonucu olarak da İmam Şafii, bazen bir grubun görüşüne yaklaşıırken, bazen de iki grubun görüşlerinden de uzaklaşmıştır. İmam Şafii'nin bu karşılaştırma işleminden sonra şu iki sonuca vardığını görmekteyiz:

²⁴⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 466-468

²⁴⁵ Bilal Aybakan, Şafii, **DİA**, XXXVIII, 224, 225

1- İmam Şafii, bu birikiminden sonra insanların karşısına kendine has bir mezheple çıkmış ve böylece bir fıkıh okuluna bağlı kalmamış, Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayanan hür ve müstakil ictihada yönelmiştir.

2- Böyle bir gelişmeden sonra İmam Şafii elbette istinbat (hüküm çıkarma) kaidelerini açıklayan ve sonraları fıkıh usulü diye adlandırılacak olan ilmi de ortaya çıkarmıştır. İmam Şafii bu çalışmasıyla ictihatta benzersiz bir konuma yükselmiştir. Şafii'den önceki alimler, yaptıkları ictihatlarda birtakım kurallara ve metotlara uyuyorlar ve bunlara fazla açık olmayan ibarelerle işaret ediyorlardı. İmam Şafii ortaya çıktığında yalnızca işaret etmekle yetinmemiş; ictihat sırasında uyulması gereken kuralları detaylarıyla açıklamış, bir müctehidin hataya düşmesini önleyecek ve ictihadı nispetinde yalnızca gerçeğe ulaşmasını sağlayacak şekilde kanunlar koymuştur.²⁴⁶

Biz Muhammed Ebu Zehre'nin İmam Şafii hakkında; farklı alimlerden ilim alması ve bunlara kendi metodunu ekleyerek ortaya yeni şeyler çıkarıp, farklı metotlar kullanmasını "bereket" olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. Bu görüşten hiç şüphesiz yine Muhammed Ebu Zehre'nin yeniliklere açık bir alim olduğunu anlamaktayız.

İmam Şafii'nin ortaya koymuş olduğu fıkıh, hadis, ve re'y okulları, görüşlerinin bir sentezi sayılabilir. Mekke ve Bağdat'ta ortaya koyduğu görüşlerinden önemli bir kısmından Mısır'a gelince vazgeçmiştir. Bunda hukuk bilgisi ve ictihad melekесinin, Mısır'da olgunlaşmış olması, Mısır'da karşılaştığı farklı hukuki adet ve geleneklerin etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeple belirli konularda eski ve yeni olmak üzere İmam Şafii'nin iki görüşüyle karşılaşmak mümkündür: Kadim görüşleri Kitabul Hucce adlı eserinde bulunurken, yeni görüşleri bugün birçok defa basılmış olan Kitabul Umm adlı eserinde yer almaktadır.²⁴⁷

İmam Şafii'nin yaşadığı çağ, farklı dinlerin, kültürlerin aynı ortamda yaşamaya başladığı dönemdir. Farklı dinlerin yanısıra birçok İslam Mezhebi de mevcuttu. Yani bu dönemde çok farklı akıllar, inançlar vardı. Herkes kendi inancına göre bir delil bulup bunu ispatlamaya ve üstünlük sağlamaya çalışıyor. Alimler, seyahat ediyorlar ve İmam Şafii onlarla görüşüp bilgi ediniyordu. Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis, gerçeği ortaya çıkarmak amacıyla birbirleriyle istişare ediyor ve birlikte karar alıyorlardı. Bu şekilde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis'in birbirine yaklaştığını, deyim

²⁴⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 469-470

²⁴⁷ Saffet Köse, **İslam Hukuku**, s. 80

yerindeyse iç içe girdiğini söyleyebiliriz. İmam Şafii de ictihad hususunda, Ehl-i Hadis'i ve Ehl-i Re'y'i kullanmıştır.²⁴⁸

İmam Şafii'nin yaşadığı dönemde çok konuşulan önemli konulardan biri de imamet meselesiydi. Konuyla ilgili İmam Şafii'nin de 3 farklı görüşü vardı:

İmam Şafii, imametın şart olduğunu ve mutlaka yerine getirilmesi gereken dini bir vecibe olduğunu düşünüyordu. O da tıpkı Hz. Ali gibi; "Gölgesi altında Mü'minlerin rahat iş yapacağı, kafirin de yararlanacağı, iyilerin rahat edeceği, kötülerin şerrinden emin olunacağı bir İmamın.." gerekli olduğunu düşünüyordu.

2- İmam Şafii İmametin Kureys'e ait olduğunu savunmuş ve bu konuyla ilgili şu rivayeti nakletmiştir: Kim Kureys'i hor görürse, Allah da onu hor görür. Ve yine İmam Şafii şu rivayeti nakletmiştir: Hz. Peygamber Kureys'e hitaben şöyle buyurdu: Siz Hak üzere olduğunuz sürece bu işe daha layıksınız. Ancak haktan yüz çevirerseniz şu hurma lifi gibi dağılırsınız. İmam Şafii'ye göre, bu nasstan İmamette adaletin şart olduğu anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla zalim olan ya da adil davranmayan kimse Kureysli de olsa imam sayılamaz.

3- İmam Şafii'ye göre, hilafetin sahih olması için "biat"ın başa geçmeyi öncelemesi şart değildir. Biatın daha önce olması şüphesiz daha evladır. Ancak İmam Şafii'ye göre, Kureysli biri iktidarı zorla ele geçirse ve sonra halkına adil davransa, halk da ona destek verse, o kişi imam sayılır. Nitekim, İmam Şafii'nin talebesi Hermele, onun şöyle söylediğini rivayet eder; "Kılıç zoruyla başa geçen ama daha sonra halktan kabul gören Kureysli halifedir." İmam Şafii halife olacak kişinin Kureysli olmasını, başa geçmeden veya geçtikten sonra halktan kabul görmesini şart koşturmuş. Fakat Şafii için adalet tartışılmaz bir şarttır.²⁴⁹

İmam Şafii Hz. Ali ile ilgili şunları söylemiştir: Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Kur'an bilgisi hakkında duasına mazhar olmuştur. Hz. Ali'ye insanlar arasında hüküm vermesi konusunda emir verilmiştir. Onun verdiği hükümler Hz. peygamber tarafından onaylanmıştır. Son olarak Muaviye ile Hz. Ali arasında geçen ihilaflarda Hz. Ali'yi haklı bulmuş, Muaviye'yi ise asi olarak nitelendirmiştir. İmam Şafii aynı değerlendirmeyi Hariciler için de yapmış. Bundan dolayı, fıkıhın asillerle ilgili hükümlerinde sürekli olarak Hz. Ali'nin kendisine karşı gelenlere yaptığı uygulamayı esas almıştır. Konuyla ilgili Ahmed bin Hanbel'e gelen bir rivayete göre; Yahya b. Main'in Şafii'yi Şii olarak nitelediği haberi gelince, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main'e bu karara nasıl vardığını sormuş, Yahya b. Main de şu cevabı vermiştir:

²⁴⁸ Muhammed Ebu Zehre, **İmam Şafii**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, çev. Osman Kesioğlu, Ankara 1969, s. 74-84-85-86

²⁴⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 484

"Şafii'nin asilerle savaşmak konusunda yazdıklarına baktım. Onun, delillerini baştan sona Hz. Ali'den adlığını gördüm." Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, Yahya bin Main'e, şaşırdığını ve Şafii'nin bu konu hakkındaki bilgileri Hz. Ali'den almak zorunda olduğunu söylemiş çünkü Ümmet içerisinde asilerle savaşan ilk kişi Hz. Ali'dir cevabını vermiştir.²⁵⁰

Muhammed Ebu Zehre bu alıntıyı verdikten sonra İmam Şafii'nin fıkhi konusuna geçmiş ve Şafii'nin Şii adıyla anılması hakkında bir yorumda bulunmamış ve dipnot da kullanmamıştır. Ayrıca Muhammed Ebu Zehre'nin, Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul etmesi, onun Şii olduğunu göstermez. Ebu Hanife de aynı şekilde Hz. Ali'nin faziletini kabul etmiş fakat bu durum Şii olarak anılmayı gerektirmez.

2.1.4.5.4. Ahmed bin Hanbel

Ahmed b. Hanbel, 164 (780) yılında Bağdat'ta doğdu.²⁵¹ İlim yolculuğuna küçük yaştan itibaren, İslami ilimleri öğrenerek başlamıştır. İlk önce Kur'an'ı ezberlemiş, daha sonra Hadis, Arapça, sahabe ve tabiin haberleri, Hz. Peygamber'in sireti gibi ilimleri öğrenmiştir. Muhammed Ebu Zehre, İmam Ahmed'in ilk olarak re'ye dayalı fıkha, daha sonra hadis ilmine yönelmiş olduğunu söylemektedir. Fakat zaman geçtikçe "kıyasa dayalı istinbat fikhını" hadise dayandırmış ve hadislerden hüküm çıkarmaya, hadislere göre kıyas yapmaya başlamıştır. Muhammed Ebu Zehre; Ahmed b. Hanbel'in hadislerle ilk olarak Ebu Yusuf'un şahsında tanıştığını, Ahmed b. Hanbel'in; "kendisinden ilk hadis yazdığım kişi, Ebu Yusuf'tur" rivayetine dayandırmaktadır.²⁵²

Abbasi halifesi Me'mun, hilafetinin son yıllarında Mu'tezile mezhebi ileri gelenlerinin etkisiyle dönemin tanınmış alimlerini Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü kabul etmeye çağırmıştır. Ahmed b. Hanbel, siyasi iktidarın baskısına maruz kalmasına rağmen bu çağrıyı reddetmiştir. Bu sebeple hapsedilmiş ve işkence görmüştür.²⁵³ Muhammed Ebu Zehre bu duruma karşılık, Ahmed b. Hanbel'in Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemesinin dinden çıkarmayacağını ve işkence görmemek için Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyebileceği halde niçin söylemediğini, niçin takiyye yapmadığını sormuş ve şu cevabı vermiştir: "İslami hükümlerin tatbik edildiği dar'ul İslam'da takiyye yapmak "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak" prensibine aykırıdır. Bu durumda, Ahmed b. Hanbel gibi fetva ve hadis konusunda

²⁵⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 485

²⁵¹ M. Yaşar Kandemir, Ahmed b. Hanbel, **DİA**, İstanbul 1989, II, 75

²⁵² Ebu Zehre, **MT**, s. 511-513

²⁵³ Saffet Köse, **İslam Hukuku**, s. 81

büyük bir konum elde etmiş olan biri için susmak caiz değildir. Aksine iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak onun vazifesidir. Böyle bir konumda olan kimse en ağır işkencelere çarptırılrsa dahi kendi görüşünde ısrar etmelidir. Çünkü Müslümanların peşinden gittiği bir İmamın takiyye yapması caiz değildir. İmam konumunda olan kimsenin takiyye ²⁵⁴ yapması insanların sapıtmasına yol açar. Çünkü insanlar gönüllerde yatanı bilmezler. Bu sebeple İmam Ahmed'in işkencelere sabrederek direnmesinin daha isabetli olduğunu düşünüyoruz" demiş ve İmam Ahmed'in her düşüncesine katılmadığını da belirtmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in siyasi konular hakkındaki metodu selefin metoduna uygundur. Selefin hilafet hakkındaki görüşü şöyledir: Halife, kendisinden sonra uygun gördüğü birini aday gösterebilir. Ancak son söz yine Müslümanların ona biat etmesidir. Nitekim, Hz. Peygamber de Hz. Ebubekir'i namaz imamı olarak tayin ederek, onun kendisinin yerine geçebileceğini işaret etmişti. Bunu açık bir şekilde söyleyerek değil, hal diliyle anlatmıştır. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebubekir'i namaz imamı olarak tayin etmesi, onun dünya işleri için de liyakatli olduğunun göstergesiydi. Bu sebeple Hz. Ebubekir halife olduğunda sahabiler; "Peygamber onu dinimiz için İmam olarak tayin etmişti, biz niçin onu dünyamız için İmam olarak seçmeyelim?" demişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, "Onların işleri, kendi aralarında şura iledir" ayetine dayanarak, halifenin şura ile seçilmesini öngörmüştür. Aynı zamanda İmam Ahmed, Hz. Peygamber'e halife olacak kişinin Kureyşli olmasını sünnetin bir gereği olarak kabul etmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in hilafet hakkında bir başka görüşü daha vardır. Bu görüşe göre; hilafeti zorla ele geçirdiği halde, insanları memnun eden ve hilafeti sağlayan kimsenin hilafeti geçerlidir. Hatta İmam Ahmed, hilafeti zorla ele geçiren kimse facir de olsa fitne çıkmasın diye ona itaat etmek gerektiğini söylemiştir. Konuyla ilgili olarak bir risalesinde şunları söylemektedir: "İmamlara, iyi olsun ya da kötü olsun, halifelik makamına oturup insanları razı eden ve adaleti sağlayanlara itaat etmek gerekir. İyi olsun kötü olsun, tüm devlet adamlarının idaresi altında cihat kıyamete kadar sürecektir. Ganimeti taksim etmek ve cezaları infaz etmek imamların yetkisindedir. Kimsenin aleyhlerinde konuşmaya hakkı yoktur. Devlet adamının zekatları halka dağıtması yeterlidir. İmamlardan birine karşı ayaklanan kişi, çevresine adam toplayıp hilafetini zorla veya rızayla kabul ettirse bile, bu kişi Müslümanların birliğini parçalamış ve Peygamber hadislerine aykırı davranmış

²⁵⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 527

sayılır. Bu kişi, bu hal üzere ölürse cahiliyye ölümüyle ölecektir." Muhammed Ebu Zehre, bu görüşleri garip bulmuş ve Ahmed b. Hanbel'in zulmü onayladığını, zalime karşı isyanı itaatsizlik saydığını belirterek bunları Ahmed b. Hanbel'in söylemesine şaşırması ve bunu şu şekilde açıklamıştır: İmam Ahmed, bu hususta Müslümanların maslahatını gözetmeyi esas almıştır. Ona göre dirlik ve düzen içerisinde bir nizam, mutlaka bulunmalıdır. Bu düzene karşı ayaklananlar, ümmetin gücünü bölmekte, ve onu temelinden sarsmaktadırlar. İmam Ahmed'in böyle düşünmesinin bir sebebi de Hariciler'in fitnelerini de gözönünde bulundurarak her şeyden önce kurulu bir düzenin bulunmasını gerekli görmüştür. Ona göre bu kurulu düzeni bozmak isteyenler, zalim sultanları işledikleri suçtan kat kat fazla suç işlemiş olurlar.

Ahmed b. Hanbel'in bu düşüncesinin bir sebebi de, Selefe tabi olmakla ilgilidir. Tabiiler, Emeviler döneminde yaşayıp birçok zulme şahitlik etmişler ve hiçbir şekilde isyan etmemişler, isyan edenlere de destek olmamışlardır. Ayrıca İmam Ahmed, sultanın özelliğı ne olursa olsun, sultan kim olursa olsun, düzeni korumaya çağırıldığı halde, hiçbir şekilde sultan veya valilerle ilişki kurmamış, gönderdikleri hediyeleri de kabul etmemiştir.²⁵⁵

2.1.4.5.5. Davud ez-Zahiri

Davud ez-Zahiri diye bilinen Davud bin Ali el İsfehani, Hicri 3. asrın başlarında doğmuş ve 270 senesinde vefat etmiştir.²⁵⁶ Aslen İsfahanlı bir aileden geldiğı için İsfahani nisbesiyle anılmaktadır.²⁵⁷ Muhammed Ebu Zehre, Davud ez-Zahiri ile ilgili sadece doğum bilgilerine değinmiş ve hemen akabinde kendisinin Zahiri mezhebiyle ilgili bağlantısına geçmiştir.

Davud ez-Zahiri, zühd ve takvaya dayalı yaşantısı, uç görüşleri ve cedelci tavırla dikkat çekmiştir.²⁵⁸ Devrin ileri gelen alimlerinden ve fakihlerinden dersler alan Zahiri, aynı zamanda İmam Şafii'den ders alan birçok kişiyle görüşmüş ve İmam Şafii'ye karşı büyük bir hayranlık duymuştur. Öyle ki İmam Şafii'nin faziletleriyle ilgili bir kitap yazmıştır. Şafii'ye bu derece hayranlık duyan Davud ez-Zahiri, Şafii fıkhından sonra Zahiri fıkhına nasıl geçmiştir diye soran Muhammed Ebu Zehre şu cevabı vermiştir: Davud ez-Zahiri'nin sadece nasslara yönelmesi, hem nasslara büyük önem veren İmam Şafii'nin etkisinde kalmasıyla, hem de kendi dönemindeki yoğun hadis faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü

²⁵⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 548, 549, 550

²⁵⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 574

²⁵⁷ Nûreddin İtr, Davud ez-Zahiri, **DİA**, İstanbul 1994, IX, 49

²⁵⁸ Saffet Köse, **İslam Hukuku**, s. 97

İmam Şafii, şeriatı algılanabilecek şekilde yorumluyor ve şeriat kaynaklarının nasslardan ve bu nasslara başvurularak yapılan kıyastan ibaret olduğunu söylüyordu. Yani Şafii'ye göre icthad, ya nassa dayanarak yapılmalı ya da bir konu hakkında geçerli olan bir nassın uyarlanmasıyla yapılmalıdır. İşte Davud ez-Zahiri, bu düşünceyi daraltarak, şeriatın yalnızca naslardan ibaret olduğunu savunmuştur. Ona göre şeriatla re'y sözkonusu olmadığı gibi, İslam nazarında nassın dışında bir bilgi kaynağı da yoktur.

Zahiri mezhebinin yayılması konusuna da değinen Ebu Zehre; Davud ez-Zahiri'nin, istinbat konusunda mezhebini yaymaya başladığını söylemektedir. Yaşadığı çağda rivayet çokluğu ve sünnetin revaçta olması da bir bakıma onun davetine zemin teşkil etmiştir. Ancak mezhebinin pek tutulmamış ve müntesiplerinin artmamış olmasına rağmen pek çok muhalifi olmuştur. Zahiri mezhebine karşı gösterilen tepkilerin bir sebebi de; Davud ez-Zahiri'nin taklidi kesin olarak reddetmesiyle ilgilidir. Ona göre alimlerin taklit etmesi caiz değildir. Herkesin icthad etmesi gereklidir. İctihad etmeyenler başka alimlerden fikir alabilirler fakat yine onun görüşüyle değil, onun yol gösterdiği kitap, sünnet ya da icma deliliyle amel etmesi gereklidir. Hatta Eğer o müctehid, yol gösteremiyorsa farklı bir müctehide gitmek gerektiğini düşünmektedir. Muhammed Ebu Zehre, Davud ez-Zahiri'nin bu fikrini idealist bulmakla birlikte böyle bir düşüncenin sonucunun iyi olacağı kanaatinde değildir. Çünkü Davud ez-Zahiri bu görüşüyle herkesi, Kitap ve Sünnet bilgisi olmayanları da icthad etmeye çağırmaktadır. Ebu Zehre'ye göre; bu şekilde insanlar nassların zahirine sarılacak ve tıpkı nassların zahirine bağlanarak hayatlarını sürdüren Hariciler gibi kimseyi tekfir etmeseler bile, bu manada Hariciler gibi olacaklardır.²⁵⁹

Muhammed Ebu Zehre'nin yorumundan da anlaşıldığı gibi, kendisinin İslam diniyle ilgili herhangi bir yanlışa ya da yanlış anlaşılmaya tahammülü olmadığını görmekteyiz. Fakat aslında kendisi icthad yapılması gerektiği düşüncesindedir. Davud ez-Zahiri ile ilgili söylemek istediği şey; bilen ya da bilmeyen herkesin icthad yapması sonucunda İslam dinine zarar vermesinden endişe etmesidir.

Zahiri mezhebi, bazı çevrelerin karşı çıkmasına rağmen yine de yayılma imkanı bulmuştur. Muhammed Ebu Zehre'ye göre mezhebin yayılmasının iki sebebi vardır:

1- Davud ez-Zahiri'nin eserleri tamamıyla sünnet ve rivayetlere dayanıyordu. Sünnet ve rivayet, onun kendi mezhebini dayandığı delillerden oluşuyordu.

²⁵⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 577, 578

2- Davud ez-Zahiri'nin talebeleri, hocalarının yazmış olduğu kitaplarda yer alan görüşleri yaymaya ve bu kitapların oluşturduğu ilmi havayı her yerde teneffüs ettirmeye çalışmışlardır. Bu çaba sonucunda Zahiri mezhebi geniş yayılma alanı bulmuştur.²⁶⁰

2.1.4.5.6. İbn Hazm

İbn Hazm 7 Kasım 994 yılında doğmuş ve 1064 yılında vefat etmiştir.²⁶¹ İbn Hazm, refah bir hayat sürerken, 15 yaşındayken ailesi büyük bir sıkıntıya düşmüş ve devlet büyükleri tarafından zindana atılmak, sürgün edilme, ve mağdur bırakılma dahil birçok felakete maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Yaşadığı bu zorluklar karşısında siyasete girmemesi gerektiğini bilen İbn Hazm, Emeviler'e karşı beslemiş olduğu vefa duygusu ve yardım etme isteğiyle siyasete girmiştir.²⁶²

İbn Hazm'ın İmamet ile ilgili Görüşleri

İbn Hazm imamet konusunu geniş bir yelpazede ele almıştır. Muhammed Ebu Zehre ise, bu görüşleri dörde ayırarak incelemiştir:

1- İbn Hazm'a göre imamet farzdır. Bu sebepten dolayı da İmam'a biat etmek gerekir.

2- İmamın adil olması şarttır. Çünkü dinin gerekleri ancak adil bir imamlarla yerine getirilir.

3- İmamette Kureyşli olmak şarttır. Kureyşli olmayan kişinin imameti geçerli sayılmaz.

4- İmamet veraset yoluyla kimseye kalmaz ya da kimseye geçmez. Bu maddeye göre halifelik ehil olan kişiye verilir.

İbn Hazm'a göre veliaht göstermek en mantıklı yoldur. Şayet Halife, veliaht tayin etmeden ölmüşse, o zaman ehil olan kişi halife olur. Bu da Hz. Ömer'in yapmış olduğu gibi tayin bir heyete bırakılır. Eğer iki kişi hilafet konusunda kavga ederse, o zaman daha çok oy alan kişi halife seçilir. Son olarak ise, seçim ileri gelenlerin çoğunluğuyla olmalıdır. Fakat burada Muhammed Ebu Zehre bu son görüşe karşı çıkmıştır. Faziletli kişilerin bulunamama ihtimaline karşın Ebu Zehre, oy çokluğuyla seçilmiş olan kişinin imametinin kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

²⁶⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 578

²⁶¹ H. Yunus Apaydın, İbn Hazm, **DİA**, İstanbul 1999, XX, 40

²⁶² Ebu Zehre, **MT**, s. 587

2.1.4.5.7. İbn Teymiyye

İbn Teymiyye 10 Rebiülevvel 661'de (22 Ocak 1263)'te Harran'da doğdu.²⁶³ İbn Teymiyye, ilimle ilgili olan bir ailede doğmuş ve ailesi kendisini ilme yöneltmiştir.²⁶⁴ İbn Teymiyye, İslam'ı savunmak adına çok fazla çile çekmiş²⁶⁵ fakat sonunda İslam alemini fikirleriyle etkilemiş ve kendisi öldükten sonra fikirleriyle birlikte mezhebi genişleyerek yayılmıştır. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem siyasi olarak; savaşların olduğu,²⁶⁶ dini olarak; mezhep taassubunun ve hurafelerin yaygın olduğu²⁶⁷ bir dönemdir. Muhammed Ebu Zehre'ye göre; bu sebepler doğrultusunda İbn Teymiyye'nin dili sert ve yazdığı şeyler açık olmuştur.²⁶⁸

İbn Teymiyye'nin düşünce yapısı tek bir alanla sınırlı değildir. Bu yüzden Muhammed Ebu Zehre, İbn Teymiyye'nin metodunu genel olarak açıkladıktan sonra, ilgilendiği alanlar hakkında özel olarak; Kur'an tefsirindeki metodu, akaid incelemelerindeki metodu, tasavvuf ve sofilerle ilgili görüşleri, siyaset ve sahabenin değeri ve dereceleri konusundaki ve fıkhi düşüncesindeki metoduna değinmiştir.

Muhammed Ebu Zehre, İbn Teymiyye'nin metodunu açıklamadan önce onun hep aynı metot ve mantıkla ilerlediğini söylemiştir. Buna göre "İbn Teymiyye'nin, tefsir konusundaki eser yazma metoduyla akaid, fıkıh ve tasavvuf ile ilgili eser yazma metodu aynıdır. Konuyu ilk önce sünnete dayandırır, daha sonra sünneti akılla karşılaştırır. Akli inşa için değil, tezkiye için kullanırdı. Bundan dolayı onun tek bir metodunun olduğunu görmekteyiz"²⁶⁹ demiştir. Bu bilgiyi, İbn Teymiyye'nin metodunu bildikten ve daha kolay anlaşılabilirliğini düşünerek verdikten sonra Ebu Zehre, İbn Teymiyye'nin genel olarak metodunu dört kısma ayırarak incelemiştir:

1- İbn Teymiyye, akaide, ahlaka ve özellikle müteşabihler konusunda akla tam olarak güven duymaz. Bu yüzden filozoflara, filozofların metodlarını ve yollarını izleyenlere karşı çıkar. Çünkü ona göre Kur'an ve Sünnet, bizlere doğru yolu bulacağımız akli esasları göndermiştir.²⁷⁰ Zaten İbn Teymiyye'nin ve Selefililiğin meşhur olduğu konu, aklın geri planda kalması ve Kur'an'la birlikte sünnetin teville ya da onların tevil yapmaya ihtiyaç duymamasıdır.

²⁶³ Ferhat Koca, İbn Teymiyye, **DİA**, İstanbul 1999, XX, 391

²⁶⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 633

²⁶⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 640

²⁶⁶ Muhammed Ebu Zehre, **İmam İbn-i Teymiyye**, İslamoğlu Yayıncılık, çev. Nusreddin Bolelli, Vecdi Akyüz, Adil Bebek, Mehmet Erdoğan, Veli Kayhan, İstanbul 1988, (İbn Teymiyye) s. 199

²⁶⁷ Ferhat Koca, İbn Teymiyye, **DİA**, İstanbul 1999, XX, 401

²⁶⁸ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye** s. 199

²⁶⁹ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 205

²⁷⁰ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 205

2- İbn Teymiyye'ye göre kişilerin ya da isimlerin bir önemi yoktur. Ona göre Kur'an, sünnet ya da ahabdan bir delil yoksa onun için söylenenin bir değeri yoktur. Konuyla ilgili ise Ebu Hanife'nin şöyle söylediğini anlatıyor;

"Bu benim kendi reyim. Kim ondan daha üstün bir görüş getirirse ben ona uyarım."

İmam Malik ise; "Ben sadece hata ve isabet eden bir insanım. Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti karşısında benim görüşümden vazgeçin."

Yine Ahmed b. Hanbel de; "dinini kişilere bağlama, çünkü onlar hata etmekten uzak değiller" demiştir.²⁷¹

3- İbn Teymiyye'ye göre, Kur'an şeriatin aslı, Hz. Peygamber ise Kur'an'ın tefsir edicisidir. Hz. Peygamber'den bu tefsiri açıklama ve tebliği alanlar sahabedir. Çünkü sahabe İslam dinini Hz. Peygamber'den almış ve onu korumuştur. Sonra bu dini kıyamete kadar onlara uyanlara nakletmişlerdir.²⁷²

4- Muhammed Ebu Zehre'ye göre İbn Teymiyye'nin son metodu, düşüncesinde mutaassıp olmayışıdır. Taassup derecesinde bağlandığı ve donup kaldığı herhangi bir fikir ona hakim olmamıştır. Aksine geniş bir bakış açısına sahip ve hür düşünceliydi. Doğru bir bilgi gördüğünde de kendi fikrinden vazgeçerdi.²⁷³

Muhammed Ebu Zehre, İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde var olan mezheplerden de bahsetmiş ve özellikle İbn Teymiyye'nin en büyük mücadelesinin Şia ve Eş'ariyye ile olduğunu vurgulamıştır. Hatta İbn Teymiyye'nin Eş'ari'ye yönelttiği eleştirilerden dolayı hapse atıldığını da belirtmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, Hanbelileri de, Allah'ın insan organları gibi organlarının olduğunu söyleyen mücessime olmakla suçlamış ve onların görüşlerini eleştirmiştir.²⁷⁴ Muhammed Ebu Zehre, İbn Teymiyye'nin mezheplerle olan bağlantısını bu şekilde açıklayarak, daha sonra İbn Teymiyye'nin yaşadığı döneme denk gelen mezhepleri kendi yorumuyla açıklamıştır.

Muhammed Ebu Zehre; İbn Teymiyye'nin kimlerle nasıl ve ne şekilde mücadele ettiğini yazmıştır. Mezhepleri anlatırken, İbn Teymiyye'nin o mezheple ilgili düşüncelerini aktarmak yerine, kendi düşüncelerine yer vermiştir. Bir mezhebi anlatırken kendi diliyle anlatmıştır.²⁷⁵ demiştir. Son olarak ise; Ebu Zehre İbn Teymiyye ile ilgili anlattıklarında da dipnot kullanmamıştır.

²⁷¹ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 207, 208

²⁷² Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 208

²⁷³ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 209

²⁷⁴ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 163

²⁷⁵ Ebu Zehre, **İbn Teymiyye**, s. 171

2.1.4.5.8. Zeyd b. Ali

Zeyd b. Ali'nin doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, 75 (694) ile 80 (699) yılları arasında Medine'de doğduğu söylenmektedir.²⁷⁶ İmam Zeyd, kendisi siyasetten uzak durmasına rağmen, Hz. Hüseyin'in oğlu olması dolayısıyla döneminde yaşanan siyasi karışıklıklar neticesinde siyasi propagandalara maruz kalmıştır:

1- Zeyd b. Ali döneminde Ehl-i beyt siyasetle uğraşmayı bırakmıştı. Hatta baskılardan kurtulmak için dönemin mevcut idarecilerine "Ya Emir'el Mü'minin" diye hitap etmeye başlamışlardı. Bazı Ehl-i Beyt mensupları siyasetten uzak kalmak için Medine'ye gitmişlerdi. Onlardan Irak ve Şam bölgesinde bulunan İmam Zeyd olmuştur. Haşimi ailesinin bu denli halktan kopuk yaşamasına rağmen, Şii propagandası artmış ve çoğu taraftarların sağlam İslami metottan uzaklaşmasına yol açıyor ve bu sapmalar her geçen gün daha da artıyordu. Zeyd bin Ali, seyahatleri sırasında gördüğü Şiilere hakkı öğretmeye ve onları sapmaktan kurtarmaya çalışıyordu.²⁷⁷

2- Siffin Savaşı'nın olumsuz etkileri sonucunda, Zeyd b. Ali'nin dedesi Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi ve bunun haricinde Emevi idaresinin Hz. Ali'nin torunlarına incitici bir tavır takınmaları halk arasında Emeviler'e karşı bir hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Yönetici vasıfları bulunan, aynı zamanda halkın da desteklemiş olduğu Zeyd b. Ali, başlangıçtan itibaren hilafete geçme arzusu taşıdığını göstermektedir. Aynı zamanda Medine'de valilik yapan İbrahim b. Hişam'ın huzurunda yaptıkları tartışmada Abdullah b. Hasan'ın, onun Sindli bir cariyeden doğmuş olmasına rağmen hilafet makamında gözü olduğunu dile getirmesi, İmam Zeyd'in, gençliğinden beri böyle bir düşüncesinin olduğuna işaret etmektedir.²⁷⁸ Muhammed Ebu Zehre de Zeyd b. Ali'nin "hem Zeydiler hem de tarihi olayların akışı ve İmam Zeyd'in kendisini halife olanlar arasında görmesinin bu kanıyı doğruladığını söylemektedir.²⁷⁹ Aynı zamanda İmam Zeyd'in bu arzusu Hişam b. Abdülmelik'in, Zeyd b. Ali'nin bu düşüncesini öğrendikten sonra onu takip ettirmesiyle birlikte eyleme de dönüşmüştür.²⁸⁰

²⁷⁶ Saffet Köse, Zeyd b. Ali, **DİA**, İstanbul 2013, XLIV, 313

²⁷⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 687

²⁷⁸ Saffet Köse, Zeyd b. Ali, **DİA**, İstanbul 2013, XLIV, 313

²⁷⁹ Ebu Zehre, **İmam Zeyd**, s. 74

²⁸⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 687

2.1.4.5.9. Zeyd b. Ali'nin Siyaset Anlayışı

Zeyd b. Ali, siyasi, ekonomik ve fıkhi görüşleri açısından Sunni çizgiye yakın bir alimdir.²⁸¹ Muhammed Ebu Zehre de Şii fırkalar arasında Ehl-i Sünnete en yakın ve en mutedil fırkanın Zeydiyye olduğunu söylemiştir.²⁸² Çünkü Zeydiyye, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olan çocuklarından hangisi olursa olsun, imamet şartları kendisinde bulunuyorsa onun imametini meşru kabul eder.²⁸³ Özellikle Şii- Sunni ayrışmasının ana hatlarını oluşturan hususlarda İmamiyye'ye ve İsnâaşeriyye'ye muhaliftir. Mesela İmam Zeyd imamet konusunda, Hz. Peygamber'in isim belirterek yerine imam tayin ettiği görüşünde değildir. Ona göre imamların başlıca özellikleri vardır. Bunlar, Hz. Ali ya da Hz. Fatıma'nın soyundan gelmek, ilim sahibi olmak, cömert olmak ve imametini ilan ederek ortaya çıkmaktır. İmamet, Şia'nın iddia ettiği gibi yalnızca Hz. Hüseyin'in değil, aynı zamanda Hz. Hasan'ın soyundan gelenlerin de hakkıdır. Bu özellikleri taşıması ve Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi olması dolayısıyla Hz. Ali halifeliğe hak kazanmıştır. Ancak fazilet bakımından daha üstün olan bir kimse varken ondan daha alt seviyede bulunan kişinin de halife olması caizdir. İmam Zeyd'e göre, Hz. Peygamber'den sonra, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in hilafetleri sahihtir. Fakat İmamiyye Şiası bunu kabul etmez. İmamiyye Şiasına aykırı olarak; İmam Zeyd'in, imamların masum olduklarını ve Allah'tan peygamberlerine, onlardan da imamlara intikal eden özel bilgi ve ilahi nur anlamına gelen ledünni bilgiye sahip olduklarını reddeder. Ona göre ilim sonradan kazanılır. İnsan, bu yolda ilerleyerek ictihad derecesini elde eder ve imamate layık olur. Ayrıca İmam Zeyd, gaib imam ve takiyye inancını da kabul etmez.²⁸⁴

İmam Zeyd, gizli imam görüşüne muhalefet etmiş ve imamın bir davetçi çıkarması gerektiği görüşünü ileri sürmüştür. Ona göre, imam gizli olamayacağı için "beklenen mehdi" düşüncesi de yersizdir. Aynı zamanda İmam Zeyd'e göre kıyamet günü haricinde geri dönüş yani ric'at da yoktur. Yalnızca kıyamet günü Allah ölüleri diriltecek, herkes hesaba çekilecek ve yaptıklarına göre ceza veya mükafat görecektir. Bu görüşler Zeyd b. Ali'nin görüşleridir. Ancak Carudiler'e (Zeydiyye'nin Tali fırkası)²⁸⁵ göre Cafer el-Mansur'un öldürttüğü en-Nefsüz-Zekiyye diye anılan ve Zeydilere göre de İmam Zeyd'in halifelerinden biri olan Muhammed bin Hasan mehdi ve davetçi olarak geri dönecek, zulüm ve haksızlıkla dolu dünyayı adaletle

²⁸¹ Saffet Köse, Zeyd b. Ali, **DİA**, İstanbul 2013, XLIV, 315

²⁸² Ebu Zehre, **MT**, s. 54

²⁸³ Öz, **Şiilik ve Kolları**, s. 95

²⁸⁴ Saffet Köse, Zeyd b. Ali, **DİA**, İstanbul 2013, XLIV, 315

²⁸⁵ Öz, **Şiilik ve Kolları**, s. 95

dolduracaktır. İşte bu sebeple Carudiler İmam Zeyd'e ric'at ve mehdi konularında muhalefet etmişlerdir. Fakat sadece bu iki konuyla kalmayarak, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in hilafetleriyle ilgili de muhalefet etmişler ve ikisinin de imametini reddetmişlerdir. Bu ihtilafa rağmen Carudilik, Zeydiyye adını almakta ve Zeydi gruplardan biri olarak geçmektedir. Bu ifadelerden dolayı Zeyd b. Ali, A'li Beyt'ten bir kişinin imamlığı hak edebilmesi için kendi adına davette bulunarak kıyam etmesini şart koşturmuştur. Bu şartın sebebi olarak Muhammed Ebu Zehre iki sebep öne sürmüştür:

1- İmamın tam yetkiyle seçilmiş olması ve seçimi yaparken toplumsal menfaati ön plana almalarıdır. Böyle bir seçim ancak Ehl-i Beyt'ten hilafet arzulayan kişinin arzusunun açık bir şekilde dile getirdiğinde tamamlanmıştır. Bu da ancak kişinin kendi adına davette bulunarak kıyam etmesiyle mümkündür.

2- Onun halifeliğinin, insanların en salahiyetlisinin seçilmiş olduğu tam yetkili bir iktidar makamı olarak görmesi ve o makamı verasete dayalı kabul etmemesidir.

Zeydiyye mezhebine göre imamda bulunması gereken şartlardan bazıları da; İmamın bizatihi savaşmak için ortaya çıkması konusunda güçlü olması, İmametin gerektirdiği ölçüde ilim sahibi olması, İmamın takva sahibi olması gerektirir.²⁸⁶

Muhammed Ebu Zehre'ye göre İmam Zeyd bu düşüncesiyle, İslami hilafet konusunda veraset sistemini reddetmiştir. Ehl-i Beyt'ten tercih edilecek kişinin bizzat kendisini tanıtmamasını, halkın onu yönetime getirdiğinde toplumsal çıkarı öngörebilmelerini ve o kimseyle diğerleri arasında hangisinin daha yetkin olduğu konusunda karşılaştırma yapabilmeleri için alenen kendisini tanıtmamasını zorunlu saymıştır.²⁸⁷

2.1.4.9. Cafer es-Sadık

Cafer es-Sadık 80 (699) veya 83 (702) yılında Medine'de doğdu. Babası Muhammed el-Bakır İsnâaşeriyye'nin beşinci imamıdır. Annesi Ümmü Ferve ise Hz. Ebubekir'in torunu olan Kasım b. Muhammed'in kızıdır. Buradan da anlaşılacağı gibi Cafer es-Sadık'ın soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından da Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır.²⁸⁸ Cafer es-Sadık, hadis, fıkıh, tefsir, akaid, cedel, lugat ve tarih alanlarında yoğun şekilde faaliyet gösterilen bir dönemde yaşamıştır. Farklı düşüncelere sahip olan fırkalarla fikri anlamda tartışmalar yapmış ve bu anlamda

²⁸⁶ Öz, **Şiilik ve Kolları**, s. 96

²⁸⁷ Ebu Zehre, **İmam Zeyd**, s. 179

²⁸⁸ Mustafa Öz, Cafer es-Sadık, **DiA**, İstanbul 1993, VII, 1

çağdaşlarının takdirini kazanmıştır. Bunun yanısıra çeşitli zümreler kendisinin farklı niteliklerini daha fazla ön plana çıkarmışlardır. İsnâaşeriyye'ye göre Cafer es-Sadık bütün gizli felsefi, tasavvufi, kimyevi ve tabii ilimlerle birlikte geçmiş ve gelecekteki bilgi ve haberleri içine alan cefr ilmine vakıftır; ilahi ilimlerin taşıyıcısı ve Şia'nın altıncı imamıdır. Ehl-i Sünnet'e göre ise, hadislerle uğraşan, fıkıhta müctehid derecesine ulaşmış, doğru sözlü bir alim olarak değerlendirilmektedir.²⁸⁹

Muhammed Ebu Zehre, Cafer Sadık'ı anlatmaya şu alıntıyla başlamıştır: "Vefayet'ül Ayan" isimli kitabında İbn Halikan İmam Cafer'i şu şekilde anlatır: İmamîyye mezhebinin oniki imamından ve Ehl-i Beyt'in en büyüklerinden biridir. Verdiği sözden dönmediği için kendisine Sadık lakabı verilmiştir. İnsan ve bilgin olarak üstünlüğünü herkes kabul etmiştir. Es-Sufi ile Cabir bin Hayyan onun öğrencilerindendi. Cabir bin Hayyan, Cafer Sadık'ın ilmini topladığı beş yüz risalesini, tek bir kitapta toplamış ve takdim etmiştir.²⁹⁰ Muhammed Ebu Zehre, bu alıntıyı şu şekilde açıklamıştır:

Birincisi; büyük bir kimya ve tabiat bilgini olan Cabir bin Hayyan'ın Cafer Sadık'ın öğrencisi olduğu,

İkincisi ise; Cabir bin Hayyan'ın Cafer Sadık'ın eserlerini toplayıp takdim ettiği eserin Cafer Sadık'a ait olmasıdır. Fakat Ebu Zehre, bu konunun kesin olarak bilinmediğini ve araştırılmaya muhtaç olduğunu söylemektedir. Bunun sebebi olarak ise, Cabir bin Hayyan'ın, Cafer Sadık'a ait olduğunu bildiren tek bir kelime dahi kullanmamış olması ve bunun dışında, Hayyan'ın Şia'ya yakın olması dolayısıyla Hz. Ali'nin soyundan gelmekte olan çağındaki en büyük imamın sözlerini ona nispet etmeden nakletmesinin akla yakın gelmediğini belirtmektedir. Fakat Cabir bin Hayyan, bu risaleyi, Cafer Sadık'tan aldığı bilgi ve ilhamlarla teşekkül ettiğini belirtmiştir. Veleve ki bu risalelerin Cafer Sadık'a ait olduğunu söyleyemesek bile, öğrencisinin yazdığı bu kitaplara bakarak, onun kitaplarda bahsi edilen ilimlerle ilgilendiğini bize göstermektedir demiştir.²⁹¹ Muhammed Ebu Zehre; İmam Cafer'in kozmolojiyle ilgilendiğine dair elimizde birçok delilin bulunduğunu, Onun bu ilmi Allah'ı bilmek, onun vahdaniyetini ispat etmek için bir araç olarak kullanmak istediğini söylemiştir.²⁹² Kozmolojiyle birlikte, tılsım, cefr, huruf gibi sırrı ilimlerde uzman olduğu, kitaplar yazdığı ve öğrenciler yetiştirdiği yönündeki iddialar tamamen asılsız olmasa da büyük ölçüde abartılıdır. Çünkü bu konuyla ilgili kendisine nispet

²⁸⁹ Mustafa Öz, Cafer es-Sadık, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 1

²⁹⁰ Ebu Zehre, **İslam Hukuk Okulları**, s. 246

²⁹¹ Ebu Zehre, **İslam Hukuk Okulları**, s. 246, 247

²⁹² Ebu Zehre, **İmam Cafer**, Şafak Yayınları, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1992, s. 36

edilen eserlerin çoğu, aslında sonraki Şii Batını zümrelere aittir ve Cafer'in Müslümanlar nezdinde saygın kişiliğini istismar etmek için kullanılmıştır. Nitekim Buhari'nin, İmam Cafer'in yanına girip çıkanların onun ağzından hadis uydurduklarını belirtmesi bu duruma örnek verilebilir.²⁹³

Muhammed Ebu Zehre'nin kitabında bahsettiği; Cafer Sadık'ın kimya ve kozmolojiye olan ilgisi ve Cabir bin Hayyan'ın Cafer Sadık hakkında yazdığı kitaplar ile ilgili söylemiş oldukları eleştiriye açıktır. Bu konuyla ilgili net bir bilgi elimizde bulunmamasına rağmen Ebu Zehre'nin bu bilgiyi kabul etmesi çok doğru değildir. Bununla birlikte Muhammed Ebu Zehre, Kur'an'ın eksiklik-fazlalık, imamet ve cefr meseleleriyle ilgili de pek kaynak belirtmemiştir. Cafer Sadık bu söylemlerde bulunmuştur demiyoruz fakat kaynak konusunda Ebu Zehre'nin eksikliği söz konusudur. Örneğin; Muhammed Ebu Zehre, Cabir bin Hayyan'ın yazdığı risale ile ilgili; bu risalenin İmam Cafer'e nisbeti doğru ise, onun varlık, burçlar ve yıldızlar konusunda araştırmalar yapmış olduğu şüphesizdir demektedir. Fakat devamında da bu risalenin İmam Cafer'e ait olduğunu reddedecek bir delile sahip olunmadığını belirtmiştir. İmamiyye mezhebi mensupları, bu risalenin İmam Cafer'e ait olduğunu kabulle karşılaşmışlardır. Elimizde şüphe götürmeyen kesin bir delil olmadıkça, onların kabulünü reddedemeyiz. Zaten, birçok alimin kabulle karşıladığı bir konuyu reddetmek, ancak ilmi yıkmak isteyenler tarafından işlenecek bir cürümdür. Çünkü ilmin temelleri geçmiş alimler tarafından atılmıştır. Aklen kabul edilmesi mümkün olmayan veya dinden zorunlu olarak anlaşılan bir konuya ters düşen kabuller dışında, alimlere delilsiz karşı çıkmak doğru değildir.²⁹⁴ Muhammed Ebu Zehre'nin burada belirtmiş olduğu duruma göre biz de şöyle diyebiliriz: Karşı delil olmaması durumunda bazı bilgileri delilsiz de kabul edebiliriz. Muhammed Ebu Zehre, böyle bir konuya taraf olmasa ve sadece burada belirtilen durumları aktarsaydı daha iyi olabilirdi. Son olarak Muhammed Ebu Zehre, Tarihçilerin İmam Cafer ile Cabir bin Hayyan ile irtibatının olduğunu nakletmektedir. Fakat bu tarihçilerin hangi tarihçiler olduğundan da bahsetmeyen Ebu Zehre'nin kaynak konusuyla ilgili bilgi vermemesi bizim için sıkıntı yaratmıştır.

Muhammed Ebu Zehre'nin Cafer Sadık ile ilgili asıl üzerinde durduğu konu, Şii Hadis kaynağı müellifi Kuleyni'nin kitabı el-Kafi'de Cafer es-Sadık ile ilgili değindiği Kuran'ın eksiklik-fazlalık meselesi, cefr ile ilgili rivayetler, imamet meselesi ve başka birkaç husustur.

²⁹³ Mustafa Öz, Cafer es-Sadık, **DiA**, İstanbul 1993, VII, 3

²⁹⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 724-725

İmam Cafer'in taraftarları, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği, onun da aldığı vasiyet üzere oniki imamın kendisinden sonra gelen kişiye devrettiği, çalışmakla öğrenilemeyen farklı bir ilmi de kendisine nispet ederler. İmam Cafer, bu onikinci imamın altıncısıdır. Şiiler bu ilmi cefr ilmi olarak adlandırmışlardır. Cefr'in sözlük anlamı, büyümüş ve serpilmiş keçi yavrusudur. Şiilere göre bu kelime daha sonra tahsille kazanılamayan Allah vergisi ilmin adı olmuştur.²⁹⁵ Şii kaynaklara göre, Hz. Ali el-Cefr ve el-Camia adında iki kitap telif etmiştir. Bu eserlerde Hz. Peygamber'den öğrendiği Kur'an'ın batını manalarından, geçmiş peygamberlere indirilen kitapların özünden ve kıyamete kadar gerçekleşecek bütün dini ve siyasi olayların çözüm yollarından bahsetmiştir. Diğer bazı kaynaklara göre ise söz konusu kitapları yazan ve cefr ilmini kuran kişi Cafer Sadık'tır.

Kuleyni Kafi'de şöyle demektedir: İmam Cafer Sadık'ın şöyle buyurduklarını duydum: "Beyaz ve kırmızı cefr olduğu söylenmektedir. Onda Davud'un Zaburu, Musa'nın Tevrat'ı, İsa'nın İncili, İbrahim'in Suhufu, helal, haram ve Fatıma'nın mushafı vardır. Onda Kur'an'dan bir şey olduğunu sanmıyorum. Onda insanların bize ihtiyaç duydukları vardır. Ama biz kimseye ihtiyaç duymayız. Hatta onda bir kırbacın, yarım kırbacın, bir kırbacın dörtte birinin ve tırmalamanın dahi diyeti vardır. Kırmızı Cefr'de silah vardır..."²⁹⁶ Muhammed Ebu Zehre, bu alıntının sonunda Cefr'i iki kısma ayırmıştır. Bir kısmı keçi derisi bir kısmı da koç derisi üzerine yazılmıştır²⁹⁷ demiştir fakat Kafi'de araştırmalarımıza göre böyle bir ifade geçmemektedir.

Muhammed Ebu Zehre ikinci olarak şu rivayeti nakletmiştir: İmam Cafer Sadık'ın, sabah Allah'ın Hz. Muhammed'e ve ondan sonra gelen imamlara özel olarak vermiş olduğu cefr kitabına baktığını, kitapta, gaib imamın doğuşunu Samarra'da kayboluşunu ve Allah'ın kendilerine peygamberlerden birer özellik verdiği..²⁹⁸ hadisi Usul-u Kafi'de vardır. Muhammed Ebu Zehre, bu rivayetlerden şu sonucu çıkarmaktadır: Cefr, Cafer Sadık'ın devraldığı ve zaman zaman ona başvurarak içindeki harfler, semboller veya bilgiler vasıtasıyla gayb ilmini öğrendiği bir kitaptır. Hatta belki de varlığı iddia edilen bu kitapla, İmamların Hz. Ali'den alarak birbirlerine devrettikleri iddia edilen özel bilgi aynı şeydir.²⁹⁹

Muhammed Ebu Zehre, üçüncü olarak ise şu hadisi nakletmiştir; Allah, peygamberine bir kitap indirdi. Kitabı getiren Cebrail şöyle dedi: Ey Muhammed! Bu

²⁹⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 725

²⁹⁶ Caferilik, Usul-ü Kafi, http://www.caferilik.com/kutuphane/book/usul-u-k%C3%A2fi#Tab3-29554_551_113, (15.03.2018) s.551

²⁹⁷ Ebu Zehre, **İmam Cafer**, s. 38

²⁹⁸ Ebu Zehre, **İmam Cafer**, s. 38

²⁹⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 726

kitap senin neciplere vereceğin vasiyetindir. Hz. Muhammed de; Ey Cebrail, asiller (necipler) kimlerdir diye sordu. Cebrail de Hz. Ali ve çocuklarıdır buyurdu. Kitabın üzerinde altından mühürler vardı. Hz. Muhammed aldığı kitabı Hz. Ali'ye verdi ve onun mühürleri açıp içindekiyle amel etmesini söyledi. Daha sonra Hz. Ali mührü açıp oğlu Hz. Hasan'a verdi. Bu silsile bu şekilde Mehdi'ye kadar devam edecektir.

³⁰⁰ Bu rivayet için Meclisi 'meçhul', Behbudi 'zayıf' der. ³⁰¹

Muhammed Ebu Zehre, Cefr ile ilgili rivayetleri üç maddede eleştirmiştir.

1- Cefr ile ilgili rivayetler gayb ile ilişkili olduğu için, söylenenlerin Cafer Sadık'a nisbet edilmesini kabul etmemiş fakat Allah'ın gayb bilgisini bazı peygamberlere risaletlerini ispatlamaları için bu ilimden kullanabileceği mucizeler gösterdiğini de eklemiştir. Muhammed Ebu Zehre bu düşüncelerini ayetlerle desteklemiştir: Eğer Ben gaybı bilseydim, elbette ki çokça hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı.. (A'raf 7/188) ³⁰² Ebu Zehre, Kafi ile ilgili uyguladığı metodunu şu şekilde açıklar; "akla aykırı olan ve İmam Cafer'i peygamberlik mertebesine çıkarmasa bile, insan olma çizgisinden uzaklaştıran her türlü rivayete karşı çıkıyoruz" demiştir.

2- "İmam Cafer'e nisbet edilen cefr ile ilgili rivayetler sadece Kuleyni yoluyla gelmektedir. Kur'an'da eksiklik-fazlalık meselesiyle ilgili rivayetleri de Kuleyni kitabında yazmıştır fakat bu rivayetlerin doğru olmadığını Tusi, Murtaza ve İsna Aşeriyye alimleri de bu rivayetlerin aksini ortaya koymuştur. Bu sebeple, Kuleyni'nin rivayetlerini kabul edemeyeceğini" söylemektedir.

3- Son olarak ise; "Caferi mezhebi alimleri de cefr ile ilgili bilgi vermekle birlikte bunu Cafer Sadık'a dayandırmamaktadırlar" demektedir. ³⁰³

Muhammed Ebu Zehre'ye göre, cefr düşüncesi İmamiyye mezhebine Hattabiler tarafından geçmiştir. Buna dayanak olarak ise; Makrızı'nın el-Hıtat adlı eserindeki şu cümleyi göstermiştir: Hattabiler, Cafer Sadık'ın kendilerine Cefr adında bir deri bıraktığını, onda gayba ve Kur'an tefsirine yönelik her şeyi bulabildiklerini iddia etmiştir. ³⁰⁴

İmam Cafer Sadık şöyle buyurdu: "Sözünü ettikleri Cefr'de onların hoşuna gitmeyecek şeyler vardır. Zira onlar hakka inanmıyorlar; hak ise ondadır. Eğer doğru söyleyenler onlar ise, Ali'nin hükümlerini ve (mirasa ait) bölmelerini ortaya

³⁰⁰ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 39

³⁰¹ Mehmet Eren, **Muhammed Ebu Zehre'nin Kuleyni'ye Yönelik Eleştirileri**, Marife Dergisi, yıl 8, sayı 3, 2008, s. 385

³⁰² Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 39

³⁰³ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 40

³⁰⁴ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 40

çıkarsınlar. Onlara teyzeler ve halalara ait hükümleri de sorun. Onlar Hz. Fatıma'nın mushafını da ortaya çıkarsınlar. Onda Hz. Fatıma'nın vasiyeti vardır. Hz. Peygamber'in silahı da onunla beraberdir. Allah buyuruyor ki: "...Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, bundan önce olan bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı getirin." ³⁰⁵

2.1.4.9.1. Cafer Sadık'ın Siyaset Anlayışı

Cafer Sadık'ın siyaset anlayışına değinmeden önce, İmamet meselesine değinmek, konunun bütünlüğü açısından daha sağlıklı olacaktır.

İmam; sözlükte kendisine uyulan kimse demektir. Toplumun başında bulunan ve toplumu yönlendiren kişilere imam adı verilmiştir. İmam tarafından idare edilen toplum ümmet kelimesiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla imam; ümmetin idaresini üstlenen kişi, İmamet de imamın üzerine aldığı görev anlamına gelmektedir. İslam dininde siyasi ve hukuki bir terim olarak Hz. Peygamber'den sonra, İslam toplumunun yönetimini en yüksek derecede üstlenen kişinin görevini ifade eder. ³⁰⁶ İmamet, Şia'ya göre dini ve siyasi olmakla birlikte Ehl-i Bey'te ait bir meseledir. ³⁰⁷

Muhammed Ebu Zehre, Cafer Sadık'ın siyaset anlayışını, Şia'nın temel görüşü olan İmamet ile açıklamıştır ve bunu ilk olarak Şehristani'den alıntı yaparak ifade etmiştir: "...İmam Cafer, İmamlık konusuna hiçbir şekilde değinmemiş, halifeler ile ilgili hiç kimse ile tartışmamıştır. Çünkü ilim denizine dalan kişi dereye tamah etmez.." ³⁰⁸ Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi İmam Cafer siyasetle aktif olarak ilgilenmemiştir. Bu, ittifakla kabul edilen bir görüştür. Fakat İmamiler, İmam Cafer'in çağının imamı olduğunu ve bu sebeple takiyye prensibini benimseyerek kendi propagandasını yapmadığını söylemektedirler. ³⁰⁹ İmamiler Cafer Sadık'ın şu ifadesinden dolayı takiyye yaptığı kanaatine varmışlardır: Takiyye benim ve (babalarımın) atalarımın dininde vardır. Takiyyeye uymayanın dini yoktur ve durumumu ifşa eden onu inkar ³¹⁰ eden gibidir, şeklindeki sözlerdir. Fakat Şii inancında, olası tehlikeleri önlemek amacıyla koyulan bu kural, daha sonra oluşan Şii fırkaları tarafından zaman zaman istismar edilerek subjektif sebeplerle inançlarını gizleme ve prensiplere aykırı davranma gibi uygulamalara yol açmıştır. ³¹¹ Muhammed Ebu Zehre de takiyye prensibinin herhangi bir tehlikeye karşı

³⁰⁵ Caferilik, Usul-ü Kafi, http://www.caferilik.com/kutuphane/book/usul-u-k%C3%A2fi#Tab3-29554_551_113 (15.03.2018), s. 551

³⁰⁶ Mustafa Öz, Avni İlhan, İmamet, **DİA**, İstanbul 2000, XXII, 201

³⁰⁷ Mehmet Eren, s. 388

³⁰⁸ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 42

³⁰⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 731

³¹⁰ Ebu Zehre, **MT**, s. 731

³¹¹ Mustafa Öz, Cafer es-Sadık, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 2

korunma yolu olduğunu Al-i İmran suresindeki (3/28) ayetle açıklamıştır: Mü'minler, inananları bırakıp kafirleri dost edinmesin. Kim böyle yaparsa, artık Allah ile bir dostluğu kalmaz. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeye karşı korunmanız başka.. Fakat Allah, sizi kendisinden sakındırmaktadır, dönüş Allah'adır.³¹²

İmamiyye mezhebi dışında, Ehl-i Sünnet alimler İmam Cafer'in halifeliği istemediğini, böyle bir konu hakkında kimseyle tartışmadığını söylüyorlar. Bu ihtilafın sebebi iki maddeye dayanmaktadır:

1- İmamiyye mezhebine göre, İmamet ancak veraset yoluyla yani Hz. Peygamber'in vasiyetiyle gerçekleşir.

2- İmamiler, fiilen hükmetmediği ve kendisinin imamet ile ilgili herhangi bir talebi olmaksızın Cafer Sadık'ı imam olarak kabul etmişlerdir. Fakat Zeydiler de bu konuda onlara karşı çıkmıştır. Yalnız onlar bunu kabul etmezler çünkü halifelik; halifenin kendi eliyle ya da vasıtasıyla yürütüldüğü bir müessesedir.³¹³

İmam Cafer'in siyasetle fiilen ilgilenmemesi, kendisinin siyasi bir görüşünün olmadığı anlamına gelmiyor. Bunun aksine kendisinin siyasi bir görüşü vardır. Fakat siyasi bir görüşünün olması, belli bir şeyin propagandasını yapmakla aynı şey değildir diyen Muhammed Ebu Zehre, İmamiler'in Cafer Sadık'ın siyasetle fiilen uğraşmamasını takiyye prensibinden kaynaklandığını ifade etmekle birlikte, kendisinin buna inanmadığını, bunun aksine, Cafer Sadık'ın fiili siyasetten tamamen uzak durduğunu ifade etmektedir.³¹⁴

Muhammed Ebu Zehre, Şia'nın imamet anlayışını kitabının çeşitli yerlerinde eleştirir. Eleştirdiği konu ise daha çok, imamların peygamberlerin varisi olduğu fikridir. Bu konuyla ilgili; Hz. Peygamber'in şeriatı tümüyle açıklamış ve tamamlamış olduğunu söyler ve bunu şu ayetle destekler: "Bugün sizin için dininizi tamamladım..³¹⁵ Ebu Zehre şu şekilde devam eder; Hz. Peygamber herhangi bir şey gizlemiş olsaydı, Allah'ın risaletini tümüyle tebliğ etmemiş olacaktı. Böyle bir şeyin olmayacağı ayetle sabittir. Öte yandan Peygamberlerin dışında kimsenin masum olduğuyla ilgili herhangi bir delilin olmadığına da değinmiştir.³¹⁶

İmamet konusuyla ilgili Cafer Sadık'ın duruşunu inceledikten sonra, şimdi de Muhammed Ebu Zehre'nin bu konuyla ilgili Kuleyni'ye eleştirilerini inceleyeceğiz. İmamiyye Şia'sının temelini bilindiği üzere imamet meselesi oluşturmaktadır. Şia'nın en önemli hadis kitabı el-Kafi'de bu konuyla ilgili farklı başlıklar altında hadisler

³¹² Ebu Zehre, **MT**, s. 731

³¹³ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 43

³¹⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 732-733

³¹⁵ Maide, 5:3

³¹⁶ Ebu Zehre, **MT**, s. 65

geçmektedir. Bunlardan bazı konu başlıkları şu şekildedir: "İmamlara itaatin farz oluşu babı, Kur'an imama hidayet eder babı, Allah'ın Kur'an'da zikrettiği nimetin imamlar olduğu babı, İmamların Hz. Peygamber ve önceki peygamberlerin varisleri oldukları babı, amellerin Hz. Peygamber'e ve imamlara sunulduğu bablarıdır."

Muhammed Ebu Zehre, imamete ilişkin rivayetlerden; Allah'ın imamlara itaati emrettiği ve imamları inkarı yasakladığı, imamlığı üstlenen kişinin hatasız ve günahsız olduğu, imamların peygamberlerin varisi oldukları³¹⁷ gibi rivayetleri tenkit etmiştir. Muhammed Ebu Zehre'nin bu rivayetleri tenkit etmesinin sebebi; imametin dini bir akide olup, kişiye özel olarak ilahi vesayetle gelmiş olmasıdır. Bu da sonuç olarak Peygamberlerin masum oluşunun da imamlara vesayet yoluyla geçmesi gerektiği düşüncesini getirmektedir.³¹⁸ Bu düşüncelerin sonucunda imamet meselesinin İmamiyye mezhebine göre inanç meselesi haline geldiğini görmekteyiz. Bununla ilgili Kuleyni dışında Şeyh Saduk ve Tusi'nin de aynı fikirde olduğunu görmekteyiz: Şeyh Saduk'a göre; İmamları sevmek iman, onlardan nefret etmek ise küfürdür. Tusi'ye göre ise; ..Allah bütün bu işleri kendisi yapmaz.Yalnız bunları yapacak birini tayin etmemesi halinde kınanır. Yani İmamın nasbı, Allah'ın üzerine vaciptir. O, vacibi ihlal etmez. Öyleyse imam vardır ve nasb edilmiştir. Zaten istenen de budur.³¹⁹

Muhammed Ebu Zehre'ye göre, fıkıh imamı olmak siyaset imamlığını gerektirmez. Hz. Peygamber, fıkıh konusunda daha bilgili olan birinin yerine, fıkıh konusunda daha az bilgili de olsa, idari meziyetleri daha üstün olan birini seçmiştir. Yine aynı şekilde Üsame b. Zeyd'i, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in bulunduğu orduya komutan tayin etmiştir. Şüphesiz ki Üsame'de o iki büyük sahabinin fıkıh bulunmuyordu.³²⁰ Bu konuyla ilgili Muhammed Ebu Zehre, İmam Zeyd'in imamet anlayışıyla kendi düşüncesini desteklemiştir: Hz. Ali'nin, Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer'den daha üstün olduğunu ve bu üstünlüğün, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e daha yakın olmasıyla açıklamamıştır. Çünkü hilafetteki asıl anlamın, daha üstün olanı seçmek değil, aksine güçlükler karşısında dik durabilen, insanların kendisine itaat etmesini sağlayabilen ve her halükarda fitne çıkarmayacak birinin seçilmesi gerektiğini söylemiştir.³²¹ Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi, imamlık görevinin belli bir bölgeye, kabileye ya da aileye değil, bu işi yapabilecek ve kaldırabilecek nitelikli bir kimseye verilmesi; İslam dini adına hem siyasi hem sosyal hem de dini anlamda

³¹⁷ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 167-168

³¹⁸ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s.168

³¹⁹ Hasan Onat, **İMT**, s. 204

³²⁰ Mehmet Eren, s. 389-390

³²¹ Ebu Zehre, **İmam Zeyd** s. 176

daha efdal olacaktır. Son olarak Muhammed Ebu Zehre şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu mülahazalara burada özellikle yer vermemizin sebebi, bu meseleyle ilgili ihtilafın, iki tarafı birbirine zıt birer fırka haline dönüştürmesidir. Bu konuda onlarla ihtilafımız olmakla birlikte, bu ihtilafın düşünce ve nazariye boyutunda kalmasını, içinde fırkacılık duygularını barındırmamasını temenni ederiz" ³²² demektedir.

Burada konuyla ilgili belirtmek gerekirse, Muhammed Ebu Zehre, bazı mezheplerin bazı görüşlerine, ya da aşırı fırkalarına karşı sert bir tutum sergilemiş, hatta Şia'nın ve Hariciler'in bazı gulat fırkalarını İslam dini içerisinde bir yeri olmadığını söylemişse de, bu tutumu onun hiçbir zaman objektif davranmasına engel olmamıştır. Kendi inancı ve bu inancının doğrultusunda kendi görüşlerini, inandığı şeyleri açık bir şekilde dile getirmiştir. Kişileri mezheplerden, mezhepleri fırkalardan ayrı bir biçimde incelemiş ve herkesi ya da her mezhebi farklı farklı yorumlamıştır. Bu, onun geniş bir bakış açısına sahip olduğunun göstergesidir diyebiliriz.

İmam Cafer'in mezheplerle olan ilişkisine baktığımızda; Muhammed Ebu Zehre, İmam Cafer'in döneminde bulunan mezhepleri belirterek (Cebriyye, Kaderiyye, Mu'tezile, Mürcie) bunlarla ilgili açıklamalar yapmış ve İmam Cafer'in bu mezheplere yol gösterici, irşad edici ve yönlendirici tartışmalarının olduğunu vurgulamıştır. Fakat mezheplerden bahsederken İmam Cafer'in hangi konuda bu mezheplere yol gösterdiğinden ya da yönlendirdiğinden bahsetmemiştir.

2.1.4.9.2. Kur'an'da Eksiklik Fazlalık Meselesi

Muhammed Ebu Zehre, böyle bir konunun varlığından rahatsız olması sebebiyle konuyla ilgili yorum yapmak istemediğini fakat buna mecbur kaldığını 3 madde halinde belirtmiştir: Bunlar;

1- Bu konuyla ilgili Ehl-i Beyt imamlarına ve özelde Cafer Sadık ile babası Bakır'a nispet edilen rivayetlerin yalan olduğunu göstermek,

2-İmamiyye mezhebi içerisinde bu fikirlere inanmayan alimlerin olduğunu ortaya koymak,

3- Mezhep içerisinde bu rivayetleri kabul edenler hakkındaki düşüncelerini belirtmektir. ³²³

Muhammed Ebu Zehre, bazı "Zeydi Fıkıh Usulü kitaplarından, İmamiyye'nin Kur'an'da eksiklik olduğu görüşünü nakletmiştir. Bundan sonra, gerçekte İmamiyye

³²² Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 181

³²³ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 290

mezhebinin tamamının bu görüşte olmadığını,³²⁴ sadece bir kısmının böyle bir iddiada bulunduğunu ve Hz. Ali'nin yanında hiçbir noksanlık arız olmayan tam mushafın bulunduğunu söylemiştir. Fakat başlarında Tusi ile Murtaza'nın bulunduğu İmamiyye topluluğu bu görüşe karşı çıkmıştır. Cafer Sadık böyle düşünenlerin Müslüman olmadıklarını söylemiştir. İmamiyye'ye göre rivayetleri hüccet kabul edilen Kuleyni'nin, böyle apaçık küfür içeren şeyleri iddia etmesi kabul edilebilecek bir husus değildir.³²⁵

Abdurrasül'e göre Ebu Zehre, kitabının bazı yerlerinde Kur'an'da eksiklik-fazlalık fikrini ileri sürdüğü iddiasıyla Kuleyni'yi tekfir etmektedir. Bu suçlamanın sebebi, bazı nadir rivayetlerin sadece Kuleyni'nin kitabında bulunmasıdır. Yoksa O, bu fikri kabul ettiğini söylememiştir ve bu görüşü savunduğuna dair herhangi bir delil mevcut değildir. Abdurrasul; Ebu Zehre'nin aynı şeyi yapan Suyuti gibi alimleri savunduğunu söyler Yine Abdurrasul, Ehl-i Sünnetten de Şia'dan da alimlerin Kuleyni hakkında daima övgü içeren ifadeler kullandığını belirtmektedir.³²⁶

Muhammed Ebu Zehre'nin, Kuleyni'yi Kur'an'ın eksiklik-fazlalık meselesindeki asıl eleştirisi, Kuleyni'nin bu rivayetleri kitabına alması ve bunlarla ilgili olumlu ya da olumsuz herhangi bir yorum yapmamasıdır. Bu durumda Ebu Zehre'ye göre Kuleyni bu rivayetleri kabul etmiştir.³²⁷ Muhammed Ebu Zehre, konuyu ayetle desteklemiştir: İnkâr edenler, Kur'an O'na topluca indirilmeli değil miydi? dediler. Biz Onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle parça parça indirdik ve onu tane tane okuduk.³²⁸ Kur'an'daki ayetlere rağmen Kuleyni, İmamiyye'den birtakım kişilerce sika ravi olarak görülmüştür. Muhammed Ebu Zehre, bu düşünceye karşı çıkmış ve bu düşüncelerine rağmen Kuleyni'nin sika ravi olarak görülmesini tenkit etmiştir.³²⁹

Kuleyni'nin Cafer Sadık'tan bu rivayetleri aktarırken, bu gibi rivayetleri el-İtkan isimli eserine alan İmam Suyuti'ye benzediğini ileri sürmektedir. Ebu Zehre, el-İtkan'a bakıp, Kuleyni'nin bu hususta söylediği şeyin doğru olduğunu söylemektedir. Fakat Suyuti'nin bu rivayetlerin alınmaya değmez olduklarını söylediğini ifade etmektedir. Bunun için İmam Suyuti, yaptığı aktarmadan sonra şunları söylemektedir: Kadı Ebu Bekir Bakıllani'nin "İntisar" isimli eserinde bu çeşit rivayetlerin kabul edilmeyeceğini çünkü ahad haber olduklarını anlatmaktadır. Fakat

³²⁴ Mehmet Eren s. 372-373

³²⁵ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 320, 321

³²⁶ Mehmet Eren s. 373

³²⁷ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 284

³²⁸ Furkan, 25/32

³²⁹ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 285

Muhammed Ebu Zehre'ye göre Suyuti, inanmadığı için bu rivayetleri kitabına almamalıydı. Çünkü bunlar bize göre imanı zayıf kimselerin kalplerinde şüphe oluşturabilir. İslami gerçeklerle ve İslamda kesin olan bazı noktalarla oynayan dinsizlerin, istismarlarına yol açabilir, demiş ve Suyuti ile Kuleyni'yi üç noktada birbirinden ayırmıştır: ³³⁰

1- Suyuti, bu rivayetleri nesh konusunu ele alırken nakletmektedir. Fakat Kuleyni, rivayetlerin Allah'ın neshi olmadığını, bizzat sahabenin neshi olduğunu savunmuştur.

2- Kuleyni, Kur'an ve onun rivayetleri hakkında yalan rivayetlerden başka rivayetlerde bulunmazken, Suyuti; içeriği ravinin eliyle Kur'an'da noksanlık yapıldığını ifade eden değil, neshin boyutlarını da açıklayan çeşitli rivayetlerde bulunmaktadır.

3- Kuleyni ve onun gibi düşünen bazı kişiler, Kur'an'a müdahaleler olduğunu iddia ederek, bunları Cafer Sadık'a dayandırmışlar. Oysa Ehl-i Sünnet alimlerden hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamış ve böyle bir ifade nakletmemişlerdir.

Bu şekilde Kur'an'da nesh olduğunu rivayet edenlerle, Kur'an'da Allah'ın vahyi ile değil de insan eliyle eksiklik meydana getirildiğini öne sürenlerin arasındaki fark budur. ³³¹

Muhammed Ebu Zehre'nin Kuleyni'yi bu denli tenkit etmesinin sebebi, Kuleyni'nin Kur'an'da tahrif olduğuyla ilgili hadis rivayet etmesi ve bu rivayetleri tenkit etmemesiyle ilgilidir. Bizler Ebu Zehre'nin bu düşüncelerine baktığımızda, ayetlerle desteklenen bir konunun insanlar tarafından bu şekilde basitleştirilerek gündeme getirilmesinin yanlış olduğunu düşünmekteyiz. Konuyla ilgili Ebu Zehre'nin gerek haykırmasını ve gerekse sitem etmesini acizane haklı bulmaktayız.

Ebu Zehre'nin Kafi'de tenkit ettiği ayetlerden bazıları şunlardır: Cafer Sadık şöyle buyurmuştur: "İnsanlardan kim, Kur'an'ın tamamını nazil olduğu şeklinde topladığını iddia ederse, mutlaka yalancıdır. Ali bin Ebu Talip ve ondan sonra gelen İmamlar dışında hiç kimse, ne onu Allah Teala'nın indirdiği tertipte toplamış ne de hıfzetmiştir. ³³²

³³⁰ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 292

³³¹ Ebu Zehre, **Cafer Sadık**, s. 293-294

³³² Caferilik, Usul-ü Kafi, http://www.caferilik.com/kutuphane/book/usul-u-k%C3%A2fi#Tab3-29549_533_113 (15.03.2018), s.533

Kuleynî'nin Kâfî'sine göre Kur'an on yedi bin ayet olarak inmiştir. Elimizde ise sadece 6263 ayet vardır. Gerisi Ali'nin cem ettiği şekilde Ehl-i Beyt yanında saklıdır. Bu saklı Mushaf, son İmâmla birlikte kaybolmuştur.³³³

Abdurrasul'e göre bu rivayet Ebu Zehre'nin naklettiği gibi değildir. Kafi'de sadece ilk cümle yani yedi bin ayet vardı kısmı yer almaktadır. Sonraki cümleler yoktur. Ebu Zehre'nin bu yanlışı hatadan kaynaklanabileceği gibi, onun orijinal ifadeyi bilerek tahrif etmesi kuvvetle muhtemeldir. Kalan kısmı Ehl-i Beyt'in yanında saklıdır kısmı da herhalde başka rivayetlerden çıkarılmıştır.

Hiz. Ali'nin topladığı Kur'an'ın, normal Kur'an'dan üç kat fazla olması rivayetine Abdurrasul karşı çıkarak şöyle der: Hiz. Ali'den başka kimsede tamamı yok ki, kıyas yapılarak onun üç katı densin.³³⁴

Biz buradan; Ebu Zehre'nin bu rivayetleri Cafer Sadık'a delilsiz bir şekilde isnad etmesi ve Kuleyni'yi naklettiği rivayetlerden ötürü tenkit etmediği için eleştirmesini; Abdurrasul'un ise Şii olduğu için Kuleyni'yi savunduğunu anlamaktayız. Fakat Muhammed Ebu Zehre'nin eleştirdiği rivayetlerden bazılarını Kafi'de bulamadık. Bu da net olarak herhangi bir yorum yapabilmemizi engellemiştir. Bizim için burada önemli olan, diğer Şii kaynaklarda böyle bir durumun olması ya da olmaması meselesidir. Şia mezhebinin genel olarak bu kanaatte olup olmadığını bu şekilde anlayabiliriz. Konuyla ilgili "başta Şeyh Saduk olmak üzere birçok Şii alimin Kur'an'ın tahrifi ile ilgili iddiaları reddettiği bilinmektedir. Şeyh Saduk, Risaletü'l İtikadi'l İmamiyye eserinde Kur'an hakkında şunları söylemektedir: ..Kur'an iki kapak arasındadır; insanların elinde olandır ve bundan fazla değildir. Bizim Kur'an'ın mevcut halinden fazla olduğunu söylediğimizi ileri süren, yalancıdır³³⁵ Şerif el-Murtaza ile Tusi de Şeyh Saduk'u teyit etmişlerdir. Bugün de Şii-Caferi camiada bu inanç hakimdir.³³⁶ Şeyh Saduk'un söylediklerinden anladığımız gibi Şia'ya mensup olan bazı kimseler bu düşünceye sahip olsalar da, Şii geleneğinde önemli yere sahip alimlerin bu düşünceye net bir şekilde karşı çıktıklarını görmekteyiz. Fakat bizim burada asıl olarak bakacağımız kaynak Kur'an'dır. Hicr Suresi 9. ayette: Şüphesiz o Kur'an'ı biz indirdik, Onu yine elbette biz koruyacağız buyrulmaktadır. Kur'an'ın bu konuda son noktayı koymasına rağmen Kuleyni'nin Kur'an'la ilgili aslı olmayan bu iddiaları Cafer Sadık'a isnad etmesini anlamamaktayız. Şii düşünceye uygun bir

³³³ Kur'an Anlayışı, Şia'nın Kur'an Anlayışı ve Sunni Dünyadaki Yansımaları Üzerine Notlar, http://www.kuranihayat.com/sianin-kuran-anlayisi-ve-sunn-dunyadaki-yansimalari-uzerine-notlar_d1020.html, (15.08.2017), s. 1

³³⁴ Mehmet Eren, s. 379

³³⁵ Hasan Onat, İMT, s. 202

³³⁶ Hayreddin Karaman, Caferiyye, DiA, İstanbul 1993, VII, 7

durum olması halinde Kuleyni'nin böyle bir iddiada bulunmasını anlayabiliriz fakat bu konunun Şii düşünceye de herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Bu sebeplerden dolayı konuyla ilgili çok fazla bir şey söyleyememekteyiz. Fakat Şii alimlerin, Muhammed Ebu Zehre'nin Kuleyni'yi tenkit ettiği konularda tam olarak aynı düşündüklerini söyleyemeyiz. İmamet konusunda ve gayb konusunda aynı düşünseler de, Kur'an'ın eksikliği konusunda aynı düşünmemektedirler. İmamet meselesinin inanç haline getirilmesinin bunda büyük payı olduğunu söyleyebiliriz.

Muhammed Ebu Zehre; Fıkhi mezhepler bölümünü, İtikadi ve Siyasi mezhepler bölümlerinden farklı olarak daha sistemli bir şekilde ele almıştır. Bunun sebebi olarak, kendisinin bir Mezhepler Tarihçisi olmasından çok, bir İslam Hukukçusu olmasını gösterebiliriz. Bu bölümün içeriğini; olayları ya da konuları zamana göre oluşturan Muhammed Ebu Zehre'nin bu bölümde daha fazla ayrıntıya girdiğini de söyleyebiliriz. Diğer bölümlerde içerik olarak bu kadar sistemli gitmemekle birlikte, ayrıntıya girmemiş hatta Şiiliğin doğuşu, 73 fırka hadisi gibi bazı önemli konular hakkında yorum da yapmamıştır. Bunun sebebi olarak, kitabın akademik amaçla değil, talep üzerine yazılmasını gösterebiliriz. Fakat Fıkhi Mezhepler bölümünün diğer bölümlere göre daha sistematik ve akademik olması da müellifin bu alandaki ilmiyle ilgili olduğu bir gerçektir. Burada şöyle bir ayrıntı vardır; Ebu Zehre, Siyasi, İtikadi ve Yeni Mezhepleri anlatırken, mezhep hakkında bilgi vermiş ve görüşlerine değinmiştir. Fıkhi Mezhepler başlığı altında değindiği mezheplerde daha çok mezhep İmamlarının hayatlarından başlayarak; yetiştikleri dönemlerden, yaşadıkları dönemlerin sosyal ve siyasi durumlarından, ilim aldıkları yerlerden ve hocalardan, talebelerinden bahsetmiştir. Fıkhi Mezhepler bölümünde, ilk olarak ictihad dönemlerinden bahsetmiş daha sonra ise Mezhep İmamlarına yer vermiştir. Ayrıca Siyasi ve İtikadi Mezheplerin fıkıhlarına da değinmiş, bu dönemde ortaya çıkan ihtilaflardan da bahsetmiştir. Bu bölümde, siyasi ve itikadi mezhepler bölümünde yer vermediği Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin görüşlerine yer vermiş, diğer mezheplerin ise, sadece imamlarından bahsetmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki; Muhammed Ebu Zehre, mezhep imamlarıyla ilgili yazdığı kitaplarında mezhep imamlarının İlmi durumlarından, özelliklerinden daha çok bahsedip görüşlerine daha çok yer vermiştir. İmamlarla ilgili olan kitaplarında da Fıkhi Mezheplerdeki sistematığı görmek mümkündür.

Mezhep İmamlarıyla ilgili bir değerlendirme yapacak olursak, Onların sadece bir alanla hemhal olmayıp, aynı anda farklı alanlarla ilgilendiklerini ya da bir alanla ilgilenirken başka bir alana geçiş yaptıklarını da görmekteyiz. Bu da yine

Muhammed Ebu Zehre de dahil olmak üzere, mezheplerin siyasi itikadi fıkhî olarak sınıflandırsa da aslında mezheplerin içeriğinde farklı dini uygulamalar ya da çeşitlemeler olduğunun kanıtıdır.

Muhammed Ebu Zehre'nin fıkhîdaki metoduna bakacak olursak; o İslam hukukuyla ilgili eserlerinde klasik fıkıh sistematığı yerine modern tasniflendirme yöntemine başvurarak, İslam hukukunun teorik esasları ve ana ilkelerine dayalı bir araştırma metodunu benimsemiştir. Ebu Zehre'nin bu metoda başvurmasındaki amaç, bu yöntemle mezheplerin birbirine yaklaştırması, mezheplerin müntesipleri arasındaki taassubu sona erdirmeye çalışması ve son olarak ihtiyaç halinde bütün mezheplerin birbirlerinden istifade etmelerine kapı aralmasıdır. Bir de İslam hukukuyla hemhal olanların, İslam hukukunun kavramlarını anlamaları ve teori ile pratik arasında bağlantı kurmalarını kolay hale getirmek istemesinden dolayıdır.³³⁷

2.2. MUHAMMED EBU ZEHRE'NİN MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.2.1. Mezhepleri Tasnif Metodu

İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında eserler farklı şekillerde oluşturulmuştur. Bazı eserlerde mezhepler ile ilgili bilgi verilmeksizin, mezhep kurucusuna ve onun mezhep kurucusunun fikirlerine değinilmiştir. Bazı eserlerde sadece İslam mezhepleri açıklanırken, kendilerine göre hatalı gördükleri veya kendi görüşlerine uygun olmayan inanışları reddetmek ya da iptal etme gayesi gütmüşlerdir. Bazı eserler ise 73 fırka hadisine göre tasnif edilmiştir.³³⁸ Geçmiş ümmetlerde olduğu gibi İslam ümmetinin de çeşitli fırkalara bölüneceğini bildiren, Hz. Peygamber'e nisbet edilen bazı rivayetler bulunmaktadır. Mesela bazı rivayetlerde Yahudilerin 71 veya 72 fırkaya, Müslümanların 73 fırkaya, Hristiyanların 71 veya 72 fırkaya, Yahudilerin 71 veya Ehl-i Kitabın 72 fırkaya ayrılacağı ifade edilir. Fakat bunlardan en yaygın olanı Müslümanların 73 fırkaya ayrılacağı ve bunlardan 72'sinin cehenneme gideceği sadece bir tanesinin cennete gideceği şeklindedir. Ancak bu rivayetlerde 72 fırkanın kim ya da kimler olacağı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.³³⁹ El-Makdisi tarafından bu hadisin zıddı bir rivayet nakledilmiştir. Bu hadise göre ise Peygamberimiz: Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır.

³³⁷ Saffet Köse, **Muhammed Ebu Zehre**, s. 520

³³⁸ Fırlalı, **GİM**, s. 35

³³⁹ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, s. 124

Onlardan 72'si cennete, sadece biri cehenneme girecektir, buyurmuştur. Makdisi bu rivayetlerden ilkinin yani yetmiş iki fırkanın cehenneme, bir fırkanın da cennete gideceği yönündeki rivayetin meşhur olduğunu, ama diğer rivayetin, yani fırkalardan yetmiş ikisinin cennete gideceği, bir fırkanın ise cehenneme gideceği şeklinde olanının daha sahih bir isnada sahip bulunduğunu söylemekle birlikte isnad zincirini de vermemektedir.³⁴⁰

İslam ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını bildiren bu rivayetler, İslam Mezhepleri müelliflerini zor durumda bırakmıştır. Bazı yazarlar İslam Mezheplerini bu tasnife uygun bir şekilde yazmaya çalışmışlardır. Ancak onların bu konuda başarılı oldukları söylenemez. Çünkü bütün gayretlerine rağmen, birtakım çelişkilere düşmekten kurtulamamışlardır.³⁴¹ Mesela Klasik İslam Mezhepleri kaynakları Mîlîl ve Nihâl ve el-Fark Beynel Fırak gibi eserlerde Şehristani ve Bağdadi kitaplarını 73 fırka hadisine göre yazmışlardır. Fakat kabul ettikleri ana mezhepler ve bunlara bağlı olan tali kollarda aralarında bir uyum olmamakla birlikte zaman zaman yetmiş üç sayısına da sadık kalamamışlardır.³⁴² Kaldı ki, hadiste geçen yetmiş (seb'un) kelimesi kesin bir sayıyı göstermekten ziyade, çokluğu ifade etmektedir. Nitekim Kur'an'da geçen 7 ve 70 gibi, yedi ve yedinin katları olan rakamlardan ya ibadet ve muamelata dair hükümlerde, söz gelişi, "Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır.." ayetindeki 7 çokluğu göstermektedir. Kaldı ki gerek Yahudi ve hristiyanların, gerek Müslümanların tarihte görülen fırkalarının sayısı hadiste bildirilenlerin çok üstündedir.³⁴³

Muhammed Ebu Zehre, kitabında mezhepleri siyasi, itikadi ve fıkhi mezhepler olarak ayırmış ve genel olarak bilinen mezheplerden bahsetmiştir. Kitabında 73 fırka hadisini "Müslümanların İhtilaf Etmesinin Sebepleri"³⁴⁴ başlığı altında değinen Ebu Zehre, hadisile ilgili yorum yapmamış, Hadis alimlerinin birkaç değişik rivayeti bulunan bu hadisi sahih kabul ettiklerin söylemiştir: Mukbili, el-Alemü's Şamih adlı eserinde şöyle der: Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını pek çok rivayeti vardır. Bu rivayetlerin her biri diğerini desteklemekte ve dolayısıyla hadisin ifade ettiği mananın doğruluğunda şüphe kalmamaktadır³⁴⁵ demiştir. Böyle bir yorumu alarak Muhammed Ebu Zehre'nin 73 fırka hadisine inandığını düşünmekteyiz. Ancak Ebu Zehre'nin, konuyla ilgili hiçbir yorum yapmaması, ve

³⁴⁰ Fığlalı s. 35-36

³⁴¹ Fığlalı, s. 36

³⁴² İlyas Üzüm, Mezhep, **DİA**, 528

³⁴³ Fığlalı, s. 37

³⁴⁴ Ebu Zehre, **MT**, s. 21

³⁴⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 21

mezhepleri bu yoruma uygun olarak tasniflendirmemesi karışıklığa sebep olmaktadır. Bunun dışında Muhammed Ebu Zehre'nin yapmış olduğu tasnife baktığımızda, Cebriyye ve Kaderiyye fırkalarına da değindiğini görmekteyiz.

2.2.2. Hak ve Batıl Ayrımı

Hakk kelimesi sözlükte; doğru, kesin doğruluk, gerçeklik anlamlarına gelmektedir. Mezhepler Tarihi'nde Ehl-i Hakk, gerçeğe uygun çıkarımları ve inançları olan kişilere, fırkalara ya da mezheplere denir.

Batıl ise sözlükte; yalan, yanlış, gerçekliği olmayan anlamlarına gelmektedir. Mezhepler Tarihi terim ıstılahına göre ise Ehl-i Batıl; gerçeğe uygun olmayan çıkarımları ve inançları olan kişi, fırka ya da mezheplere denir.

Mezhepler Tarihçileri ve Sûnni kelimacılar, Ehl-i Hakk'ı Ehl-i Sünnet'e; Ehl-i Batıl'ı ise Ehl-i Sünnet dışı mezheplere, insanların icad ettiği vahye dayanmayan dinler ve bunların müntesiplerine denmiştir.³⁴⁶ Bu ayrım İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarının tasniflendirilmesini de etkilemiştir. Özellikle kelami konularda, büyük günah işleyeninin durumu, Allah'ın sıfatları, Ru'yetullah, amelin imandan bir cüz olup olmaması meseleleri etrafında teşekkül eden mezhepler, kendilerini doğru görmüşler ve kendileri gibi düşünmeyenleri de bid'atçilikle suçlamışlardır. Sûnni alimlere göre Ehl-i Sünnet; Hz. Peygamber ile ashabının dinin temel konularında takip ettiği yolu benimseyenlerdir. Ehl-i bid'at ise dinin temel konularında şer'i bir delile dayanmaksızın farklı fikirler ileri süren kimselere denir. Buna göre ehl-i bid'at çeşitli sebeplerle ana bünyeden ayrılan grupların adı olmaktadır.³⁴⁷

Kitabını 73 fırka hadisine göre yazan müelliflerden Abdulkahir el-Bağdadi de yetmiş üçüncü fırkayı Ehl-i Sünnet olarak göstermiştir. Muhammed Ebu Zehre, kitabında bu tasnif metoduna yer vermemiştir ve mezhepler arasında hak-batıl ayrımı yapmamıştır. Mezhepleri ve mezheplerin fırkalarını kendi tasnifine göre (siyasi, itikadi, fıkhi) yazmıştır. Fakat bazı mezhepler ya da fırkalar hakkında sapık ifadesini kullanmıştır. Biz bunu Muhammed Ebu Zehre'nin Reddiyeci ve dışlayıcı yaklaşımı adı altındaki başlıkta inceleyeceğiz.

³⁴⁶ Hasan Onat, Sönmez Kutlu, **İMT**, s. 46

³⁴⁷ İlyas Üzüm, Mezhep, **DİA**, XXIX, 527

2.2.3. Reddiyeci ve Dışlayıcı Yaklaşım

Klasik Mezhepler Tarihçileri, fırkaları incelerken farklı yöntemler izlemişlerdir. Bu bakış açıları bilimsel metodolojiye yakınlık ve uzaklık açısından oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Eserlere genel olarak baktığımızda bu yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a- Eleştirel yöntem,
- b- Tarihsel ya da betimleyici yöntem,
- c- Karşılaştırma yöntemi,
- d- Reddiyeci yöntem,
- e- Fırkaları alfabetik sırayla inceleme,
- f- Coğrafi dağılıma göre inceleme.³⁴⁸

İzlenilen bu yöntemlerde insanların farklı bir düşünceye ya da farklı bir mezhebe bakış açıları her zaman objektif olmamış, olamamıştır. Bu durum alimlerin ya da mezhep müntesiplerinin fikirlerine veya davranışlarına yansımıştır. Bu yüzden mezhepler tarihi içerisinde birbirlerini tekfirle suçlayanlar olmuştur.

Ebu Zehre, Şia'nın ve Hariciler'in bazı fırkalarının İslam dini içerisinde bir yerinin olmadığını söylemektedir. Şia'nın gulat fırkaları için "sapık fırkalar",³⁴⁹ Batıniyye fırkasından bahsederken, İsmaililerin bu sapık grubundan bahsetmek istiyoruz,³⁵⁰ Harici fırkalar için; "dini anlamada aşırılığı ve taassubu seçtikleri için hayrı isterken sapıtmışlar,"³⁵¹ İmam Malik döneminde yaşayan insanlara "sapık düşünceli insanlar,"³⁵² ifadelerini kullandığını görmekteyiz. Aynı zamanda Muhammed Ebu Zehre'nin, farklı düşüncelere sahip olan mezheplere saygı duyduğunu, farklılıkların İslam'a zenginlik ve renk kattığını söylediğinden de bahsetmiştik. Muhammed Ebu Zehre'nin aslında farklı fikirlere karşı saygılı olduğunu düşünmekle birlikte, Hz. Ali'yi ilahlaştıran Harici fırkalar Yezidiyye ve Meymuniyye'ye, vahyin devam ettiğini söyleyen Bahailik mezhebine "sapık" ifadelerini kullandığını görmekteyiz.

Bu ifadelerin dışında Ebu Zehre'nin, yukarıda sıraladığımız yöntemlere bağlı kaldığını söylemek mümkün değildir. Ebu Zehre kendi düşüncesine, inancına, ilkelerine göre mezheplerle ilgili müstakil bir eser ortaya koymuştur.

³⁴⁸ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, s. 117-119

³⁴⁹ Ebu Zehre, **MT**, s. 51

³⁵⁰ Ebu Zehre, **Teymiyye**, s. 169

³⁵¹ Ebu Zehre, **MT**, s. 90

³⁵² Ebu Zehre, **İM**, s. 174

2.2.4. Kaynak Kritiği

Hicri I. ve II. yüzyıllarda bizzat mezhep müntesipleri tarafından yazılan İslam Mezhepleri Tarihi'nin birinci el kaynakları çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Daha sonra IV. yüzyılda yazılan ve birçok mezhebi içine alan milel-nihal türündeki kitaplar ise mezhep taassupluğu, 73 fırka hadisinin etkisi gibi sebeplerle araştırmacıyı yanıltıcı bilgilere sahiptir. Bu nedenler, mezhepler tarihi alanında çalışanları kaynak kritiği konusunda daha titiz davranmaya zorunlu kılmaktadır. Bu mecburiyet, mezhepler tarihçilerinin doğru bilgiye ulaşabilmeleri için farklı metotlar geliştirmelerine sebep olmuştur.³⁵³ Mesela Yaşar Kutluay, mezhepler hakkında bilgi veren elimizdeki en eski kitapların güvenilir olmadığını belirterek, doğru bilgiye ancak karşılaştırma yöntemiyle ulaşabileceğimizi söylemiştir.³⁵⁴

Muhammed Ebu Zehre, kitaplarında çağdaş atıf usullerine pek önem vermemiş, dipnot nadiren kullanmıştır. Karışık bir alan olması, ilk kaynakların günümüze ulaşamamış olması ve aslında daha çok karşılaştırma ile anlaşılabilir olacak anlaşılabilir olması dolayısıyla kaynak, İslam Mezhepleri için önemli bir unsurdur. Günümüze ulaşan kitapların tam olarak objektif olduğunu söyleyebilmek zordur. Dolayısıyla bu bilgilerin eleştirisiz kabulü bizi yanıltmaktadır. Milel-Nihal kitaplarında mezhep taassubuna şahit olmakta ve mezhep tasnifi hususunda 73 fırka hadisinin esas alındığını görmekteyiz. Bundan dolayı İslam Mezhepleri Tarihçilerinin farklı yol ve yöntemler aradıklarına şahit olmaktadır.

İslam Mezhepleri Tarihi, kendisine ait metodolojisi olan bir bilimdir. Bu bilimin en önemli sorunu ise kaynaklardır. İhtimaldir ki Muhammed Ebu Zehre, bir mezhepler tarihçisi olmadığı için kaynak kritiğine gereken önemi vermemiştir. Kitabını genel olarak kendi bakış açısıyla, kendi bildiği şekilde yazan Ebu Zehre, mezheplerin ana kaynaklarına başvurmamış, başvursa da kaynak göstermemiştir. Kitabının bazı kısımlarında kaynak gösteren Ebu Zehre, neden ihtiyaç duyulan kısımlarda kaynak göstermemiş ya da gösterdiği yerlerde neden ihtiyaç duymuştur sorusuna net cevap verebilmek zor görünmektedir.

³⁵³ Şentürk, **Yaşar Kutluay'ın Mezhepler Tarihçiliği**, s. 107

³⁵⁴ Şentürk, **Yaşar Kutluay'ın Mezhepler Tarihçiliği**, s. 107

2.2.5. Verdiği Bilgilerin Genel-Geçerliği ve Objektif-Subjektif Tutumu

Muhammed Ebu Zehre'nin vermiş olduğu bilgilerin ilk önce genel-geçerliğine ikinci olarak ise objektif-subjektif tutumuna bakacağız. Mesela Ebu Zehre, Şiiliğin ilk siyasi mezhep olduğunu söylemektedir.³⁵⁵ Fakat günümüz Mezhepler Tarihçilerinin yaklaşımına göre, ilk siyasi mezhep olarak Haricilik geçmektedir.³⁵⁶ Şiiliğin ilk siyasi mezhep olduğu kanaatine Ebu Zehre şu şekilde varmıştır: Kitabında, Şiiliğin Hz. Osman ve Hz. Ali dönemindeki fitneler sonucunda ortaya çıkmasının dışında, Şia'nın köklerinin Hz. Peygamber'in vefatına kadar uzandığı görüşünde olanların varlığından söz etmiştir fakat bu görüşte olanlarla ilgili herhangi bir bilgi vermemekle birlikte, kaynak da göstermemiştir. Muhammed Ebu Zehre'nin zaten özellikle bu konuda eksik olduğunu söyleyebiliriz.

Ebu Zehre bir konuyu ele alırken sadece o konuyla ilgili bilgi verdiğini, konuyla ilgili objektif bir tutum sergilemeye çalıştığını Bahailik mezhebini değerlendirirkenki tutumunda görmekteyiz: "Bahailik, en baştan beri anlattığımız ve açıklamaya çalıştığımız türden bir mezheptir. Umarız, Bahailik mezhebini ekleme yapmadan ve çarpıtmadan, olduğu gibi tasvir etmişizdir. Çünkü bizim görüşümüze göre; bir mezhebi, taraftarlarının ve bağlılarının takdim ettiği şekilde anlatmak gerekir."³⁵⁷

Onun belli ölçüde tarafsız olmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Nitekim kendi düşüncesinde olmayan herhangi biri için ya da fikir için her zaman saldırıya geçmemiş ve bu bizim görüşümüzdür, bu da onların görüşüdür diyebilmiştir. Mesela; "İmam Cafer'in, hakkında nass olmayan meselelerde re'yi ile ictihad ettiği prensibi üzerinde durmaktayız. Tabi bu sözümüzle de İmamiyye mezhebine mensup olan kardeşlerimizin çoğunluğu ile görüşlerimiz ayrılmaktadır. Çünkü onlar İmam Cafer'in ilminin ilhami olduğuna, kendisinin masum olduğuna ve ilminin kendisine vasiyet yoluyla geldiğini söylemektedirler. Fakat biz, onların re'yelerinin maslahata dayandığını daha önce kendi araştırmamızda prensip olarak belirlemiştik, demiştir."³⁵⁸ Burada Muhammed Ebu Zehre, İmamiyye mezhebiyle aynı görüşte olmadığını belirterek, kendi düşüncesini açıklamıştır.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Ebu Zehre'nin, mezhepleri incelerken olaylara ya da kişilere belli ölçüde objektif bakmaya çalışmakla birlikte bazı ifadelerinin subjektif olduğunu ve bazen de herhangi bir incelemede ya da

³⁵⁵ Ebu Zehre, **MT**, s. 43

³⁵⁶ Hasan Onat, Orhan Ateş, **İMT**, s. 6

³⁵⁷ Ebu Zehre, **MT**, s. 249

³⁵⁸ Ebu Zehre, **İmam Cafer**, s. 161

araştırmada bulunmadan, bildiklerini ve inandıklarını anlatmakla yetindiğini ifade etmek gerekir.

2.2.6. Bir Üst Amaç Olarak İttihad-ı İslam Düşüncesi

İttihad-ı İslam, yani İslam Birliği Müslümanlar arasında birlik ve kardeşliği ifade eder. Bu kavram zamanla, siyasi bir ideolojiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte ortaya çıkan ayrılıklar, hiçbir suretle durdurulamamış ve aksine devam etmiştir. Hz. Peygamber'den sonraki ayrılıklara baktığımızda, bu ayrılıkların daha çok siyasi içerikli olduğunu görmekteyiz.

XIX. asırda bunun belli ölçüde önlenbilmesi maksadıyla II. Abdülhamit'in İttihad-ı İslam siyaseti çerçevesinde politikalar geliştirdiği ifade edilebilir. Son dönemde Müslümanların birbirlerinden ayrılmasının özellikle Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla had safhada ortaya çıkmıştır.³⁵⁹ Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ve toprak kaybının artmasının ardından, İslam birliğinin azalması konusunda dikkat çeken iki husus vardır: İlki halifeliğin kaldırılmasıdır. İkinci olarak ise, Müslümanların insiyatifi dışında gerçekleşen I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında oluşan uluslararası düzendir.³⁶⁰ Osmanlı Devleti dağılmaya başladıktan sonra ortaya çıkan olumsuz durumdan rahatsız olan aydınlar tarafından İttihad-ı İslam düşüncesi ortaya konulmuştur. Bu düşünce daha sonraları İslamcılık adı altında siyasi ideolojiye dönüşmüştür.

Müslümanların, Hz. Peygamber'den sonra aralarında çıkan ayrılıklara sebep olan şey; bulundukları coğrafi, ekonomik, siyasi-sosyal şartlar ve dini konulardaki ayrılıklardır. Bu anlamda mezhepler arasındaki ayrılık siyasi ve dini anlamda üstünlük sağlamakla paraleldir. Halbuki Kur'an'da Müslümanların birlik içinde olmalarıyla ilgili birçok ayet vardır. "Hepiniz toptan Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, (ihtilaf ve tefrikaya düşüp fert fert grup grup) parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki (İslam) nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman (kabileler) idiniz de (Allah) kalplerinizi (İslam'da) birleştirdi. İşte Onun (İslam dini) nimetiyle (hepiniz) kardeş oldunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi (İslam ile) O kurtardı. İşte Allah, ayetlerini size böylece açıklıyor ki, doğru yola eresiniz."³⁶¹ "Allah'a ve Resulüne itaat edin ve çekişip birbirinize düşmeyin. Çözülüp

³⁵⁹ Azmi Özcan, İttihad-ı İslam, **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 470-472

³⁶⁰ Murat Güzel, **Tezkire, Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi**, İttihadı İslam Düşüncesi ve Avrupa Birliği, 2011, sayı 25, Mart-Nisan 2002, s. 17

³⁶¹ Al-i İmran, 3/103

yılınlaşırsınız, gücünüz gider. Sabredin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."³⁶² "Şüphesiz Allah, kendi yolunda sanki birbirlerine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak cehd edenleri sever."³⁶³

Bu ayetler ışığında İslam'ın birlik kavramı üzerinde çokça durduğunu söylemek gerekir. Bununla beraber yine elbette Müslümanların, dünya üzerinde farklı bölgelerde yaşasalar da dini ve siyasi bir birlikteliklerinin olması gerektiğidir. Farklı bölgelerde yaşıyor olsalar da Müslümanlar, birbirlerinden sorumludurlar. Allah Kur'an'ı Kerim'de; Ey İnsanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık. Birbirinizi tanımanız için sizi kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah; hakkıyla bilen, hakkıyla haberdar olandır³⁶⁴ buyurmuştur. Bu ayet doğrultusunda bizler İslam Mezhepleri Tarihi'ne ve günümüz İslam Mezhepleri'ne daha doğrusu Müslümanlara baktığımızda böyle bir birliğin olmadığını görmekteyiz. Müslümanlar, Osmanlı'dan sonra büsbütün bir tefrikaya düşmüşler ve bir daha da bütünlük sağlayamamışlardır. Ebu Zehre, bu ihtiaflardan kaynaklanan ayrılığı, sebeplerini ve sonuçlarını, tekrar bir birlik kurmak için neler yapılması gerektiğini açıklamıştır. Kitabında sırasıyla, Hz. Peygamber döneminden başlayarak; İslam Birliği'nden, birlikten sonra başlayan tefrikadan ve bu tefrikanın sebeplerinden, son olarak ise İslam Birliğinin yeniden nasıl kurulacağından bahsetmiştir.

Muhammed Ebu Zehre, İslam Birliği'nin Hz. Peygamber döneminden sonra bozulmasının sebebi olarak; yönetimin bozulmasını, yönetimin krallığa ve saltanata dönüşmesini; yönetici seçilirken Şura sisteminin uygulanmaması ve yönetimin gelenin geçenden aldığı bir miras haline gelmesini yani veraset sistemine geçilmesi görmektedir.³⁶⁵ Dolayısıyla bu sebepler çerçevesinde, genelde İslam Devletleri'nin birbirlerinden kopması, özelde ise Müslümanların bölünmesi sonucuyla karşılaşmıştır. Bu bölünmeyi Ebu Zehre, psikolojik bölünme ve değişik hükümlerin uygulanması olarak iki bölüme ayırmıştır:

Psikolojik bölünme; her grup ya da mezhepten insanların, kendisini Müslüman olarak görmesi ve kendilerini diğer mezhep ya da mezhep üyelerinden farklı görmeleriyle ilgilidir.

Değişik hükümlerin uygulanması ise; her mezhebin kendine göre bir fıkıh geliştirmesi Muhammed Ebu Zehre'ye göre normal ve İslam Kültürü'nün zengin

³⁶² Enfal, 8/46

³⁶³ Saff, 61/4

³⁶⁴ Hucurat 49/13

³⁶⁵ Muhammed Ebu Zehre, **DİB**, s. 352-353 (DİB)

olduğunun ve bize bir miras olduğunun kanıtıdır. Fakat gayrimüslimlerin Müslüman ülkelerine girerek, mezheplerin fıkıhları arasında bir uçurum oluşturmalarından endişelenmektedir.³⁶⁶

Muhammed Ebu Zehre'nin anlayışına göre, Müslüman topraklar ne kadar farklı mekanlarda da olsa, Müslümanların siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda birlik içerisinde olması gerekmektedir. Ebu Zehre'ye göre böyle bir oluşumdan uzak olan Müslümanların tefrikaya düşmelerinin asıl nedeni Kur'an şemsiyesi altında toplanmamalarıdır.³⁶⁷ Bu doğrultuda Ebu Zehre'nin kitabında özellikle üzerinde durduğu konu; hangi grup ya da mezhep olursa olsun, İslam Dini'nin ortaya koymuş olduğu "inanç birliği"³⁶⁸ Müslümanları bir ve diri tutacaktır. Bunun da ancak Kur'an'la ve sünnetle olacağını şu ayetle desteklemiştir: "Size, sarıldığınız takdirde sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve benim sünnetim."³⁶⁹ Kur'an'daki bu ayetler dışında Muhammed Ebu Zehre, birliğin nasıl kurulacağını maddeler halinde açıklamıştır:

a) Bilimlerin Arap diline tercüme edilmesi; Muhammed Ebu Zehre'nin İslam Birliği'ne çözüm önerilerinden biri de alimlerin Arapça üzerine yoğunlaşmaları ve bu bağlamda bilimsel eserlerin Arapçaya tercüme edilmesidir.³⁷⁰ Müslümanlar arasındaki ortak dilin Arapça olmasının gerekçesi ise; elbette Arapçanın Kur'an dili olmasıdır.

b) İslam Araştırmaları Merkezi; İslam ülkelerinden biri olan Mısır'ın, 1954 yılında kurduğu İslam Araştırmaları Merkezi; yine Mısır'ın öncülüğünde her sene toplantılar düzenledi. Burada yapılan oturumlara mezhep farkı gözetmeksizin kırk İslam ülkesinden temsilci alimler davet edildi. Bu oturumlar bir nevi Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli, Caferi ve Zeydi mezhep alimlerinden oluşan bir üniversite niteliğindeydi. Fakat burada alınan kararlar biraz imkansızlıktan biraz da ilgisizlikten uygulama alanı bulamamıştır. Muhammed Ebu Zehre'nin amacı, böyle bir merkezin, Çin'den Atlas Okyanusu'na kadar bütün Müslümanları temsil etmesi gerektiğidir.

c) Akademisyenler Kurulu kurulması; Muhammed Ebu Zehre'ye göre, dini ilimlerle birlikte pozitif ilimleri de kapsayacak akademisyenler birliğinin kurulması gerekmektedir. Bu kurul; pozitif ilimlerle uğraşan kişiler tarafından yönetilmelidir.

d) Müslümanlar arasında ekonomik işbirliği; Muhammed Ebu Zehre'ye göre; çağımızda milletlerin gücü ekonomiye dayanmaktadır. Bu sebeple ekonomik iş birliği

³⁶⁶ Ebu Zehre, **DİB**, s. 347

³⁶⁷ Ebu Zehre, **DİB**, s. 376

³⁶⁸ Ebu Zehre, **DİB**, s. 417

³⁶⁹ Ebu Zehre, **DİB**, s. 417

³⁷⁰ Ebu Zehre, **DİB**, s. 433

İslam birliğı için önemli bir unsurdur. Özellikle üretimin İslam ülkelerinde olması gerektiğine vurgu yapan Ebu Zehre, ekonomistlerin olması gerektiğini de açıklarken, her ülkenin kendi parasını koruması yanında, İslam ülkelerinin kendi aralarında kullanacakları ortak bir paranın olması gerektiğini de savunmuştur.

e) Ortak Bir İslam Bankası kurulması; Ebu Zehre'nin düşüncesine göre bu bankanın amacı şu şekildedir: İslam dünyasının zenginliklerini ortaya çıkaran ve üreten, çıkarılan bu zenginlikleri işleyen İslami kuruluşları desteklemek, İslam parasının dolaşımını kolaylaştırmak, İslam ülkelerinin ürünlerinin değerini düşürmeden ya da yükseltmeden İslam ülkeleri ürünlerinin Müslümanlar arasında dolaşımını kolaylaştırmak ve ulaşım imkanı sağlamaktır. Muhammed Ebu Zehre, bu maddeleri sıraladıktan sonra, seçilecek olan ekonomistlerin de Kur'an'a iman etmiş olmaları gerektiğini ve kurulacak bankanın faizden uzak durması gerektiğini de eklemiştir.

f) Paktlar; Muhammed Ebu Zehre, Müslüman devletlerin paktlara üye olmamaları gerektiğini düşünmektedir. Bunun sebebi ise; tarafsızlığını yitirecek olması, paktlara üye olduğu takdirde o pakta muhalif olan devletlerin saldırılarına maruz kalacağını düşünmesi, bugünkü mevcut paktların politikalarının, İslam'ın Müslümanlarla yabancılar arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan barış ilkesine aykırı bulunmasıdır. Son olarak ise, İslam'ın kendilerine savaş açmayan insanlara karşı Müslümanların da tarafsız kalmalarını istemesine değinmiştir.

g) Bunların dışında beyin göçünden bahseden Ebu Zehre, bu göçün sadece İslam ülkelerine olması gerektiğini savunmuştur. Yine dış politikada Müslümanların düşman karşısında ayrılığa düşmemesi gerektiğini, birlik içerisinde hareket etmeleri gerektiğini söylemektedir.

Muhammed Ebu Zehre'nin ifadelerinden çıkardığımız sonuç şudur;

-Müslümanların kendi aralarında kardeşlik bilinci oluşturmaları, Müslümanlar arasında her alanda iş birliğı olması ve hangi şekilde olursa olsun, herhangi bir çatışmanın ya da savaşın olmaması gerekir.

-Müslümanların yaşadıkları coğrafya ve bu coğrafyanın içerisinde bulundukları sosyo-ekonomik ve kültürel şartların farklı olması sebebiyle aralarında elbette bir farklılık vardır. Fakat bu birlik tam olarak burada devreye girmekte ve siyasi-dini bütünlüğü sağlamaktadır. Bu, farklı dil ve renkte olan Müslümanları İslam'ın şemsiyesi altında toplamaktır.

-Müslümanların söyledikleriyle yaptıkları arasında bir zıtlık olmaması ve bu bağlamda yöneticilerin halkla bağıını koparmaması gerekmektedir. Çünkü Ebu Zehre'ye göre yöneticiler halkla bağlarını kopardıklarında tefrika iyice artmaktadır.

-Müslümanlar arasında Mezhep farklılıkları olabilir fakat grupçuluk olmamalıdır.

Muhammed Ebu Zehre'nin düşüncesine göre; Müslümanlar bu birliği sağlamış olsalar, yeniden her şeye hakim olabileceklerdir. Ona göre Müslümanlar'ın, Avrupa Birliği gibi bir Müslüman Birliği kurması tek çaredir. Fakat Ebu Zehre'nin bu önerilerini kendi döneminde sunmuş olduğu öneriler olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Ebu Zehre örneğin; ekonomik pakt önerisi yapmış fakat Müslüman ülkelerin sömürge altında olduğunu düşünmemiştir. Siyasi manada bir başka örnek verecek olursak, Filistin'in yıllardır İsrail'in sömürgesi altında olduğu konusudur. Bu konuda Müslümanlar birlik sağlayamamış ve Filistin konusunda bir çözüm bulamamıştır. Bulmak için de çaba sarf etmemiştir. Bu örnekler bağlamında, Ebu Zehre'nin Müslüman ülkelerin demokratik olmadığını, daha çok despot, kralcı yönetimlerin Müslümanları yönettiğini, fakir olduğunu, eğitilmiş kadrolarının olmadığını ya düşünmemiş ya da hesaba katmamıştır. Dolayısıyla birliğin kurulması fikri çok da mümkün görünmemektedir.

Muhammed Ebu Zehre'nin İslam Birliği düşüncesi, gerek önerileri gerekse bu fikrin İslam alemini toparlayacağı düşüncesi, Osmanlı'dan sonraki ölü toprağın üzerinden atılarak yeniden dirilteceği kesindir. Fakat İslam Birliği düşüncesini İslam Mezhepleri bağlamında yorumlayacak olursak; mezheplerin tek bir dinden ortaya çıkmış olmasına rağmen, bu kadar birbirlerini ayrıştırmaları, bazen tekfir aşırılığına ve kolaycılığına düşmeleri, birbirlerini hoşgörüyü karşılamamaları dini bir birlik getirmesi hayalini zora sokmaktadır. Bu birliğin Ebu Zehre'nin istediği şekilde siyasi, askeri, ekonomik anlamda sağlanması güç görünmektedir. Her ülke ya da her grubun, kendi menfaatini düşünmesi buna engeldir. Dolayısıyla yukarıda sıraladığımız sebeplerden ötürü bu birliğin kurulması şimdilik uzak olup bugün için mümkün görünmese de yarın için ümitvar olmak isteriz.

2.2.7. Ebu Zehre ile Yusuf Ziya Yörükân'ın Mezhepler Tarihçiliğinin Mukayesesi

Ebu Zehre'nin Mezhepler Tarihçiliğini daha iyi anlayıp değerlendirmek için, onun çağdaşı olan diğer bir Mezhepler Tarihçisi ile bir mukayese yapmak yerinde olacaktır. Mukayese için seçtiğimiz şahsiyet Türkiye'den Yusuf Ziya Yörükân'dır.

Mezhepler Tarihi alanında aynı dönemde Mısır'da Muhammed Ebu Zehre'nin, Türkiye'de ise Yusuf Ziya Yörükân'ın ön planda olması bu seçimi yapmamızda etkilidir. Aynı dönemde fakat farklı coğrafyalarda bulunmaları, karşılaştırma yapacağımız konularda farklı yerlerde İslam Mezhepleri alanında neler yapıldığını görmemizi sağlayacaktır.

Yusuf Ziya Yörükân 1887 yılında Selanik'te doğmuş ve 1954 yılında vefat etmiştir. 1922 yılında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nden mezun olan Yörükân, 1926 yılından itibaren aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri derslerini okutmaya başlamıştır. Son olarak 1949 yılında kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1954 yılının ortalarına kadar özellikle İslam Mezhepleri ve Kelam dersleri vermiştir.³⁷¹

2.2.7.1. Mezhep Tanımlarının ve Mezheplerin Doğuşuna Bakış Açılarının Mukayesesi

Yusuf Ziya Yörükân'a göre mezhep, toplumsal bir yapıdır ve yalnızca o mezhebin yaşamış olduğu gelenek ve göreneklere ve bunların o topluma nasıl ve nereden geldiğini köklerine kadar araştırılmak suretiyle incelenebilir. Bu yüzden Yörükân, mezheplerin incelenmesinde en çok, toplumsal olayların tetkiki için takip ettiği esaslarla ilme yeni bir soluk getiren Durkheim'in usulünü esas alarak yürüyeceğini söylemiştir.³⁷²

Yusuf Ziya Yörükân, mezheplerin ortaya çıkışını da sosyal hayatla ilişkilendirerek şu açıklamada bulunur: "Mezhep, bir ortama uyum sağlama mecburiyetinden ortaya çıkan fırkalarla ölçülür. Öyle ki her kavim bu mefkûreyi kendi adetleriyle uyumlu olarak yaşar. Hristiyanlığın çeşitli kavimlerin içine işlediğini gördüğümüzde, bunun mezhep şeklinde ortaya çıktığını gördük. İslam dininin farklı kıtalara yayılması sırasında dinî tören ve inançların her yerin gereklerine göre değişim geçirmesinin sebebi budur. Bugün dahi Necid kıtasında Vahhabiliğin, Afrika çöllerinde Sinûsiliğin, İran'da Babilîğin zuhuru; İslam dininin, bu cemiyetlerin bugünkü hayat şartlarına uyumu zorunluluğundan ileri geldiği görülmektedir. Bundan dolayı bunları, yalnızca fikir cereyanları ile açıklamaya yol yoktur."³⁷³

Yusuf Ziya Yörükân'ın bu ifadelerine göre; mezhep anlayışı ile mezheplerin ortaya çıkışına baktığımızda, sosyal unsurun daha ön planda olduğunu

³⁷¹ Turhan Yörükân, Yusuf Ziya Yörükân, **DİA**, İstanbul 2013, XLIII 568,569

³⁷² Yusuf Ziya Yörükân, **Ebu'l Feth Şehristani "Milel-Nihal" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usul**, haz. Murat Memiş, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 202 (MTU)

³⁷³ Yörükân, **MTU**, s. 198,199

gördüğümüzü söyleyebiliriz. Hatta bu konuda Yörükân, Sönmez Kutlu Hoca tarafından eleştirilmiştir: Yusuf Ziya Yörükân'ın mezhepleri yalnızca toplumsal bir hareket olarak değerlendirmesi bir yere kadar doğru kabul edilebilir. Fakat mezheplere sadece bu açıdan bakılması mezhep olgusunu anlamayı güç kılmaktadır. Çünkü mezhepler aynı zamanda sistematik itikadi bir nazariyeye sahiplerdir. Bu sebeple günümüzdeki araştırmalarda, mezheplerin bu yönüne dikkat çekilmektedir.³⁷⁴

Muhammed Ebu Zehre'nin mezhep tanımına ve mezheplerin ortaya çıkışı konusunda ne söylediğine baktığımızda ise; kendisinin herhangi bir mezhep tanımının olmadığını görmekteyiz. Mezheplerin ortaya çıkışı konusunda ise Ebu Zehre; bu konuda tek bir sebebe dayanmadan, konuyu maddeler halinde açıklamıştır. Ona göre; başta felsefî düşünüş olmakla birlikte, toplumların içinde bulundukları siyasi, sosyal, ekonomik durum, eskiyi taklit, siyasilerin dini kullanma arzusu gibi sebeplerin duruma etki ettiğini söyleyebiliriz.

İki alime baktığımızda, Yusuf Ziya Yörükân'ın mezheplerin ortaya çıkışı gibi genel bir konuyu tek bir sebebe indirgediğini, Ebu Zehre'nin ise, daha farklı sebeplere dayandığını görmekteyiz.

2.2.7.2. Usûl Farklılıkları ve Metodolojilerinin Mukayesesi

Usul kavramı, çoğu zaman bilimsel araştırma metotlarıyla karıştırılmaktadır. Bahsettiğimiz usul kavramı, bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların tümüdür. Başka bir ifadeyle Mezhepler Tarihi usulü denilince klasik ve yaşayan mezhepler ve günümüz çağdaş dini akımlar konusunda bilimsel, sistematik, objektif ve güvenilir bir bilgi nasıl ve hangi yöntemle üretilebilir³⁷⁵ sorusuna verilen cevap anlaşılmaktadır. Biz de burada Ebu Zehre ile Yusuf Ziya Yörükân'ın usullerini bu bağlamda inceleyeceğiz.

Muhammed Ebu Zehre'nin mezhepler tarihi alanındaki usûlüne baktığımızda; kendisinin konuyla ilgili bir farklılık getirmediğini, kitabını kendine has metoduyla yazdığını görmekteyiz. Ebu Zehre'nin, kitabını bilimsellikten uzak bir şekilde, sadece bu alana dair bir eser yazmak niyetiyle yazdığı gibi bir intiba uyandırdığını dile getirebiliriz. Fakat Yörükân, mezhepler tarihine bilim hüviyeti kazandırmak için elinden geleni yapmıştır. Bilimsel çalışmalarda izlenecek yöntem çok önemlidir. Bu sebeple, Yörükân usûle oldukça önem vermektedir. Mezhepleri sosyal açıdan

³⁷⁴ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, s. 10

³⁷⁵ Sönmez Kutlu, **İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Mes'elesi**, (ed. Mazlum Uyar), Tartışmalı İlmî İhtisas toplantısı-03, Eylül 2003, s. 393

değerlendirdiği için, sosyal olgularda takip ettiği Durkheim'in usûlünü kullanacağını ifade eder.³⁷⁶

Burada Yörükân'ın bir mezhepler tarihçisi olarak karşımıza çıkması ve bu alana dair bilimsel eserler vermesi önemlidir. Muhammed Ebu Zehre Mezhepler Tarihçisi değildir ve sonuç olarak Yörükân ile aynı çalışmayı kendisinden bekleyemeyiz. Çünkü bilimsel olarak çalışılan bir ilim dalı ile yalnızca talep üzerine yazılan bir kitaptan aynı sonucu beklemek yanlış olacaktır. Fakat Ebu Zehre'nin bir İslam Hukukçusu olarak, bu alanla ilgili yazmış olduklarına baktığımızda daha sistemli çalıştığını görmekteyiz.

2.2.7.3. Tasniflendirmelerinin Mukayesesi

Muhammed Ebu Zehre; daha önce de belirttiğimiz gibi, mezhepleri siyasi, itikadi, fıkhi ve yeni mezhepler olarak tasniflendirmiştir. Fakat mezhepleri anlatırken herhangi bir düzene tâbi olmadan gelişigüzel bir şekilde anlatmıştır. Yani mezhebin kurucusunun kim olduğuna, doğduğu yere, nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığına ya da mezhebin görüşlerine değinmemiş, her mezhebin farklı özelliklerine değinmiştir. Örnek olarak; Şia'dan bahsederken Ebu Zehre, mezhebin nasıl ortaya çıktığından değil ne zaman ortaya çıktığından bahsetmiştir. Ancak Hariciler söz konusu olduğunda okuyucularına hem ne zaman hem de nasıl ortaya çıktıklarını sunmuştur. Bu şekilde Ebu Zehre, belirli bir sistematığa bağlı kalmadan mezhepleri kendi üslubuyla anlatmıştır.

Yusuf Ziya Yörükân'a baktığımızda ise herhangi bir tasnife gitmeden İslam Mezhepleri Tarihi kapsamında değerlendirilen mezheplerin çoğuna değinmektedir. Bu mezhepler arasında ise en çok Şia'ya yer verir. Ayrıca Yörükân, mezhepleri incelerken genel bilgiler vermekle yetinmiş, mezheplerin ortaya çıkış sebepleri gibi klasik kaynaklarımızda yer konulara ise değinmemiştir.³⁷⁷

2.2.7.4. Kaynak Kritiği-Referans Çeşitliliği Üzerine Mukayese

Hicri I. ve II. yüzyılda bizzat mezhep müntesipleri tarafından yazılan ve İslam Mezhepleri Tarihi'nin asıl kaynakları olan birinci el kaynaklar çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Daha sonraki süreçte (IV. yüzyılda) yazılan ve birçok mezhebi içine alan milel-nihal türündeki kitaplar ise mezhep taassubu ve 73 fırka hadisinin etkisi gibi sebeplerle araştırmacıları yanıltıcı bilgilere sahiptir. Bu

³⁷⁶ Karadere, **Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği**, s. 36

³⁷⁷ Karadere, **Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği**, s. 55

yanıltıcı bilgiler, mezhepler tarihi alanında çalışanları kullandıkları kaynakları daha titiz seçmeye zorlamaktadır. Bu mecburiyet, mezhepler tarihçilerinin doğru bilgiye ulaşabilmek için farklı metotlar geliştirmelerine vesile olmuştur.³⁷⁸ Mesela Yaşar Kutluay, mezhepler hakkında yazılmış elimizdeki en eski kitapların güvenilir olmadığını belirterek, doğru bilgiye karşılaştırma yöntemiyle ulaşabileceğimizi söylemiştir.³⁷⁹

Verdiğimiz bu bilgiler doğrultusunda Yusuf Ziya Yörükân ile Muhammed Ebu Zehre'nin kaynak kritiğini yapmaya çalışacağız. Muhammed Ebu Zehre'ye baktığımızda, kendisinin kitaplarında genel olarak dipnot kullanmadığını görmekteyiz. Bir olayı ya da durumu anlatırken kendi ifadeleri ve kendi görüşü ve kendi bakış açısıyla anlatmaktadır. Fakat Yusuf Ziya Yörükân, Ebu Zehre'nin aksine kaynak kritiğine önem vermiştir. Mezheplerle ilgili olarak yazılan eserlerin daha çok siyasi ihtiraslarla yazıldığını öne süren Yörükân; "Esasen çoğunlukla mezhepler ile ilgili yazılan kitaplar ve makaleler, ilmî eserler ortaya çıkarmak arzusundan ziyade dini hisleri tatmin etmek ve iktidarların tutunabilmeleri için meslekî ihtirasları tahrik etmek ihtiyaçlarından doğmuş ve güçlerini bu kaynaklardan almışlardır."³⁸⁰ Yörükân'ın bu değerlendirmesi oldukça manidardır. Çünkü ilk dönem kaynaklarının elimize ulaşamamıştır ve araştırmacıların elinde bulunan kaynaklar da hicri III. asırdan itibaren yazılmaya başlanmış eserlerdir. Bu sebeple Yörükân'ın da değindiği gibi bu eserler, ilmî gayeyle yazılmış olmaktan ziyade, reddiye türü eserlerdir.³⁸¹

Bir disiplin olarak İslam Mezhepleri Tarihi'nin belirli bir metodolojisi vardır ve müellifler bu metodoloji doğrultusunda kitaplarını yazmışlardır. Fakat Ebu Zehre'nin, kitabını bu metodolojiye uygun olarak yazmamasının sebebini; onun mezhepler tarihçisi olmamasına bağlayabiliriz.

2.2.7.5. Ebu Hanife Kitapları Üzerinden Ebu Zehre ve Yörükân Mukayesesi

Muhammed Ebu Zehre'nin Ebu Hanife ile ilgili yazmış olduğu kitap biyografi eseridir. Dolayısıyla bu kitapta Ebu Hanife'nin hayatı, fıkhi ve görüşleri bulunmaktadır. Fakat Yörükân'ın İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-ı Maturidî kitabında değindiği Ebû hanife

³⁷⁸ Şentürk, **Yaşar Kutluay'ın Mezhepler Tarihçiliği**, s. 107

³⁷⁹ Yaşar Kutluay, **İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu**, Balkanoğlu Yayınları, Ankara 1959, s 7

³⁸⁰ Yörükân, **MTU**, s. 92

³⁸¹ Karadere, **Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği**, s. 42

bölümünde, Ebû Hanife'nin eserlerinden bahsetmiştir. Dolayısıyla iki alimin Ebû Hanife hakkında bahsetmiş oldukları meseleler farklıdır.

Muhammed Ebu Zehre ile Yusuf Ziya Yörükân arasındaki en önemli ve belirgin fark; Ebu Zehre'nin, eserinde tam olarak bilimsel bir üslup gütmemiş olması ve Yörükân'ın bunun aksine çalışmalarını bilimsel üslup güderek yazmasıdır. Karşılaştırmalarımıza baktığımızda bütün eksikliklerin ya da fazlalıkların bundan ileri geldiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Muhammed Ebu Zehre, son dönemin çok yönlü alimlerinden biridir. Kendisi bir İslam hukukçusu olan Ebu Zehre, bu alanın dışında; Mezhepler Tarihi, Tefsir, Kelam, Arap Dili ve Hadis ilimleriyle de ilgilenmiş, bu alanlarla ilgili eserler vermiştir. Mezhepler Tarihi'yle ilgili bazı düşüncelerini tam olarak ifade etmemiş olsa da, İslami değerlere aykırı gördüğü hususlara ya da uygulamalara karşı çıkan bir ilim adamıdır. Bunların yanında o, çağın problemlerine çözüm arayan, üretmeye çalışan aksiyoner bir din alimidir. Yaşadığı dönemde Batının ilerlemesi ve Müslümanların geri kalmasını kendisine dert edinerek Müslümanların geri kalmalarının sebepleri üzerine düşünmeye başlamış ve bu konuyla ilgili yapılması gereken şeyleri Kur'an ve sünnet çerçevesinden çıkmadan anlatmaya çalışmıştır. Olayları yeniden yorumlayarak, çözümünü Müslümanların birlik içerisinde olmalarında görmüştür.

Muhammed Ebu Zehre'nin genel itibarıyla bilinen bütün mezheplere değindiğini söyleyebiliriz. Fakat mezhepleri ele alış şeklinin bilimsel ve akademik olmaktan ziyade doğaçlama benzeri serbest bir üslupta olduğunu söylemek mümkündür. Müellif genellikle inandığı ya da düşündüğü şeyleri dilediği gibi yazmıştır. Bu bakımdan Mezhepler Tarihi'yle ilgili değerlendirilebilecek eserlerinde belirli bir bilimsel kaygı güdüldüğünü, belirli bir yöntem ya da usul izlendiğini söyleyebilmek zor gözükmemektedir.

Bu araştırmada tespit ettiğimiz önemli hususlardan biri de, İslam Mezhepleri Tarihi içerisinde mühim sayılan pek çok konu hakkında Ebu Zehre'nin hiç yorum yapmamasıdır. Bu yönüyle Muhammed Ebu Zehre'nin İslam Mezhepleri Tarihi alanına, özgün bir yaklaşım katmadığını söylemek mümkündür. Ebu Zehre'nin İslam Hukukçuluğu yönü daha ağır basmış gözükmemektedir. Nitekim fıkhî mezheplerle ilgili vermiş olduğu bilgiler daha sistematik ve daha bilimseldir.

Yine de, Ebu Zehre'nin olumlu bazı özelliklerini zikretmemiz gerekir. Meselâ onun inandığı ve doğru bildiği şeylerde sözünü sakınmayarak hiçbir zaman taviz vermediğini görmekteyiz. İslam Dini'ne aykırı olan konular hususunda ciddi tepkiler vermiştir.

Sonuç olarak, hem Mezhepler Tarihi hem de İslam Dini açısından Ebu Zehre'nin Müslümanlar adına istediği tek şeyin İslam birliği olduğunu söyleyebiliriz. Farklı fikir ya da düşüncelerin etrafında birleşen mezheplerin, İslam dinine aykırı herhangi bir söylem ya da eylem geliştirmedikleri sürece bu düşünceleri ve fikirleri

İslam dini adına zenginlik olarak görmesi büyük bir olgunluktur. Düşünce ve fikir anlamında farklı düşölse de İslam adı altında birleşilmesi en büyük temennisidir.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan, Cebriyye, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 205-208.

_, **İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları**, çev. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.

Abdürrezzak, Ebu Bekir, **Ebu Zehre: İmamüasrih, hayatühu ve eserühü'l-ilmi**, Kahire: Darü'l-i'tisam, 1985.

Apaydın, H. Yunus, İbn Hazm, **DİA**, İstanbul 1999, XX, 39-52.

Aybakan, Bilal, Şafii, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 223-233.

Bardakoğlu, Ali, Hanefi Mezhebi, **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 1-21.

Başıoğlu, Tuncay, Tefrika, **DİA**, İstanbul 2011, XL, 279-281.

Caferilik, "Usul-ü Kafi," http://www.caferilik.com/kutuphane/book/usul-u-k%C3%A2fi#Tab3-29549_533_113, (15.08.2018), s. 533-551.

Canan, İbrahim, Enes B. Malik, **DİA**, İstanbul 1995, XI, 506-513.

_, Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Ankara 2009, II.

Çelebi, İlyas, Mu'tezile, **DİA**, 2006, İstanbul, XXXI, 391-401.

Ebu Zehre, Muhammed, **Dünya İslam Birliği**, çev. İbrahim Sarmış, Esra Yayınları, İstanbul, 1996.

_, **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskiöğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

_, **İbn Hazm**, çev. Osman Keskiöğlu, Ercan Gündüz, İstanbul, Buruc Yayınları, Kasım, 1996.

__, **İmam İbn Teymiyye**, çev. Nusreddin Bolelli, Vecdi Akyüz, Adil Bebek, Mehmet Erdoğan, Veli Kayhan, İslamoğlu Yayıncılık, İstanbul, 1988.

__, **İmam Cafer**, çev. İbrahim Tüfekçi, Şafak Yayınları, İstanbul, 1992.

__, **İmam Malik**, çev. Osman Kesicioğlu, Hilal Yayınları, Ankara 1984.

__, **İmam Şafii**, çev. Osman Kesicioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1969.

__, **İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı**, çev. Ahmet Karababa, Salih Parlak, Şafak Yayınları, İstanbul 1993.

__, **İslam Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam**, çev. İ. E. Dal, Alternatif Düşünce Yayınevi, İstanbul, 2006.

__, **İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınları, İstanbul 1970.

__, **İslam'da Siyasi, İtikadi, Fıkhi Mezhepler Tarihi**, çev. Sıbğatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2015.

__, **İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, çev. Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul.

__, **İslam'da Siyasi, İtikadi, Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Şura Yayınları, çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul 1993.

Eren, Mehmet, "Muhammed Ebu Zehre'nin Kuleyni'ye Yönelik Eleştirileri", **Marife Dergisi**, yıl 8, sayı 3, 2008, 367-401

Fiğlalı, Ethem Ruhi, **Kadıyanilik (Ahmediyye Mezhebi)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1986.

__, "Abdullah b. Sebe", **DİA**, İstanbul 1988, I, 133-134.

__, **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2011.

__, Kadıyanilik, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 137-139.

Güzel, Murat, Tezkire, **Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi**, İttihadı İslam Düşüncesi ve Avrupa Birliği, 2011, sayı 25, Mart-Nisan 2002.

İtr, Nûreddin, Davud ez-Zahiri, **DİA**, İstanbul 1994, IX, 49-50.

İbn Babeveyh, Ebu Cafer b. Ali el-Kummi eş-Şeyh es-Saduk, **Risaletul-i İtikadi'l İmamiyye**, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978.

İbn Haldun, **Mukaddime**, Haz. Arslan Tekin, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

İşcan, Mehmet Zeki, **Selefilik İslami Köktencililiğin Tarihi Temelleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Kalaycı, Mehmet, **Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Karadere, Züleyha, **Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karaman, Hayreddin, Caferiyye, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 4-10.

__, Fıkıh, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 1-14.

Kandemir, M. Yaşar, Ahmed b. Hanbel, **DİA**, İstanbul 1989, II, 75-80.

Koca, Ferhat, İbn Teymiyye, **DİA**, İstanbul 1999, XX, 391-405.

Köse, Saffet, Muhammed Ebu Zehre, **DİA**, İstanbul 2005, XXX, Köse, Saffet, Zeyd b. Ali, **DİA**, İstanbul 2013, XLIV, 519-522.

Kurani Hayat, "Şia'nın Kur'an Anlayışı ve Sunni Dünyadaki Yaklaşımları," http://www.kuranihayat.com/sianin-kuran-anlayisi-ve-sunn-dunyadaki-yansimalari-uzerine-notlar_d1020.html, (15.08.2017) ss. 1

Kutlu, Sönmez, **Mezhepler Tarihine Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul 2013.

__, Mürcie, **DİA**, İstanbul 2006, XXXII, 41-45.

__, **İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Mes'elesi**, (ed. Mazlum Uyar), Tartışmalı İlimi İhtisas toplantısı-03, Eylül 2003.

Kutluay, Yaşar, **İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu**, Balkanoğlu Yayınları, Ankara 1959.

Memiş, Murat, "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı", **Kelam Araştırmaları Dergisi**, İzmir 2010.

Onat, Hasan, "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş", (**İslam Mezhepleri Tarihi**, ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

__, "Mezhep Kavramı ve Din-Mezhep İlişkisi", www.hasanonat.net (11.09.2013).

Öz, Mustafa, "Şia", **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 111-114.

__, "Dürzilik", **DİA**, İstanbul 1994, X, 39-48.

__, "Rafiziler", **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 396-397.

__, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

__, "Cafer es-Sadık", **DİA**, İstanbul 1993, VII, 1-7.

__, "Galiyye", **DİA**, İstanbul 1996, XII, 333-337.

"Keysaniyye", **DİA**, İstanbul 2002, XXV, 362-364.

_, İlhan, Avni, "İmamet", **DİA**, İstanbul 2000, XXII, 201-203.

_, "İmamiyye", **DİA**, İstanbul 2000, XXII, 207-209.

Özcan, Azmi, "İttihadı İslam", **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 470-475.

Özen, Şükrü, "İhtilaf", **DİA**, İstanbul 2000, XXI, 565-568.

_, "Maturidi", **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, 151-157.

Özervanlı, M. Sait, "İbn Teymiyye", **DİA**, İstanbul 1999, XX, 391-405.

_, "Selefiyye", **DİA**, İstanbul 2009, XXXVVI, 399-402.

Şentürk, Ümmügülsüm, **Yaşar Kutluay'ın Mezhepler Tarihçiliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Şübeyr, M. Osman, **Muhammed Ebu Zehre: İmamü'l-fukahai'l-muasirin ve'l-mudafiu'l-ceri an hakaiki'd-din**, Dimaşk: Darü'l-kalem, 2006.

Ulu, Arif, "Tabiin", **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 328-330.

Uzunpostalıcı, Mustafa, "Ebu Hanife", **DİA**, İstanbul 1994, X, 131-138.

Üzüm, İlyas, "Kaderiyye", **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 64-65.

_, "Mezhep", **DİA**, İstanbul 2014, XXIX, 526-532.

_, "Nusayrilik", **DİA**, İstanbul 2007, XXXIII, 270-274.

Vehdan, Nasır Mahmud, **Ebu Zehre, Alimen İslamiyyen, hayatühu ve menhecühu fi buhusihi ve kütübih**, Kahire: Şirketü'n-nas li't-tıbaa, 1996.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Matüridiyye", **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, 165-175.

Yılmaz, Muhammet, **Muhammed Ebu Zehre ve Tefsiri**, İsam Yayınları, İstanbul 2017.

Yörükan, Turhan, "Yusuf Ziya Yörükan", **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, 568-570.

